

ԱՆՈՒՇԱԻԱՆ ՖՐԱՆԿՈԻԼԵԱՆ

ՀԻՄՆԱՆՈՐԱՅԻՆ

1608604

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ԿՈՄՍՊԱՐՏ

ԱՆՈՒՇԱԻԱՆ ՖՐԱՆԿԻԼԵԱՆ

168401
104891

ՀԻՆ ԵՒ ՆՈՐ ՕՐԵՐ

ՊԵՏՐՈՒԹ
1948

Նուէր՝ Ն. ԱՂԱՍԼԵԱՆԻՆ

ԱՍՏՈՒԱԾԻ ՀԱՅԻ ՄԸ ԴՐԱՄԸ ԿԸ ՂՐԿԷ

ՆՈՐ ՕՐԵՐ

2

Եւ յիշեր, չեմ գիտեր: Ե՞րբ, ո՞ւր և
ինչպէ՞ս ծանօթացայ: Տեսած էի զինք ինչպէս քաղա-
քին բազմաթիւ մարդիկը, որոնցմէ ոմանք այնքան
յաճախ, որ կը թուէր, թէ վաղեմի ծանօթներ էինք: Տե-
սած էի, և սակայն բնա՛ւ, առաւօաեան, — Բարիլոյս.
Աստծու բարին, — փոխանակած: Արեւելեան ժողո-
վուրդներու սպիտակ հողի արտայայտութիւնը, հին,
պարզ, բայց գերիվեր սովորութիւն մը, զոր Արեւմուտ-
քը եկաւ խաթարեց իր լոյսովը դժխեմ:

— «Բարեւն Աստծուն է» կ'ըսէ ժողովուրդը.

— Իրա՞ւ: Այո՛: Բայց հիմա՞: Լումայ է', կաշա-
ռելու միամտութիւնները, այլ խօսքով՝ անկեղծու-
թիւնները:

Ես-ը շուկայի տիղմին մէջ նետած են: Ազնու-
թիւնը փարիսեցիի կապոյտ թաւշեայ մուշտակ հագած,
չէմպրլենեան գլխարկ, — ճաքոնական հովհարներու
պէս, ազնւական տիկիներու մատներուն մէջ, —
միշտ վեր վար կը շարժի, կեղծ ժպիտներ ցանկով:

— Բարե՛ւ... Բարե՛ւ...

Ու երբ ան կ'անցնի ու բաւական մը հեռացած է, իր ձայնին չեշտը իրեն տարօրինակ ու ծիծաղելի կը թուի: Եթէ ազնւութեան յետին նշոյլը կայ տակաւին իր մէջ, ինքն իրմէ կը խորշի: Որքան արտառոց է ու խորթ արձագանգը ի ձայնին դոր տակաւին իր ազանջներուն կը հնչէ: Բայց ան՝ որ կ'առնէ այդ բարեւը, կրնա՞յ թափանցել այդ ձայնի չեշտի ետին թաքնուած միտքին...

Հակառակ այնքան յաճախ հանդիպելուս արեւելեան այդ բարի ռոմորութիւնը չյարգեցի, ան կը բարեւէր սակայն, թէպէտ առանց երբեք ակընկալութիւններ փնտռելու, վասնզի ան, հին մարդոցմէ էր եւ կը կրէր իր ժամանակի անխարդախ կաթնաթոյր հոգին:

Իր բարեւը բախած էր լոմ անտարբերութեան, վասնզի ես միշտ խուսափած եմ բարեկամներ շտաղենելէ: Կարելի՞ է բոլոր հանդիպողներուն քարեկամանալ եւ բոլոր բարեկամներուն բարեւել թիւերն օգին մէջ, երկինքը սղոցելով կամ գլուխը կոյր յուղարկաւորներուն պէս ուսին վրայ անդադար ճօճել: Բարե՛ւ... բարե՛ւ...

Ու հակառակ խոտոր բնաւորութեանս, ի՞նչ առթիւ, ե՞րբ, ո՞ւր ի՞նչպէս մտերմացայ, չեմ յիշեր: Անդրադարձումին օրն ինծի կը թուէր, թէ մենք հին բարեկամներ էինք ու ամեն հանդիպելուս մտերմիկ կը բարեւէի, կը հարցնէի իրեն ինչպէս ըլլաւն ու իր դործին մասին. ան ամեն անգամին ալ միշտ նոյն պատասխանը կուտար տարօրինակ ժպիտ մը՝ իր կոշտ դէմքը քաղցրացնող:

— Բարե՛ւ Կարապետ Աղբար... գո՞րծերդ ինչպէս են...

— Աստուած հացի մը դրամը կը ղրկէ...

Իր գէմքը բարութեամբ կ'օծուէր, կը դառնար աւելի համակրելի հակառակ խորշոմներու աւելի խորունկնալուծն:

Հոս ծնաւ զէպը: Ու զէպը ինծի համար «ձերմակ գաշտ մը», չէ ափսոս որ ան կանուխ գնաց, բայց թերեւս ես ուշ մնացի...

Ես կը քալեմ կեանքին հետ հարազատ ու համընթաց, ո՛չ բարոյախօս վարժապետ եմ, ինչպէս ոմանք պահանջեցին, և ո՛չ կեանքի անգոհանքին մէջ կորսուած մը, ինչպէս այլեր կարծեցին, և ո՛չ ալ ըզձանքներու երազատես մը: Ես կ'արհամարհեմ բոլոր ձեւա-ձեւերը, բայց կը տեսնեմ դուռն աչ, պատու հանն ալ ժամանակն է որ պիտի խօսի հոս ու վերջին արձանն՝ թերեւս պանդխտութեան և մոռացութեան: Ու գործը երբ պորտը կտրէ ինձմէ, պիտի ըլլայ գոյութիւն մը ինքն իրեն համար: Չեմ ուզեր տարածուիլ... քնաբեր բարձի գիրք մը ըլլալ չեմ ուզեր, ծոյլ ու դանդաղ ուզեղներուն համար:

Ասիկա գրական հանգանակ մըն էր զոր պէտք չէր ըսէի, բայց ըսի՝ երբեք պիտի չեղզէի խօսիլ ո՛չ դատախազին — քննադատ և ո՛չ ալ դատաւորին կամ ընթերցողին հետ: Գործը պիտի խօսի որ ինձմէ դուրս է այլեւս ու ես չեմ այլեւս:

Խոնաւ խրճիթներուն աղօտ կտուցը կը պլպլայ կնճոռոտ ու մռայլ գէմքերը կը հակին թաւ ու քրտնաթոյր կուրծքերուն վրայ, ու ես կը քալեմ գէպի ա՛յգ խոնարհ ու խոնաւ խրճիթները:

Աչնան հովերը մերկացուցած էին ծառերն իրենց տերեւներէն ու ծառերն իրենց մերկ սելուէթներն ցը-

ցած էին երկնքի լուրթին մէջ: Չմեռ էր ու արեւ կար՝
Ծեր էին, բայց տաք էր անոնց շունչը: Չմեռ օր մըն
էր որ պատահեցաւ Կարապետ Աղբօր ողբերգութիւնը:
Երկինքը պայծառ էր ու արեւը՝ ջերմ եղաւ այդ օր:
Մօանդ կար գործաւորներուն աչքերուն խորը ու կո-
րով անոնց բազուկներուն: Աշխատանքը երգի կշռոյ-
թով ընդելուզուած էր. խանդ կար հողին ծոցը ու
զուարթօրէն կը փայլատակէին բրիչները:

Արեւը դէպի մայրամուտը կը թեքէր որուն յա-
ռած էին բոլոր աչքերն սրտատրոփ: Ֆանկարծ ճիչ մը
կասեցուց աշխատանքն, ու բազուկները ինկան թուլ-
օրէն իրենց ուսերէն: Ամէնքը դիմեցին դէպի ճիչին
կողմը:

Ու այսօր գիշերուայ կէսին նստած խառն ու փըն-
դոր թուղթերով ծանրաբեռնուած գրասեղանիս առջեւը
կը մտածեմ Կարապետ Աղբօր մասին: Շարժապատկերի
մը պէս մտքիս պատառին վրայ կուգան թաւալիլ
բոլոր հանդիպումին օրը: Երբեմն, ոմանք այդ պատ-
կերներէն կը յամենան. կը յուզին. կը հագնին՝ մը-
տերմիկ, բայց պատռտուն հագուստ մը. կ'երեւնան
քաղցր տեսիլք մը:

Երէկ կար այսօր չկայ. այսպէս կը խնդար կը
խօսէր. կ'աշխատէր. կը խմէր. հա՛... հա՛... հա՛...
լեցո՛ւր: Լեցո՛ւր...: Այսօր չկայ. պիտի չգայ. պիտի
չըլլայ. պիտի չուտէ. պիտի չխմէ. պիտի չխօսի.
պիտի չխնդայ անոր ժպիտը, անոր աչքերն զոր այն-
քան մեղուչ կը յառէր: Անոր ամեն մէկ շարժումը երեւ-
ւակայութիւն է այլեւս: Իր դէմքն անգամ պիտի ե-
րեւակայեմք զոր հեաղհեալ պիտի աղօտնայ. պիտի
այլազուենի, և ահա չարագուշ մտածումը կեանքի և
մահուան միջև մեղի կը տանի, ուրիշ այլ իրականու-
թեան մը, մեր խորչած, մեր ստած իրականութեան,

որմէ այնքան հեռու կը փախինք, բայց որքան հեռու ուզենք փախչիլ այնքան աւելի կը մօտենանք անոր, ան չի գար մեր դուռը բախելու, այլ մենք կ'երթանք գլխիկոր ու մոլորուն, յետոյ անդիտակից կ'ընենք ներս ու ծխնինքը ճանչելով կը գոցուին յաւիտենականօրէն: Դէմքը կ'այլափոխուի: Ժողատ ակռաները կը բաժնուին ծնօտէն, մեղուչ ժպիտով աչքերն կը դառնան խոր քարայր մը տխուր ու ատելի, քիթին խոտոնները պփգալի, գանկին ոսկորներն զարգանգ ներշնչող:

Ու կեանքը նոր կերպարանք առած, նոր եւերու, նոր արարածներու ծնունդ տուած, որդեր ու անոնք, որդերը կը կրծեն միսերն իրենց ծնունդ տուող, արարածին մարմինը:

Մահը մարմիններու ձեւափոխութիւն կը կատարէ: Ու հիմա մտածե՞լ Կարապետ Աղբօր հողը սնունդն եղաւ սունկի մը եւ այդ սունկը եղաւ սնունդն ուրիշ Կարապետ Աղբօր մը: Եւ որուն կը հարցնեմ.— ինչպէս ես Կարապետ Աղբար:

Անդհանք մը կը պատէ զիս, կը կասի միտքս, կը խանգարուի մեքենան մտածումին, օարտուռ մը կը փշաքաղէ մարմինս. հարցումներ կը բախին մտքիս ուղեւորին ու կը մնան անպատասխան:

Չարածին որ օրը ծանօթացայ. ինչո՞ւ ծանօթացայ, բայց մի՞թէ կարելի է կեանքի անակընկալներուն համար չծանօթանալ, չմտերմանալ, հեռու միթէ կարելի՞ է մնալ: Զիտանգելու համար, չիտանգուելու համար չունենա՞լ ընկեր, չունենա՞լ մտերիմ, չունենա՞լ բարեկամ: Եւ հոգին ինչո՞ւ, այսքան տրորել երբ նոյն է վախճանը ճակատագրի: Սակայն միտքին ջիղերն անկախ են մեր կամքի ու բաղձանքի ջիղերէն — կ'ապրինք ենթակայ մեզի պարտադրուած ջրստըմ:

նանքը: Կը որոնենք, կը յիշենք... Կարապետ Աղբօր քիթը, ընչացքներն և վերջապէս օղիին գաւաթը, խռպոտ ձայնը գիշերուայ լռութեան մէջ և յետո՞յ այն պատասխանը զոր ան միշտ կուտար հարցումիս «Աստուած հացի մը դրամը կը ղրկէ...»:

Եւ այս պատասխանը տարօրինակ կերպով ճնշեց վրաս, եղաւ նախերգանքը այս վէպին: Բաղմաթիւ վէպեր ամէն օր ծնած ու մեռած են մտքիս մէջ, բայց այն չարագէպ զուգահիշյալութիւնը հարցումին ու պատասխանին հակադրութիւնովը վաւերացուած, չկրցայ թաղել, մոռնալ, ըլլալ լուռ ու անտարբեր: Կարելի՞ էր միթէ:

Քաղաքին հեռաւոր թաղերէն, յոգնած կը վերադառնայի գործէս, երբ ճամբուն եղերքը, խանութի մը առջեւ Կարապետ Աղբարն իրեն նման քանի մը գործաւոր մարդոց հետ պըպզած կը խօսէին: Անշուշտ քաղաքական նիւթերու շուրջ:

Այս քաղաքին մարդիկը, կարկանդակ ծախող լաճերէն սկսեալ, մինչև իսկ համբերը, որոնք խուճապ մը կը կազմեն, սրճարան մը կը հաւաքուին, գիւանադատական սև ծածկոյթով, կանաչի փոխարէն, սեղանին շուրջը, բաղմած դէմքի ծամածոյթներով ու թիւերու անպարագիծ շարժումներով կը խօսին, կը վիճին թեր ու դէմ:

Աղքատութեան դառն կնճիռներն իրենց ճակտին, մռայլ, բայց յուսադիր, անոնք կ'ունկընդդէլին խանութպանը զոր լրագիր մը մատներուն մէջ ամբօրէն սեղմած կը կարդար: Կախուած էին անոնք ընթերցողին շրթներէն ինչպէս մանուկ մը իր մօրը ստինքէն: Լուռ

էին: Յայտին նշոյլն ղիմացինը կը մեծցնէր, կարծես թէ ան ըլլար դէպքերուն ուղղիչ զսպանակը: Հետաքրքրութիւնը ու ըղձաւնքը. ասոր կամ անոր յաղթանակին, գործն էր խորքը ու Հայաստանը վերջին հաշուով ամենէն կարեւորը:

Անոնք ատանացի կամ մարաշցի: Ատանան գեղեցիկ և հարուստ քաղաք մը եղած է, բայց աշխարհիս մէջ այնքան գեղեցիկ և հարուստ քաղաքներ չեն պակսիր: Կարեւորն վերջին հաշիւն էր զոր անհրաժեշտ պայմանն էր անոնց ըղձանքերուն...

Հոն էր իրենց վերջին հանգրուանը. ինչ փոյթ որ պիտի զրկուին իրենց ծննդավայր Ատանայէն կամ Մարաշէն. դիւրին պիտի չըլլար ատիկա անշուշտ. հակառակ քսանհինգ տարիներու թաւալումին, երբ բռնօրէն անկէ քշուեցան, ունէին անծայրածիր բերքառատ արտեր և մրգաշատ այգիներ: Պէտք էր մոռնալ զէպքերը, հաշուիլ այս հաշուետութեան հետ: Դիւրին պիտի չըլլար անշուշտ. բայց երեւակայութիւնը աւելի գրաւիչ է քան իրականութիւնը և անոնք մոլեռանդ քրիստոնեայի մը պէս տարուած էին այդ հաշուետութիւնովը: Իրենց զաւակներն հիմա նոյն քաղցր ուտայնը կը հիւսեն հոս, այս քաղաքին մէջ... Պէյրութ կամ Բարիզ. Վիէննա կամ Հոռմ. Բոստոն կամ Պոնէս - Այրէս. Գահիրէ կամ Աթէնք: Է՛, իրենց թոռներն ալ վաղը նոյն պակուցիչ չղթան պիտի ունենան իրենց սիրտերուն մէջ իրական և վերջնական հայրենիքին մէջ, հայրենիքին համար, ինչպէս իրենք այս օրը տակաւին Ատանային համար:

Կեցայ բարեւեցի ու մասնաւորաբար կարապետ Աղբօր ինչպէս ըլլալը ու գործը հարցուցի:

— Աստծու բարին... Վիսս չունի... Ասուած հացի մը դրամը կը դրկի:

Բ.

Վահրամ թողուց դպրոցը նիւթական անձկութեան պատճառով: Չունեցաւ ո՛չ իսկ օրական ֆրանք մը: Ու այնքան սէր ու եռանդ ուսման ի խնդիր, զինք ըրին մեղամաղձոտ ու լռակեաց: Եթէ չկրցաւ դպրոցը շարունակել եղաւ դպրոցական մը սակայն. հակառակ այնքան յոգնեցուցիչ ու ծանր աշխատանքին՝ գրեթէ փոշեթաթաւ, երբ իրիկունները տուն կուգար, կ'անցնէր գրասեղանին առջև, ի զո՛ւր էին իմ թելադրանքներս, մինչև իսկ՝ կշտմբանքներս, — որ անցած է ամէն ինչ և ի զո՛ւր է իր ճիգը, անհրաժեշտ է հոգեւին փարիլ արհեստին, և վերջապէս ի՞նչ է ապագան զոր կը տեսնենք, միջակէն վար ուսուցիչ, կամ ռանքաժիւս կուսակցական: Մտաւորականութի՞ւն. անշուշտ փափաքելի է: Այնքան անուններ, զտարանի մը նախապայմանը անհրաժեշտ է ու հազուադէպերը միայն պիտի մնան մակերեսը:

Իր լռութիւնը և աշխատանքն էր ինծի տուած պատասխանը կամ խէթ ու արհամարհական նայուածք մը: Իսկ, ես բարեմիտ թելադրանքէն կ'անցնէի կծու հեգնամքի:

— Ապագայ Հայոց մեծ գրագէտը. լո՛ւռ, ան վերացած է այս պահուս: Հակառակ բոլոր այս բաներուն, ան եղաւ արհեստաւոր մը և մնաց ուսանող:

Այժմ նորավարժ արհեստաւոր մըն էր քովս, երբ օր մը Դամասկոս փողոցին վրայ, քաղաքի վերջաւորութեան նորակառոյց շէնք մը մտանք աշխատելու: Հազիւ ներս մտած, Վահրամ պայուսակը վար դրաւ, մօտեցաւ գործաւորի մը ու տաք շեշտով բարեւեց:

— Օ՛, բարեւ Կարապետ Աղբար, հոս ե՞ս, ինչպէ՞ս ես, գործերդ ինչպէ՞ս են:

— Աստծու բարին, — ուրախ շեշտով մը պատասխանեց մարդը, որ Կարապետ Աղբար կոչած էր Վահրամը:

— Գէշ է, չարունակեց մարդը ընչացքներն վեր տնկած, Աստուած հացի մը դրամը կը դրկէ: Քիչ չատ գոհունակութեան շեշտ մը կար մարդուն ձայնին մէջ: Վասնզի անգործութեան տարիներ էին:

Լայն ընչացքներով, խոշոր քիթով, 50ը անց մարդ մըն էր Կարապետ Աղբարը, որու ձախ քունքին կար սպիւրի մը հետքը: Շատ անգամներ տեսած էի զինք, երկու զամբիւղ թեւերէն կախ, թաղէ թաղ, փողոցէ փողոց կը դառնար պոռաւով թուրքերէն կամ կոպիտ արաբերէնով մը:

— Սո՛խ, լոլիկ, ազատագեղ՝ հազա՛ր... եւայլն: Տեսած էի նոյնիսկ օշարակ ու թան ծախելը:

Կարապետ Աղբարը հարազատ մարմնացումն էր այն ասացուածքին, թէ հայը քարէն իսկ հացը կը հանէ:

Սկզբնական շրջանին երբ հայը իր հոգին սեղմած պատռած իր շապիկին մէջ, ինքզինքը այս ափերը նետեց, ու առտու կանուխ իր բազուկները միայն գործիք ունենալով գնաց կենալու գործաւորներու շուկան, բոլոր Արաբները, բոլոր Հայերուն Կարապետ կը կոչէին ու բոլոր Կարապետները Կարապետ Աղբօր պէս չարքաշ աշխատողներ դարձան: Իրենց հին փառքէն ու հարստութենէն պահելով միայն մէկ ածական. աղա

գոր յարգանքով իրարու կը յորջորջէին: Ու ինծի համար, տարօրինակ հակասութիւն մըն էր այդ որակումը իրենց աշխատանքին ու վիճակին:

1933ի տարին էր: Բրիգը կոկորդներէն իր պարանջ անցուցած կը քաշկռտէր: Ճակատագիրներու կնճիռներ խտացած էին մարդոց մօայլ դէմքերուն մատախտակին վրայ հանում ու գումարումի գործողութիւն միայն կար. և սակայն աշխարհի յաւիտենական կնճիռը կը մնար անլուծելի: Ճամբան քալած պահուն, — թատերական առանձին — խօսակցութիւնը փողոցը կը լեցնէ, թեւերը ջղաձիգ շարժումներ կը գործեն: Անցորդները ապշած իրարու երեսը կը նային, խնդա՞լ, ո՞վ ունի այդ քաջութիւնը:

Այդ օրերուն Կարապետ Աղբարն պատուհանիս տակէն չէր անցներ, և ոչ ալ փողոցները չըջագայլը կը տեսնէի: Քանի անգամներ ընդոստ արթնցած էի առաւօտեան անուշ քունէս: Ո՞վ էր այս մարդը որ գրաստի մը պէս գետնախնձորի խոշոր պարկ մը շալկած խուլոտ ձայնը կը ձգէր փողոցները՝ արթնցընելով բաղմաթիւ ինծի պէս մարդիկ: Օր մը, ինչպէս նետուեցայ պատուհանը տեսնելու համար այդ մարդուն դէմքը: Այո՛, իմ տեսած մարդն էր ան, այս օրուան Կարապետ Աղբարը:

Չհարցուցի վահրամին անոր մասին: Այդ չէնքին հիմքը փորող առաջին գործաւորը եղած էր: Ամենքն ալ հայեր էին, աժան և լաւ աշխատող ըսուած էր մարդը: Աղօթարանի շառագունումէն առաջ ադամամութիւն գրեթէ, անոնք ճամբաները կը լեցնէին, քաղաքին անդորրութիւնը խռովելով:

Քաղաքը կը զարթնէր անոնց հնամաշ սօլերու դոփիւնէն: Խիտ շարքերն անոնց, հետզհետէ կ'անյայտանային քաղաքի նեղ բաւիղներուն մէջ:

Մարդկային աշխատող ձեռքերու հարուստ հանք մը կար, աւելի հարուստ քան սև ոսկի կոչուած հանքը: Պէտք էր երկիրը կառուցանել... Քաղաքը կ'ընդարձակուէր. ազամայթգեները կը վերածուէին աչք պարուրող ապարանքներու, կարմիր աւաղները կը ծածկուէին բնակտրաններով. նոր ճարտարապետական կառույցներ գոյութիւն կ'առնէին:

Ո՞վ էր այս թափին ոգին, Աստուածային մա՞տը, հեքեաթային ճպո՞տը.— ո՛չ, հայն էր այդ մատը. այդ ճպոտը: Շինարար ու ստեղծագործական, ոգի մը եկած էր իր բնակութիւնը հաստատած այս ափերուն վրայ, երկրին ու քաղաքին մէջ: Ու այսօր մարդիկ մոռցեր են իրենց բնակարաններու նախնական վիճակը: Այս շքեղ կառույցներու ստեղծարարները, հանգստաւէտութիւն պարգեւող մարդիկ՝ իրենք ո՞ւր կ'ապրէին: Երեք խորանարդ մէթր թիթեղէ կարկտաներով հիւշեր, տիղմի ու կողոբոցի վրայ հիմնուած, սպանդանոցին ու քաղաքին աղբանոցին առնթեր:

Աւելին չեմ ուզեր թափանցել անոնց գոհիներէն ներս ֆլասին համար ուրիշ գործի մը. որ ըլլայ պիտի աւել լայն իր յառաւիղ. հակիրճ այս հպանցումը նշւազագոյն հարկադրանքն էր գործին:

Անցեր էին օրեր, չէնքը ձև ու կերպարանք ստացած էր ու պարապին վրայ նոր գոյութիւն մը մարմին առած էր օդին մէջ տեղ գրաւելով:

Կէսօր էր: Բազմաթիւ կէսօրներ անցած էին այդ օրէն ի վեր: Բայց այդ կէսօրը կը մնայ հոգիս տանջող պահ մը ու զարթուողի բնաւորութիւնն տարաւ այլ ուղղութեամբ:

Որքան քաղցր է այդ պահը յոգնած աշխատաւորին համար, երբ մանաւանդ ան օրավարձով է պատաւոր հսկողութեան տակ: Ժամերը կը դանդաղին, երակներուն թափը կը նուաղի. աւրուած ժամացոյցի մը անկանոն դարկերուն նմանող: Քանի՜, քանի հեղանոնք կը հարցնեն ժամացոյց ունեցողներէն: Բայց վերջապէս ակընդէմ սպասուած ժամը կը հնչէ մօտակայ աշտարակի ժամացոյցէն եթէ կայ կամ եղան հաւաւոր մինարէթէն: Անոնք յաճախ հետեւողական համարած էին զարկերը և հիմա սատուածային պահը, զըսպանակի մը պէս կը թողուն գործը: Պատերէն վար կ'առնեն աղտոտ լաթերու մէջ ծրարած, կամ հնացած ջարդուած կողերով զանքիւղին մէջ դրած օթեկ սև հացը: Կը նստին ծալապատիկ շուրջանակի. կը փռեն այդ լաթերն իրենց առջեւը. քրտինքով արդար օրհնուած սեղան մը, փոշոտ պաղ գետինը, աւելի վսեմ սակայն քան քառսուկ եպիսկոպոսէ օրհնուած մատաղի սեղանը: Կը ճաշեն ինչ որ ունին, ինչ որ կրցած են վերապահել իրենց զաւակներու բերնէն: Այդ հացը ուրիշ բան չէ, եթէ ոչ հինցած մեքենայի մը համար ձէթին համազօր բան մը իրենց յօգերուն, որպէս վաղուան իրենց ընտանիքի ապրուստին դրամագլուխը: Ճաշէն վերջ սիկտրէթ մը կը վառեն, ծուխը խորունկ խորունկ կը քաշեն ներս իրենց թոքերէն, կը ծծեն այդ լեղի ծուխը մօր մը կաթին պէս, յետոյ բունդերէն ու շրթներէն դուրս կը փչեն, օդին մէջ կը տարտըղնի, կը նօսրանայ: Ու կը թուր թէ իրենց ցաւերն է այդ ծուխը, ցաւեր հազարապատկուած, ծով ցաւեր պիտի ըսուէր բանաստեղծականօրէն:

Երջանիկ են, գոնէ կ'աշխատին, չէ՞ որ բազմաթիւներ կան, որոնք չեն աշխատիր: Օրավարձ... հարուստի մը շունին օրական կերած կաթին դրամն իսկ չէ...

Բայց իրիկուն վերադարձի իր ճամբուն աչքերը կապուած կան, իսկ եթէ անդործ վերադառնա՞յ. յոյսը աղօթքի թեւեր տարածած ամբողջ օրը սպասած է, անգործ ու ձեռնունայն դարձ դէպի տուն, յուսալքում: Տիեզերական փլուզումն է անոնց հոգիներուն:

Մօտակայ ճաշարանի մը աշկերտը քառորդ մը առաջ կէսօրին. եկաւ չէնքը, վեր-վար ելաւ կանչեց. մէկիկ-մէկիկ հարցուց, թէ քան մը կ'ուզէի՞ն:

Անոնցմէ ոչ մէկը սիրտ ունեցաւ պատասխանելու: Վահրամ ըսի. — Ըսէ որ մեզի... հարկ եղածը թելադրեցի: Գործաւորները իրենց ճաշը կէս ըրած էին և մեր ֆալապը կ'ուշանար տակաւին:

— Վահրամ, կանչեցի, գնա՛ նայէ, այդ լակոտը ուշացաւ, գնա՛ և քիչ մըն խաղող բեր:

Վահրամ հապճեպ սանդուխներէն իջաւ, կը թուէր որ տն ալ ինձմէ աւելի անօթի էր: Ես տեղ դրաւեցի ատաղձագործի կարկենին վրայ:

Ի՞նչ կ'ուտէին այդ մարդիկ. անտարբեր սակայն, գրեթէ ակամայ, աչքս ինկաւ անոնց սեղանին: Իւրաքանչիւրը քան մը ունէր, բայց ի՞նչ էր ունեցածնին: Լոլիկ մը, քանի մը չոր ձիթապտուղ, ուրիշ մը, մէկ երկու խաշած գետնախնձոր, գլուխ մը սոխին հետ միասին: Ահա անոնց կէսօրուայ համադամ բաղմատեսակ կէսօրուայ ճաշը օթեկ սև հացին հետ միասին:

Յանկարծ բոլոր գլուխները վեր բարձրացան թաւամաղ կուրծքերէն ու նայուածքներ ուղղուեցան սանդուխներուն կողմը, ուրկէ կը բարձրանար ֆալապին գոլորչին լեցնելով տակաւին լերկ պատերով այդ չէնքը: Տաք բոյրը ֆալապին կը տարածուէր ու լորձուեցները սկսան վազել:

Ճաշարանին գունաթափ աշկերտը իր ազագուն բաղուկներուն վրայ բռնած էր ափսէն ու կը յառաջա-

նար դէպի ինձ, և տիրական ու հպարտ, մատուց կար-
կահը ցոյց տուի: Սպասեակը պատրաստակամ, հլո՛ւ
դրաւ ամսէն առջեւս ու պահ մը տատամսելէ վերջ
հեռացաւ: Ես սովահար մէկու մը պէս խուժեցի Բե-
պապին վրայ առանց քաղաքավարական կեղծ հրամե-
ցէք մը իսկ թոթովելու: Ինծի կը թուէր որ ես պի-
տի չկշտանայի. անյագուրդ կը լափէի, առանց շուրջս
նայելու, ինչպէս կանաչութեան մէջ ինկած եղ մը:

Չեմ գիտեր ինչպէս յանկարծ նկատեցի որ Վահ-
րամը չկար: Ինծի կը թուէր որ ան հազիւ քանի մը
պատառ կերած հեռացած էր. հիմա, երբ արդէն կէս
մը յագեցած էի, անդրադարձումը կ'ունենայի իր մեկ-
նումին, տեսած էի, բայց չէի տեսած, ուշքս կ'անուած
էր ուտելով այո՛ ան նետեց պատառը ու մեկնեցաւ,
անդգուաբար մտածած էի որ ջուր խմելու գացած Ըլ-
լալու էր. բայց տեսայ որ կուժը քովս էր ու ինծի կը
նայէր...

Սկսայ խաղողը ուտել, թափանցիկ մաշկով սպի-
տակ մարգրիտներու պէս՝ սառնորակ ջուրին մէջ, ա-
խորժագրգիռ տեսք մը ունէր: Գլուխս վեր վերցուցի
աչքերս ինկան գործաւորներուն, որոնք ամենքն ալ
նայուածքնին տարտամօրէն վրաս յառած էին:

Չգիտեմ ինչու թուեցաւ որ անոնց աչքերուն մէջ
յուզումի կատաղութեան արցունքներ կային: Ինծի
պահ մը թուեցաւ որ ես հրէշ մըն եմ. ոճրագործէ մը
աւելի վատթար: Կարճ տեւողութիւն մըն էր ասիկա,
եսասէր մտածում մը վանեց ներքին զգացողական այդ
մտածումը և ուսերս թոթուելով, գացի փնտռելու
Վահրամը՝ որուն բաժինը կը մնար տակաւին:

Գործաւորները երկնցած կը մրափէին որքան
քաղցր է այդ կարճ քունը. թերեւս հաշիշը այնքան
ազդեցութիւն պիտի չընէ մեր ջիղերուն վրայ, որքան

քունը կէսօրուայ այդ պահուն։ Ոմանք կոճղ մը բարձ
 քրած, ուրիշներ աղիւս մը, մէկ քանին իրենց բա-
 զուկները։ Ես կը գիտէի անոնց մօայլ գէմքերը զոր
 այդ վայրկեանին խաղաղ անվրդով կերպարանք ստա-
 ցած էր. ինծի կը թուէր որ մանուկներ էին անոնք ա-
 մենքն ալ, անմեղ ու անխարդախ։ Ի՞նչ որ աշխատա-
 ւորներ էին և աշխատանքը խարդախ չի կրնար ըլլալ։
 Բայց խորաթափանց աչք մը պիտի նշմարէր որ անոնք
 իրենց քուններուն մէջն իսկ մտածկոտ ու մօայլ էին։

Ես տարուած էի երեւակայութեամբ անոնց կեան-
 քի ելեւէջներու վէպի կառոյցով՝ երբ յանկարծ կա-
 պալառուիին խռպոտ ձայնը հնչեց։ Ընդոտ նայուածք
 դարձուծի կապալառուիին կողմը. որ խոժոռ դայրաց-
 կոտ նայուածքը յառած էր գործաւորներուն վրայ.
 տկամայ թեւս բարձրացուցի ու ժամացոյցս նայեցայ։
 տակաւին 10 վայրկեան կար... Ո՛ր, որքան գոհ ու
 երջանիկ էի որ ոչ ոք կը հսկէր ժամերուս։

Ո՛ւր էր վահրամը։ Անցայ միւս սենեակը, վահ-
 րամ կեցած կը խօսէր կարապետ Աղբօր հետ։

— Ո՛ւր ես վահրամ քեզի կը սպասեմ, քու բա-
 Ժինդ կը մնայ. գնա՛ կեր։

Կարապետ Աղբարը հեռացաւ։

— Ան ալ դուն կե՛ր. — ըսաւ վահրամ զսպուած
 բարկութեամբ։

— Ես կերայ. քու բաԺինդ կը մնայ. կեր որ աշ-
 խատիս։

— Այո՛, ըսաւ վահրամ. — գրաստը պէտք է կե-
 րակրել որպէսզի բեռը կարենայ տանիլ։

— Ինչ ըսել կ'ուզես, չեմ հասկնար։

— Ոչի՛նչ, — ըսաւ հեգնանքով. — ըսել կ'ուզեմ
 որ գրաստը աւելի կը կերակրեն քան մարդիկը։

— Բայց, ինչո՞ւ այդ բաղդատութիւնը հոս,

— Ե՛ս այդ մարդոց առջև անգամ մըն ալ չեմ ճաշեր :

— Շա՛տ լաւ, եթէ այդ մարդոց առջև չես ուղեր ճաշել, մի՛ ճաշեր, բայց ինչո՞ւ այդպէս նեղուեր ես, զայրացեր. ի՞նչ կայ...

— Մարդկային խի՛ղճ... քար էր կարծես ծամածս երբ յանկարծ նկատեցի որ անոնք մեզի կը նայէին :

— Եւ վերջապէս, — չարունակեց Վահրամ, — ժամը 11ին Օհաննէս Աղան չեեսա՞ր...

Դաժան, մտալիկող իրականութիւն մըն էր զոր ինծի անդբադառնալ կուտար Վահրամ. որուն հանդէպ մեր ուժերը իզօրու չեն, ցովակապ անցուած չան մը վիճակին ենթակայ ենք : Միայն այդ օ՞րը : Ամէն օր նոյն երեւոյթը տեղի կ'ունենար : Ժամը 11ին Օհաննէս Աղան, երբ թաց աւազին պարկը երրորդ յարկը կը բարձրացնէր յաջորդ օրուան խճաշաղախին համար, կ'ընկրկի, ոտքերը կը դողան վերջին սանդխամատին վրայ, կը սայթաքի, կ'իյնայ թաւալզլոր մինչև սանդուխին կէս տեղի հարթակը, աւազին պարկը կը թափի ու Օհաննէս Աղայի գլուխը կը թազուի թաց աւազին տակ :

Հասունք, վերցուցինք, բերանը խրած էր ճապաղած արիւնին մէջ : Երկու քունքերը խորունկ կերպով ճեղքուած էին : Կարելի է տակաւին մանրամասնել : Ով ի՞նչ երեւակայութիւն ունի, բայց ի՞նչ իմաստ, եթէ գուժ և աշնուութիւն իրար օգնութիւն չգան մարդոց մօտ :

Կապալառուն խոստացաւ որ կէս օրականը լրիւ պիտի վճարէ, և յետոյ գործէ պիտի չարձակէր. քիչ մը աւելի, թեթեւ գործ պիտի տար օրական վարձքը հինգ դահեկան զեղչելով :

Վահրամ դէմքը դարձուց ինձմէ, որպէսզի չեեսնեմ արցունքները որ կը լճանային ակնապիճերուն մէջ :

Բայց ես անտարբեր յարեցի. — տեսա՛յ, Վահրամ,
տեսայ, բայց ես չեմ հասկնար թէ դուն ինչ ըսել
գ'ուզես: Վահրամ յախուռն դէմքով գոչեց:

— Երբ մարդուս կը պակսի զգացումը, գիտակ-
ցութեան ալ պէտք չունի, հետեւաբար ի՞նչ անհրա-
ժեշտութիւն հասկնա՞ս, թէ ոչ:

— Տարօրինակ քսի. ես խիզճ ալ ունիմ, իսկ
գիտակցութիւն, չեմ կարծեր որ ուրիշ մէկէ մը նուազ
ըլլայ դատողութիւնս: Իւրաքանչիւր անհատ, իր տես-
նելու և դատելու անհատական ձեւն ու կշիռը ունի.
Այլքը լուսանկարչական ոսպնեակ մըն է. ճառագայթ-
ները կ'ընդունի իր բիւրեղութեան համապատասխան,
իսկ ուղեղը, մեքենան քոր պատկերը պիտի ցոլացնէ,
իսկ խի՞ղճը, յարաբերական ըմբռնումէ բխած՝ զգա-
ցումներու ներգործութիւն մըն է:

— Եսասիրական ըմբռնում, անուշը տուր ատոր,
որու հարթաչափին տակ՝ ճշմարտութիւններ անգամ
յարաբերական կը դառնան:

— Ինչո՞ւ կ'ընձգիս, երբ պէտք է լաւ գիտնաս
թէ, ճշմարտութիւնները մեր տեսութեան, պայման-
ներուն, կարողութեան կշիռովը միայն սահմանադը-
ռւած են, եթէ այդպէս չըլլար, կեանքը յեղափոխու-
թիւններու հնոց պիտի չդառնար:

— Եթէ տրամաբանութեան հակակշռելով ճշմար-
տութիւնները, որոնք կ'ըսես, յարաբերական են, բայց
գոնէ գութը չպէտք է կրէ նոյն եսասիրական վճիռը,
ինչպէս ճշմարտութիւններ կան՝ որոնք մեր մտածումէն
դուրս գոյութիւն են անփոփոխ ու անզանցառելի,
պէտք է խիզճն ալ նոյնը ըլլայ:

— Օ՛, յօրանջելով՝ ըսի, յամառութիւն մը թանձ-
րացեր է ուղեղիդ մէջ: Ով որ խղճայ, անիկա պիտի
միշտ խեղճ ապրի:

— Գիտե՞ս, ըսաւ — երբ ուսանողներ էինք:

— Գիտեմ, ըսի, մոռցած եմ, իսկ եթէ բաներ կան որ չեմ մոռցած, կամ չեն մոռցուիր կ'ուզեմ մոռնալ:

— Ես կը կարծեմ, որ այն մէկը դոնէ պիտի չըմոռնաս կեանքիդ մինչեւ վերջը:

Ես պահ մը լուռ Վահրամի աչքերուն մէջ նայեցայ, այն մէկը ի՞նչ էր և ի՞նչ առնչութիւն ունէր այս խօսակցութեան հետ: Վահրամ նկատեց շուարումս:

— Երբ ուսանողներ էինք, ինչպէս կ'ուզէիր որ մարդիկ իրենց շռայլութիւններէն գէթ բան մը տային մէզի պէս ուսանողներուն, որպէսզի ազգի՜ն համար պատրաստուած ապագայ մարդիկ հասնէին: Խսկ դուն այսօր, կ'ուզես մոռնալ, մոռցի՛ր եթէ կրնաս, քու խղճիդ և քու մտածումներուդ դաւադրող եղիր եթէ կրնաս: Անշուշտ այսօր մեծ բան մը չունիս, ապրուստդ շռայլութիւն չի համարուիր. բայց քեզմէ աւելի թըշուառներ կան, որոնք պատառ մը հացի կարօտ են:

Ես լուսնայի սիկարէթ մը վառեցի, բարկութիւնս սիկարէթի ծուխին հետ կուլ տալով:

— Այդ սիկարէթիդ քառորդն իսկ լաւ գիտցիր որ արցունքները կրնայ մեղմացնել:

— Միակ հաճոյքս, միակ շռայլութիւնս միթէ շա՞տ տեսար Վահրամ:

Գործի ժամը անցեր էր, մենք անցանք մեր դրօժերուն կարծես, թէ վէճը մնաց անաւարտ և աւարտուած: Բայց մենք այլեւս գործաւորներուն առջեւ չճաշեցինք

Ես հանդարտ համբերատարօրէն կը ճաշէի և քանի ուտելիք բան կար առջեւս չէի կշտանար, կարծես

քանակը չէր ստամոքսիս չափը, այլ եղած ուտելիքին վերջանալուն՝ կը կշտանայի: Այդպէս չէր վահրամ, ան գրեթէ առանց ծամելու կուլ կուտար պատաները, ներուային էր, ծամելու համբերութիւնը կը պակսէր իրեն, յետոյ, երբ յաջնար զժուար թէ փորձըւէր ամենէն համաճամ կերակուրի համտեսն իսկ: Մինչև իսկ պտուղն անգամ կը մերժէր: Ես կարելի չէր որ չսխրած մարդոց հետ միեւնոյն սեղանը նստիմ. այդպէս չէր վահրամը, ան կը նստէր զինք չսիրողներուն հետն անգամ. ես քինալեւդիր, գձուձ, նախանձոտ էի. մինչ վահրամի հոգին լայն էր հորիզոնին պէս, ընդարձակ տիեզերքին պէս. քէն ու առելութիւն չէր սնուցաներ, իր գլուխը կոտրողին վատութիւնը կրնար մոռնալ յաջորդ օրն իսկ Ամենաթունդ կերպով կ'այայանէր, կը ձաղակէր տմարդիները, բայց յաջորդ օրը կը բարեւէր, ինչպէս կարծես ոչ մէկ վէճ ունեցած ըլլար:

Վահրամ ամեն օր որոշ բան մը իր բաժինէն կը յապաւէր կարապետ Աղբօր համար, ինձմէ ծածկաբար: Ես չէի փորձուեր ցոյց տալ որ գիտեմ: Օր մը, անփութութօրէն հարցուցի Կարապետ Աղբօրը թէ առած օրավարձը որքան է և քանի՞ զաւակ ունի: Կարապետ Աղբար առաջին հարցումիս ամչցաւ ուղղակի պատասխանել, բայց յայտնեց որ երեք զաւակ ունէր:

— Աղջիկ, թէ մանչ, շարունակեցի հարցապընդումս նոյն հանդարտ թոնով: Մեծը աղջիկ է, թէ մանչ քանի տարեկան է:

— Մեծը 17 տարեկան աղջիկ մըն է — առանց տատամսելու յայտնեց միտմտօրէն: Յետոյ ըսաւ միւս երկուքի տարիքն ու սեռը. բայց ես արդէն չէի լսեր: Երկար ատեն առանց զգացնելու հետեւած էի վահրամին և Կարապետ Աղբօր մտերմութեան, գիտնալու համար

պատճառը: Միթէ կարելի՞ է առանց ներքին յարաբերական պատճառի այդքան մտերմանալ. այն աստիճան որ ինքզինքը զրկել, բան մը տալու համար ծերուկի մը, չէ՞ որ կարապետ Աղբօրմէ աւելի ծերեր և աւելի աղքատներ կային: Ինչպէս Օհաննէս աղան, որուն տարազը կը բաւէր արդէն ընկերային յեղափոխութիւն յառաջացնելու: Անոնց տարազնե՞րը: Կարկըտաներու, աշխարհագրական, բնադիտական քաղաքական քարտէս մը, որուն վրայ կուգար աւելնալու անոնց գորշագոյն մորթը: Համայնագիտարաններուն մէջ իզուր է փնտռել նման տարազ մը, ոչ մէկ ցեղի ու ժամանակի կարելի պիտի ըլլայ վերագրել:

Հանգոյցը լուծած էի. աչքի տակով քննեցի Վահրամի դէմքը. շառագունած էր մայրամուտի արեւուն պէս: Ոտքի ցատկեց ու հեռացաւ:

Իրիկուան գործէն վերջ պատրուակով մը Վահրամէն բաժնուեցայ: Գործաւորներուն հետ մինչև հանրակառքին գիծը հասայ: Անոնք՝ ինչպէս ամեն օր. առտու իրիկուն. կը խնայէին երկու դահեկանը, խոնջած, կը չափէին մինչև հիւղաւանները, նոյնիսկ քաղաքին մէկ ծայրէն միւսը, ուր կ'իյնային հիւղաւաններ. իրիկուան մութին կը հասնէին. հազիւ պատառ մը բան՝ եթէ վաստկած էին՝ դրած բերանին, արդէն ուշ գիշեր կ'ըլլար, կ'իյնային անկողին՝ անկողինն ալ եթէ անկողին կարելի ըլլար համարել: Ես կեցայ. սպասման կէտը հանրակառքի: Անոնք շարունակեցին: Կարապետ Աղբօր թեւէն քաշեցի: Տատամսեցաւ ու սպասեց:

— Ես ալ ձեր կողմը կ'երթամ. քիչ մը գործ ունիմ. միասին կ'երթանք:

Ես որ այնքան ատած էի Կարապետ Աղբարը, առանց զինք ճանչնալու, առտուան ջուհս խռովելուն համար, հիմա ձեւական համակրութիւնս կը դառնար ներքին անվերապահ սէր մը:

Բարձրացանք, հանրակառքը թափ առած կը սըլանար օրօրուելով: Ես չէի գիտեր թէ ուր պիտի իջնէի. վասնզի գործը, որ ունիմ ըսած էի, Կարապետ Աղբոր տունն էր. իր 17 տարեկան աղջիկը տեսնելու էր: Միտքս կ'ուղէի հանդարտեցնել, վահրամի գեղեցկագիտական ճաշակին վստահէի:

Թերեւս ըլլար անիկա. — «Մի սիրուն աղջիկ եւ ուրիշ ոչինչ». այսինքն ներքին բովանդակութենէ պարպուած, աչքը կշտացնող երեւոյթ մը լոկ:

Աչքս միշտ Կարապետ Աղբոր վրան էր, ո՛ւր պիտի իջնէր... հոն պիտի ըլլար իմ իջնելիք տեղս. վերջապէս Կարապետ Աղբարը զամբիւղը վերցուց. ուրեմն առաջին իսկ հանդիպած կայարանը պիտի իջնէր: Ես դուրս նայեցայ, ստուգելու համար, թէ իմ ալ իջնալիք տեղս հասած էր: Շարժում մը գործեցի, Կարապետ Աղբարը ոտքի ելաւ, անոր հետեւեցայ նաեւ ես: Իջանք. գիշեր բարի ըսի. և ոտքերս զարտուղի նետեցի:

— Ի՛, մինչև հոս եկած ես, տունս հոս մօտ է. քայլէ՛ սուրճ մը ա՛ռ, յետոյ գնա՛, երթալիք տեղդ:

Երթալիք տեղս Կարապետ Աղբոր տունն էր, ուրիշ տեղը կեղծիք մըն էր. նախամտածուած:

— Շնորհակալ եմ Կարապետ Աղբար՝ ուրիշ օր մը, այսօր քիչ մը գործ ունիմ սա տեղ մօտ տեղ մը, ցոյց տուի, այն կողմը ուր ցոյց տուած էր Կարապետ Աղբարը:

— Կրկին կ'երթաս, չառ չեմ ստիպեր որ նստիս, սուրճդ խմէ՛ ու գնա՛:

Կրկնեցի շնորհակալութիւնս, կեղծ էր, ամբողջութեամբ կեղծ, որքան զղջացի յամառութեանս համար, ներքին խռովքը սիրտս սկսաւ գալարել, ուրեմն առիթը, որուն համար եկայ, պիտի փախցնեմ. բարեբախտաբար վախս չուտով փարատեցաւ, Կարապետ Աղբար հասաւ իր կոշտ ձեռքը նետեց ուսիս ու ինծի կաշկանդեց. գրեթէ բռնի, իրեն քաշեց ու հրեց ճամբուս, ուղղութեամբ զոր լինքը պիտի երթար, հազիւ ներս մտած էր հիւղէն, Կարապետ Աղբարը ձայնեց.

— Սիրարփի աղուոր սուրճ մը պատրաստէ Պատեն... անունս տուաւ:

Տատամսեցայ. տարօրէն մտածում մը համակեց ամբողջ էութիւնս:

Սիրարփին բացուած հրաշալի վարդի մը պէս, մայիսեան արեւին տակ գունագեղուած, իր այտերը ինծի կը թւէր թէ չառայներ կ'արձակէին, արբունքի հրայրքը կ'ուռէր անոր կուրծքին վրայ:

Անուշաբոյր ու կախարդիչ միրգի նման էր տակաւին իր ճիւղին վրայ, ու ծարաւ անցորդի մը պէս սկսայ ցանկանալ: Տենդը ուղեղս կարկամեցուց, ձայնս կորանցուց իր տիրական հնչեղութիւնը, եղաւ թաց ու մեղմ. չլմորանքէ: Սիրարփին հմայքը դաճած դարձուց ինծի, համարձակութիւնս պայթած փքոցի մը պէս իջաւ:

Ի՞նչ մաքրութիւն այդ Վաքիւմի քարիւղի արդէն ժանգոտած թիթեղներէ կարկտան, սնտուկ տունէն ներս:

Խոհանոցը դրան ետեւն էր: Շատ չտեւեց, իցիւ թէ տեւէր, պզտիկ ափսէի մը վրայ, երկու սուրճի բաժակ, առի սուրճս մատներս դպան Սիրարփի մատներուն... անօրինակ զգայութիւն մը, պակուցիչ թրթռուն, զգլխիչ...

Սիրարփի գնաց նստելու տախտակէ տիւանին՝ որ հնամաշ կապերտով մը ծածկուած էր, գիշերուայ իրենց միակ մահճակալը:

Սուրճը արագ խմեցի, հակառակ սովորութեանս ու հակառակ փափաքիս: Չէ՞ որ սէրը ամօթխածուած թիւն է և չուարումս Բայց միթէ՞ հիւղաւաններուն մէջ կարելի՞ էր այսպէս գեղեցիկ աղջիկ, ո՛չ, երեւակայութիւնը, անկարելի էր, որ կարողանար ստեղծել այսպէս գեղեցկութիւն մը, բացառիկ նմոյշի մը իբր օրինակ: Դատողութիւնս սխալած էր. նախադրացումս շահած էր գրաւականը:

— Մայրը երկու տարի առաջ մեռաւ. — ըսաւ Կարապետ Աղբար դառն չեշտով մը, զոր ինծի թուեցաւ թէ նոր մեռած էր Սիրարփիին մայրը և Կարապետ Աղբար կը սգար անոր մահը:

— Սիրարփին կը նայի ասոնց. — երկու մանուկներ իրարմէ հաղիւ տարի տարիուկէս տարբերութեամբ եկեր մտեր էին Կարապետ Աղբար թեւերուն տակը: Կարապետ Աղբար տաք գգուանքով կը շոյէր անոնց մազերը:

Սիրարփին համեստօրէն իր նայուածքը խոնարհեցուց, բայց ես զգացի անտարբերութիւն մը Սիրարփիին աչքերուն մէջ, հանդէպ ինծի:

Հասուն աղջիկ մը, եթէ չունի սիրած մէկը, որքան զուսպ ու հպարտ, բայց ներքին մատնող նայուածք մը կ'ունենայ իրեն դարպասող երիտասարդին հանդէպ: Ու նախանձս ցեցի մը պէս սկսաւ սիրտս կրծել:

— Վահրամիւն ընկերն է Սիրարփի, Պարոն. . . միշտ անունս տալով, զիս ծանօթացնել ուզելով Սիրարփիին:

— Գեղի միշտ կը յիշենք, երբ Վահրամ մեղի կուգայ. . . երկուքդ ալ եղբօր պէս էք, լա՛ւ է, լա՛ւ է,

երկու լաւ ընկերներ աւելի լաւ են քան երկու գէշ եղբայրներ:

Վահրամն ըսելէ յաճախ կուգայ հոս, այլեւս տարակոյս չէր մնար այն մտերմութեան զոր Վահրամն ունէր Կարապետ Աղբօր նկատմամբ, զոր տեղ չէր որ Վահրամ իր բաժինը կը յապաւէր Կարապետ Աղբօր համար, թերեւս որոշ օգնութիւն մըն ալ կ'ընէր:

Մարդիկ իմ մասին լաւ կարծիք ունին, աւա՛ղ չեն ճանչնար այդ մարդիկը ինծի. հակառակ իմ ոտքէս մինչև գագաթիս չափը՝ լաւապէս գիտնալուն, ուսման օր աչքերուս գոյնը տեսած ըլլալուն: Ես այնչեմ, ինչ որ կ'երեւիմ...

Օ՛, ի՛նչ սե՛ւ, սե՛ւ, բիծեր ունի հոգիս, հազար մեղաներ չեն սրբազործեր մեր ներքին սե եսը: Ես ընկերոջս սէրը յափշտակելու, անոր էութեան գէժ դաւադիր ու նենգ միտքեր կ'որոճամ... ու կը ծրարեմ: Անոր դադաղին գլխիկոր հետեւող կեղծ արցունքներ խեղդած. առաջին անձը ես եմ, մարդիկ կուգան ցաւակցութիւնը ինծի յայտնելու, անտեղեակ դաւին:

Դրագէտը հոգիի լուսանկարիչն է:

Եւ ես պիտի լուսանկարեմ ձեր ներաշխարհը, զոր այնքան խնամքով կ'ուզէք գաղտնի պահել ուրիշներէն:

Զուսպ այս ընդլայնումները էութենէն պէտք չէ մեզի հեռու տանին:

Ոտքի ցոտկեցի, կարելի չէր մնալ. երկինքը մըթընցած էր սրտիս վրայ: Մի՞թէ պիտի հանդուրժէի այն նախատինքին ուղղակի երեսին նետուած:

Ճերկուքդ ալ եղբօր պէս էք. լա՛ւ է, լա՛ւ է, երկու լաւ ընկերներ աւելի լաւ են, քան երկու գէշ եղբայրներ:

Կարապետ Աղբար միամիտ պարկեշտ իր աշխատանքով ապրող մարդ. իր ավովը կշտացող: Կրնա՞ր

ճանթազրել որ ես իր տունը ուղած եմ գալ և ոչ թէ
ուրիշ տեղ մը:

Ահաւոր կոչմարէ մը արթնցայ. ինծի կը թուէր
թէ ես երբեք չէի քնացած, աշտարակի ժամացոյցին
զարկերը համրած էի ժամը ժամին:

Ամբողջ գիշերը մտածած ու երեւակայած էի Սի-
րարփին: Կարապետ Աղբարը, որուն ձայնը քաղմա-
թիւ անգամներ ինծի արթնցուցած էր առաւօտեան
քունէս և առեւթիւն ամրացած մէջս. հիմա առե-
ւթիւններս կը ցնդէին Սիրարփին սիրոյն համար.
և այն կոշտ — կռպիտ գէմքը իր խոշոր քիթով, իր
ձախ քունքին սպիտովը, կը դառնար համակրելի: Ամ-
բողջ գիշեր Սիրարփին անունը թոթոված էի, անոր
գէմքը երեւակայած. յոգնած ուղեղս այլեւս մշուշա-
մած էր. այդ գէմքը այլեւս ես չէի կրնար պատկերաւո-
րել: Սիրարփին գէմքը երեւակայութեանս մէջ չկար:

Առաւօտեան գէմ. մղձաւանջ. կատու մը կարծես
կը ճանկատէր, կոկորդիս չոքած կը խեղդէր զիս իր
սուր ակռաները մխրձած խոչափողիս. ընդոստ շար-
ժում մը միայն ազատեց զիս: Քրտինքներու մէջ սար-
սափահար աչքերս բացի. արեւը լուսամուտէս ներս
խուժած էր: Յաճախակի անքնութեան տառապանքը
զախ մը ստեղծած է մէջս: Կ'ուզէի քնանալ, չէի կրնար:
Կ'ուզէի ելլել, դամուած կը մնայի մահճակալիս մէջ:
Թըմրած էի:

Գլուխս ուսերուս արձիճի պէս ծանր կը կշռէր:
Ծիզով մը միայն ինքզինքս դուրս նետեցի: Անձեռ-
նոցս վզիս նետեցի ու մտայ լուացարանը: Հակառակ
ձմեռ ըլլալուն, այրող գլուխս ջուրի զովութեան յանձ-

նեցի երկար ժամանակ: Կաղզոյր մը պատեց մարմինս աչքերս լալն, լալն բացի, նոր,— ինծի այդպէս թըւեցաւ, թէ իրերն իրենց բնական կերպարանքը առին: Դաստակիս նայեցայ: Ժամը 9 էր:

Անձրեւանոցը նետեցի ուսերուս ու աստիճաններէն իջած պահուն սկսայ հազնիլ. փոցոցն էի արդէն երբ աջ թեւս ալ ներս մտցուցի: Թեթեւօրէն սկսած էր անձրեւել. ճակատս երկնքին դէմ բռնած կը քալէի, անձրեւին կաթիլները կ'իյնային ճակտիս վրայ, ու կը թուէր ինծի թէ անոնք կը շողանային: Քաղաքը հանդարտ երեւոյթ մը ստացած էր. երթեւեկներուն մէջ դադրած էր աճապարանքը: Կիները նպարավաճառներուն առջև կը բարեւէին, անշուշտ կէսօրէ վերջ— ուայ այցելութեան ժամադրութիւնը ճշդելու, սուրճ մը, սիկարէթ մը, յետոյ իրենց գործերու ծանրութեան մասին, իսկ ուրիշներու հագուածքին ու հովերգութեան մասին զրուցելու...

Նետուեցայ հանրակառքը, խճողում չկար: Անձրեւը սկսած էր սաստկանալ երբ հազիւ ինքզինքս դորձատեղը նետեցի. աստիճաններէն դանդաղօրէն սկսայ բարձրանալ, զարմանալի, ակռատի պահն էր և սակայն գործաւորները կ'աշխատէին, դէմքերը կախ. զսպուած զայրոյթ մը մորթին վրայ կար բորբոքուած, քանի կը բարձրանայի, լռութիւնը այնքան տարօրինակ ու ճնշող կը դառնար: Մէկէն լսեցի կանչ մը. Վահրամի կանչէ էր. կեցայ:

— Զարմանալի—գրեթէ բղաւելով կ'ըսէր Վահրամ:

— Միթէ դուն գերիներով դարը կ'ապրիս, մարդկայնական ո՛չ խիղճ. ո՛չ ղգացով, ինչ ահաւոր մարդ ես, մի՞թէ դուն ասոնց պէս մարդ չես ծնած: Հանգիստի պահը ինչպէս կը զլանաս դուն այս մարդերուն

— Օրերը կ'սպնջես եղբոր. շարունակեց Վահրամին

ձայնը կարճ լռութենէ մը վերջ. բայց չէ որ ամրան ալ նոյն տխեղծ ոգին ցոյց կուտայիր:

— Քեզի ինչ, հեգնական շեշտով մը, լսեցի ուրիշ ձայն մը, որ կապալառու Բարսեղեանի ձայնն էր:

— Դուն քու գործիդ խառնուէ, ուրիշի գործերուն խառնուելու իրաւունքը ո՞ւրկէ ստացած ես.

Շարունակեցի վեր ելլել, քալեցի ձայներուն կողմը, մտայ ներս անծեփ սենեակէ մը. Վահրամին կռնակը գէպի դուռն էր. չնախադգաց ներս մտնելս, այնքան տարուած էր իր բուռն վէճով, չլսեց ոտքերուս ձայնը. զոր դիտաւորեալ սկսած էի ամբօրէն գետին դարնել:

— Ասկէ՛. ստացած եմ այդ իրաւունքը. յարեց Վահրամ մատը իր սրտին վրայ դնելով.

— Իսկ իմ իրաւունքը հոս է. — պատասխանեց Բարսեղեան քմծիծաղով, ձեքը գրպանը խոթելով:

— Դրամասէր խղճանեմքներ, զոչեց Վահրամ մարդուն երեսն ի վեր, — թշուառներուն քրտինքը շամբանեայի կը վերածէք, նոյն մարդերու ընտանիքը պերճաղիճ ձեր կրքի կաւաթներուն, գիշերները վաւաշոտ լըկումներով կը յափրանաք. իսկ ցերեկը մարդոց տանջելով կը հաճոյանաք...

— Պա՛հ, պա՛հ, այսինչ պոռոտ ընկերվարութիւն է. ըսի երկար ու թաւ քրքիջ մը արձակելով:

Վահրամ մէկէն դարձաւ գէպի ինծի. ես կեցած էի դուռին մէջ իշխողական երեւոյթ մը առած. ու քրքիջս կը թեգար. — դէպի ընկերվարութիւն, գէպի համայնացում, գէպի... գէպի՛ համատնտեսութիւն... հա՛... հա՛... հա՛...

Կը թնգար չէնքը քրքիջէս երբ յանկարծ. զգացի տաք խուզը լորձունքին նետուած ձակալիս, որ դէմքէս սկսաւ հոսիլ ու լեցնել բաց բերանս, ինչպէս օփ մը հող անկուշտ մարդուն բերանը...

— Դո՛ւ ալ,— ըսաւ Վահրամ ու յետագային վրէժ
առնելու մէկու մը պէս մեկնեցաւ :

Ես սահմուկած էի: Սրբեցի դէմքս: Կը ճանչնայի
Վահրամ. իմ հակապատկերը ներքին էութիւնս, իմ
անգուսպ եսս: Յաճախ զայրացկոտ քովս կուգար:

Օր մը պիտի կռուիմ այս մարգուն հետ.— կը
ըսէր.— շատ անգութ է. գործաւորները կը նեղէ:

Ես միշտ գսպած էի զինք, նոյնիսկ կշտամբած.
բայց ահա առիթը գտած էր իր արդար բարկութիւնը
պոռթկալու Բարսեղեանի երեսին, զոր արգիլած էր
գործաւորները ակռատի, որ իրենց իրաւունքն էր:

Հետեւեցայ Վահրամին, ան սկսած էր աշխատիլ,
և մենախօսել.

«Օ՛, մարդկային ստորնութիւն, քու պիղծ քղանցք-
ներդ արիւնով պէտք է սրբել...»

Խնդուկը տակաւին կողերս բռնած էր, բայց Վահ-
րամի այս անգուսպ յայտարարութիւնը ծիծաղս սառե-
կարեցուց դէմքիս վրայ:

Վահրամ արհամարհանքով վրաս նայեցաւ ու
հեզնոտ յարեց.

— Մեփիստոֆէլեան ակռաներդ կը տեսնեմ...

— Իսկ ե՛ս, ե՛ս Յառուստեան ծակ գանկ մը: Աշ-
խարհին հիմքերը դուն պիտի չփոխես, գո՛րծ, գո՛րծ,
իրենց մտքէն վեր նիւթերու շուրջ խօսիլը, ծոյլերու
և ձախողածներու շաղաթանութենէ: Աշխատասէր
մարդը իր գործէն դատ ուրիշ գործի ու նիւթի մասին
չի մտածեր: Մուրճդ թող աշխատի քու քրտինքով որ քու
արտը ջրես. ճշմարիտ աշխատասէր ու հալալ մարդը
ուրիշի տան համադամ կերակուրէն չի կշտանար մինչև
իր տան թէկուզ ցամաք. հացը չկրճէ. իր փէն խմած
ջուրը իր պապակը կ'անցնէ: Եթէ չաշխատիս սա հնա-
մաշ տափառն անգամ պիտի չգտնես:

—Մարդիկ կարճ ափսոսանք պիտի ունենան վաղը երբ չկաս այլեւս, ու պատառ մը հացի կարծա մեռար: Ասոնք մեր ժամանակի դառն, բայց իրական խնայողներն են:

Վահրամ գլուխը կախեց ու սկսաւ տենդագին աշխատիլ. բայց ես չգիտեցայ թէ ան այլեւս ի՞նչ կը մըտածէր. իմ խօսքերուս իրաւութեան մասի՞ն թէ, ընկերային յեղափոխութեան...

Դէպքեր, պատահարներ մարդս կրնան նոր մտածումներու առաջնորդել: Ես կեցած էի, անորոշ մտածումներ, ուղեղս կը չարչրկէին: Տարուած, կլանուած անլուծելի մտորումներով, յեցած պատի մը՝ երբ զգացի հպում մը ուսիս, սթափեցայ մէկու մը պէս որ անակընկալ վախ մը կ'ունենայ: Դարձայ, անդորրութիւնը իջաւ ջիղերէս ներս երբ տեսայ որ խենթ Գէորգն էր:

—Մարդիկ կան, երբ աղքատ են անձրեւին տակ մնացած կատուի կը նմանին. իսկ երբ հարստանան կատաղած շունի ժահրոտ ժանիքներ կը շինեն իրենց համար:

Հեռացաւ քրքշալով փշրուած ու դեղնած ակռաները ցոյց տալով: Նայուածքս մնաց կառչած հեռացող անոր ստուերին ետեւէն: Ինչո՞ւ այսպէս ըսաւ, որ հասարակ գործաւորը որուն խենթ Գէորգ կ'ըսէին, և ան երբեք չէր վիրաւորուեր. զգացումով, փորձառութեամբ, թէ գիտակցութեամբ ըսաւ. ճշմարտութիւն մը կար ըսածին մէջ, զոր երբեմն մեր շրջապատէն կուգայ մեր սիրտն ալ խոցելու: Քիչ վերջ վերադարձաւ ան սիւնանի 50 քիւծ ծանրութիւնը կրունակին. — Ինծի ոչ մէկ ընկերային վարդապետութիւն կը

բաւարարէ. ոչ իսկ քրիտոնէական— «սիրեցէք զմիմիանսը և ոչ ալ շապիկիդ մէկը չունեցողին տուր»։ Յեղափոխութիւնները որոնք կուգան ընկերային կեանքը որոշ չափով յեղաշրջելու, ամբոխներուն զգացումները իրենց զէնք ըրած. իրենք՝ այդ յեղափոխութեան ռահվիրաները, կը դառնան հակայեղափոխական։ Յեղափոխականը երբեք պէտք չէ իշխանութեան տիրանայ։ Հիմա դուն ալ պիտի մտածես որ իսկապէս խենթ եմ, ինչպէս սա տգէտ ու խեղճ գործաւորները. ես երբեք չեմ վիրաւորուիր, վասնզի, եթէ խենթ եմ արդէն խենթ եմ և ուրեմն ինչո՞ւ վշտանամ, իսկ եթէ խենթ չեմ. ձեր կամ անոնց ըսածը ի՞նչ նշանակութիւն ունի։ Իր շրջապատին ու մտայնութեան հակառակ մտածումներ արտայայտողները խենթ կը համարուին։ Այդ խենթերէն քիչերուն միայն տրուած է ներշնչելու իրենց շրջապատը և յեղափոխելու մտայնութիւնները։ Ասոնք խենթ խօսքեր են և խենթի մը խենթ խօսքեր և խենթ մը ի՞նչ կրնայ խօսիլ։

Ի՞նչ ահաւոր է այս կեանքը. որքան խորը ուղեւթափանցել այնքան կը խորասուզուիս անոր անյատակութեան մէջ։

— Լաւ է չմտածել, լաւ է չմտածել. չըմբռնել, ապրիլ առօրեայ. եսասէր ու եսական...

Քայլերս դէպի Վահրամը ուղղեցի կրկին... Ըսեցի իր մենախօսութիւնը որ կ'ըսէր.

— Ինչո՞ւ այս սիրաբը կը կրեմ, ո՞վ դրաւ մտածումը ուղեղիս ծալքերուն մէջ որ կրճքիս տակ վիշտ ծնէր։

— Պատռէ՛. պատռէ՛ կուրծքդ. չուներուն նետէ. ի՞նչ դառնազին հիասթափութիւն, կը ճանչնայի Վահրամը չէր կրնար լռել, չէր կրնար ըլլալ անտարբեր, ես նկատեցի որ շրթունքները արիւնոտ էին, բերանը

ըստ թացութեան կ'աշխատէր, ան չափազանց ներուային էր:

Գործաւորները ինծի պատմած էին Բարսեղեանի մասին, բայց ինչպէս ժողովուրդը կ'ըսէ, մէկ ականջէս մտած միւսէն ելած էր: Ես միայն գործի մասին կը մտածէի, ամեն գնով կ'ուզէի ապահովել Բարսեղեանի բարեկամութիւնը, ան ճանչցուած կապալառու էր:

Ամենէն մեծ բարեկամը և թշնամին մարդը ինքն է իր անձին. ասիկա ճշմարտութիւն մըն է ներկայ կեանքին... Ետսսիրութեան և մարդկայնութեան միջև քաջուող պատենչ մը. «Իմ շահս է գերագոյն նպատակս. և իմ եսս ծանրութեան կեդրանը...»

— Վահրամ բերնէդ արիւն կուգայ. գիտեմ պատճառը, կը հասկնամ քեզի, բայց ուրիշին համար պէտք չունինք գէշ մարդ ըլլալու ի վիստ մեր գործին:

— Ի՛նչ, դարձաւ ինծի Վահրամ, խոժոռ նայուածք մը վրաս նետելով. կարելի՞ է ստորնանալ պատառ մը հացին համար, միթէ: Մոռցա՞ր Յաննէս աղայի ի՞նչալը որուն արեան հետքը տակաւին կը մնայ չորցած սանդուխներուն վրայ:

— Ի՛նչ ոտքեր պիտի կոխկոտէին այս աշխատանքը և այդ արիւնը...

Լաւ էր չբորբոքել անթեղուած կրակը, հեռացայ:

Ով էր սակայն Բարսեղեանը, զոր գործաւորները այնքան կը չարաբանէին, կամ անելի ճիշտ, իրաւացիօրէն կը պատմէին անոր մասին:

Թերեւս սպասուի դիմակերտում մը վերլուծութիւնով իր բնաւորութեան իր գործերուն համապատասխանող, զոր առհասարակ հեղինակները կը փորձելին ընել: Կրկնութիւններու նմանութենէն խուսա-

փելու համար ալ չէ որ պիտի փորձենք հոս ըսելու, Բարսեղեանի զանգուածեղ մարմինին ազդեցութիւնը իր գործերուն վրայ. ո՛չ. ոչ ծննդեան օրը և ոչ ալ քաղաքը, ուր ծնած էր, պատճառ էին Բարսեղեանի այդպիսի մէկը ըլլալուն. վասնզի նոյն օրը, աշխարհիս մէջ բաղմահադար մարդիկ ծնած էին, նոյն քաղաքը բիւրաւոր բնակիչներ ունէր, և սակայն անոնցմէ ոչ մէկը Բարսեղեանի նման չէր, անշուշտ անուան ալ կապ չունէր, որովհետեւ իր անունով չատ մարդիկ կան, մականո՞ւնը. երբեք:

Ո՛չ, ո՛չ զանցառութիւն և ո՛չ ալ պատկերի խտացում. ըսելու համար որ, Բարսեղեանի մանր ու խոր ինկած աչքերը իրեն տուած էին խորամանկ մէկու մը երեւոյթ. ո՛չ, ան խորամանկ էր ստանց իր աչքերում մանր ու փոս ընկած ըլլալուն, ինչպէս չատ մը նման աչքեր ունեցողները կրնան ըլլալ միամիտ ու հեղ, բարի, ազնիւ ու զոհաբերող: Ո՛չ ալ իր հասակին կարճութիւնը, գերութիւնը, դաւադիր մէկը ըլլալը. վասնզի չատ մը կարճեր կրնան ըլլալ խելացի, յանդուգն ու անկեղծ, ինչպէս նաեւ կրնան ըլլալ տոկուն ու չարքաշ:

Ինչ որ յատկանշական էր սակայն, ատիկա Բարսեղեանի խոշոր ու կտոր գլուխն էր, ճակատը բաւական ընդլայնած ի վիսս իր մազերուն ու անոր ճաղատը ընդարձակ ծովախորշ մըն էր տարածուած մինչեւ գագաթը: Եւ եթէ վզէն կտրէինք անոր գլուխը պիտի նմանէր ամպերու ստուերէն երեւցող կոյր լուսընկայ մը: Ժառանգականութիւն, յիշատակութեան արժանի ոչ մէկ դրուագ իր այս գործերուն մանրմնաւորող: Չարքաշ աշխատաւոր մը. ինչպէս բոլոր հայ գործաւորներ, ան ալ երկու դահեկանը խնայած էր, քաղաքին մէկ ծայրէն միւսը գործի վազած: Աղքատ

առութիւնը իր մէջ ամբացած էր ո՞ր և ատելութիւն
մարդոց և Աստուծոյ հանդէպ: Պատահած էր երբեմն,
փրկիւն Գործէն զերադարձին, կեցած էր ճամբուն մէջ-
տեղը, հայհոյած էր Աստուծոյ, ձեռքերը զէպիւ երկինքը
ժարձրացուցած: Ի՞նչ յուտանքներ շարտած էր առ-
ջացող ինքնաշարժերուն ետեւէն. ապարանքներու
առջեւը կեցած, ի՞նչ մեղկութիւններ երեւակայած
էր կարմիր յուսամփոփներուն տակը:

Այժմ Բարսեղեան ինքն ալ ինքնաշարժ ունէր.
սեփական տուն և սակայն անձրեւի մը պէս չորացած
էին իր բոլոր արգարութիւն ազազակող հին խօսքերը:

Աղքատը հաճախուրիւն տեսած է հարուստի հա-
րըստութեան կուտակումին մէջ. մինչ հարուստը յա-
ջատել աշխատանքի և ճարպիկութեան կը վերագրէ:
Յրկու հակոտնեայ այս մտայնութիւններուն կառչած
միշտ բախում կայ հարուստին և աղքատին միջև:
«Ուրիշի քրտինքով չուայտացողներ»: Այս որակումը
անոնք կը նետէին Բարսեղեանի հասցէին ու կուտային
պատճառները և միջոցներն Գոր Բարսեղեանը կիրա-
ւած էր ու հասած այդ դիրքին:

Չես գիտեր կեանքի որ խաղով Բարսեղեանն յա-
ջողած էր ընկերանալ ատաղձ ունեցող Տիգրանեանին:
Օր մը, երբ Տիգրանեան չորրորդ յարկի պատշգոմին
յենակները քակելու գործը կը կատարէ մարգակի դո-
րաւոր հարուած մը կը ստանայ կուրծքէն, կ'իյնայ
ճամբու սալարկին վրայ գիտապատտ: Ականաւես ոչ
ոք կ'ըլլայ: «Արկած մը ֆրէրներու դպրոցին քովը».
Գրեցին լրագիրները, Տիգրանեանին ընտանիքը իր
առեգովը տարուած սկիզբները, հաշիւ չպահանջեց. ոչ
գիր, ոչ թուղթ. «արհեստաւորի խօսք» բաւ եղած էր
անոնց ընկերութեան հիմնադրումին: ձակասագիրը և
բարձրը եկած ջնջած էին այդ աղնիւ խօսքը: Եւ

Բարսեղեան ո՛չ միայն գործին, այլ նաև եղաւ տէրը
առաջնին: Իսկ Տիգրանեանին ընտանիքը մնաց անօթի,
օրուան հացը փնտռող:

Բարսեղեան անդործութեան այդ օրերուն, վեց
օրավարձի փոխարէն հինգ օրավարձք կը վճարէր:

— «Կրնամ չաշխատցնել, ըրածս բարիք մըն է,
չուզողը աղատ է»:

Իրիկուան դէմ, երբ աշխատանքի պահը իր վեր-
ջին ժամուն կը մօտենար Բարսեղեան ահագին խճաշա-
ղախ պատրաստել կուտար և ահա այդ ծիւրած մար-
դիկը ստիպուած կ'ըլլային վերջացնելու շաղախը վազ-
ուան չթողնելու համար, զոր կորուստ մը պիտի ըլլար,
թուքը կուլ տալով կ'աշխատէին, այդ անդործ օրե-
րուն փոխանակ օրհնութեան՝ անէծք ռենհնալով անոնք
իրենց շրթներուն: Չուշացաւ անէծքին պատուհասու-
մի ժամանակը: Գործերն շատցան, իրաւունքները
ճշդուեցան օրէնքներով: Բարսեղեանին շաղախը իրի-
կուն մը մնաց գետին և յաջորդ օրը սանդուխներէն վար
որպէս աղբ թափուեցաւ:

Ամեն մարդ հակամետութիւն ունի իր սիրտը պար-
պելու. բանալու վերքը ուրիշին, թեթեւնալու համար
անշուշտ, կամ թերեւս սփոփանքի երկու խօսք ընել
սպեղանի: Շատերը անոնցմէ, փորձած էին խօսիլ ին-
ծի, իրենց կեանքին անցեալը և ներկան, զոր այնքան
կը ճնշէր իրենց վրայ: Բայց ես միշտ պատրուակներով
կը փորձէի խուսափիլ, ինծի համար անշահ ու անհը-
րապոյր այդ պատմութիւններէն: Երբեմն սակայն
բռնազրօսիլ կը ստիպուէի կենալ, աչքերս պաղ՝ յա-
ռած պատի մը ծերպին կամ պարապութեան՝ մինչև

անոնց տոպրակին պարպուփլը: Արհամարհանքս կը ծածկէի այդ կոշտ ու տգէտ մարդոց հանգէպ ու ներքին դայրութս հազիւ զսպած կը հեռանայի. որքան ընդվզեցուցիչ էր մանաւանդ, երբ անոնք խօսած պահուն, մատը քունքին կը տանէին ըսելով «հասկցա՞ր...»

Վահրամը իմ հակապատկերս էր. անոնց մտերմութիւնը, անոնց ընկերութիւնը կը փնտռէր զրեթէ: Անոնց պատմութիւնները ուշի ուշով մտիկ կ'ընէր. շատ յաճախ ինք կը խնդրէր որ անոնք պատմէին:

— Ամբողջ այդ պատմութիւնները. կ'ըսէր Վահրամ, — մէկը միւսը լրացնող պատկերներ են:

Իր յուշատետրին մէջ կ'արձանագրէր ասացուածքներ, գաւառաբարբառներ.

— Հանք է, կ'ըսէր. ժողովուրդը, — պէտք է այդ հանքը պեղել:

Օր մը, շատ լուրջ ու դառն կերպով ըսաւ.

— Եթէ հնար ըլլար անոնց ճաշի պահերուն անոնց խօսքերը ու կատակները, պատմած դրուագները զրի առնել, ես պիտի չվարանիմ ըսելու որ, հրաշապատում ժողովրդական վարք ու բարքի, սովորութեան վրայ վէպ մը ունեցած պիտի ըլլանք:

— Իզո՞ւր, չարունակեց Վահրամ, — մեր օրերու երիտասարդ արժանաւոր գրագէտներէն մէկը կը գանգատի ազդագրական վէպին աւելի կարեւորութիւն տուած ըլլալու համար, փոխանակ անհատական վիպականութեան: Ես աւելի մեծ սիրով պիտի ուզէի կարգալ Հարաւային Ափրիկէի ժողովուրդներու այն վէպը, որ կուտայ անոնց կենցաղը, երբ անոնք կ'ազօթեն, երեսնին դարձուցած դէպի այն կողմը, ուրկէ կուգայ անձրեւը կամ կը փչէ հովը:

Են աշխատած տեղէն կը լսէի Վահրամի մուրճի հարուածներուն շահիւնը: Խնչ հոգեկան ապրումներ և կ'առթէին այդ հարուածները անոր ջիղերուն վրայ և ինչ մտածումներով տարուած էր ան այդ պահուն- ընկերային բարդ հանգոյցներ կը վերլուծէր. փոյթա չէր. վասնզի նոյն պահուն Սիրարփին միտքս եկաւ: Ես որ դրեթէ փախած էի. զինք տեսնելու զօրաւոր տենչ մը լեցուց էութիւնս: Անոր պատկերը կեցած էր որոշ հեռաւորութեան վրայ, ու ես չէի կրնար հպիլ, երբեմն տաք—զաղջ թովչանք մը զգացի յետոյ կը սար- սէի իր բացակայութեան գիտակցութեան անդբաղար- ձումովը:

Նոյն օրն իսկ հաստատ որոշումով ուղեցի երթալ տեսնել Սիրարփին, բայց հազիւ դրան առջեւը հասած, վախ մը, ամօթխածութիւն մը, պաշարեց միտքս: Ու ես գլխիկոր կրունկիս վրայ ետ դարձայ: Քանի՜ քանի անգամներ նոյն վճռական որոշումը կայացուցի, բայց ամեն անգամին ալ ետ եկայ: Ու սկսայ աւելի ատել Վահրամը որ յաջողած էր տիրել Սիրարփի սրտին:

Տարիներու թաւալին, ու հորութիւն ճնշումին ենթակայ մեր հոգիները կը կրեն կնիքը առօրեային: Մեր շրջապատին երեւոյթները լաւագոյն զպրօնն են, եթէ անոնց անդրադառնալու իմաստութիւնը չվրիպի մեր մտասեւեռումէն: Վահրամը ճանչցաւ կեանքը իր երկու երեսներովը, բայց մնաց կառչած գրասեղանի բարոյականին: Մինչ ես կը մտածէի որքան շատ հե- ռանամ այդ ներգործութենէն, այնքան զլւրին պիտի կրնայի կեանքս կազմաւորել: Ու մենք կը գտնուէինք երկրաչափական բաժանման այն կէտին, ուրկէ մեկնող

գլխերը իրարու պիտի չմիանային, հակառակ երկրա-
ֆունտիս կլորութեան: Հոգեկան տարբեր շաղախի մը
արգասիքն էինք ձեւի ու թրծումի, այլ երանգով:

Ես այլեւս չէի ուզեր մտածել վահրամի մասին,
ինչ փոյթ եր մենք տարիներու մտերիմ և անբաժան
ընկերներ էինք:

Ներքին էութեանս փոփոխութիւնը հետզհետէ տե-
ղի կ'ունենար ժամանակին հետ համընթաց: Բայց ար-
տաքին յարաբերութիւններս կը պահէի հաւասարա-
կըշտուած: Ես երբեք կոյրի մը չըսի որ «կոյր ես».
այդպէս չէր վահրամը. ուղիղ և անվարան, իր ծննդա-
վայրի յատուկ յանդգնութեամբ կը գամէր մարդուն
թերութիւնը ճակատին:

Իմ ամբողջ էութիւնս դրաւած էր Սիրարփին,
ու կ'որոնէի պատրուակներ երթալ տեսնել, զոր հազիւ
անգամ մը տրուած էր. մինչ վահրամին համար քաց էր
Սիրարփինց դուռը ինչպէս նաև Սիրարփին սիրտը:
Այս մտածումը կը սարսռեցնէր զիս, ներքին մաղձը
կը տարրալուծէր հալեցնելով միսերս, և սակայն
չուշացաւ պատրուակը, կարապետ Աղբօր ոտքը գամ
մտած էր:

Մենք երկուքս նստած էինք դէմ դիմաց, մահա-
մերձի մը ժառանգորդներուն պէս: Որոնք այնքան
փութկոտ կ'ըլլան իրենց պատրաստակամութեան մէջ
և սակայն որքան կը ցանկան որ ան վայրկեան մը
առաջ չուէ այս աշխարհէն:

Կարապետ Աղբօր համար ամեն զոհողութիւն՝
պարզապէս Սիրարփին սրտին տիրելու մարմանջն էր:
Վահրամ զադրեցուց իր այցելութիւնները և ես մնացի
միակ պատուակալ հիւրը այդ տանը:

Վահրամ խօսող խնդացող էր միայն որոշ և մը-
տերմիկ շրջանակին մէջ. մինչ ես հակառակը՝ համր մը

քնտանեկան այցելութիւններու առիթներուն, վասնզի ան որք մեծցած էր: Կը թողուր ապուշի տպաւորութիւն, իմ գլխողութիւններուս կը պատասխանէր անտարբեր ուսերու ցնցումով, կամ շատ շատ քանի մը բառեր:

— Այն նիւթերու մասին զոր անոնք կը խօսին զիս չեն հետաքրքրեր իսկ այն նիւթերու մասին որ ես պիտի խօսիմ անոնց չեն հետաքրքրեր:

Իսկ ե՞ս: Օ՛, ինծի համար կարեւորութիւնը և պատշաճութիւնը, անձեր ու պարագաներ զուրկ էին իմաստի նշանանակութենէ: Ես կրնայի 70 տարեկան պառաւներուն խօսիլ Հոլիվուտի դերասանուհիներու մասին, պարզ արհեստաւորներուն՝ Տէրեանի կամ Շէյքսպիրի «Համլէթ»ի մասին. վասնզի այդ գիրքերը կարդացեր եմ ես իմ չգիտցած նիւթերու շուրջն իսկ. քստ վահրամի, հոետորի կերպարանք ստացած, կը ճառէի... բաւ էր որ մանաւանդ աղջիկներ ըլլային շուրջս: Մտքիս թռիչքին ուժ կուտայի, լեզուս ջախջախի մը պէս կը դառնար բերնիս մէջ, չէի խպներ որ անիմաստ խօսքերուն հետ լորձուէքս ալ դուրս կը ժայթքէր՝ երբեմն խօսակիցի երեսին, ինքնահաւան էի և ինքնագով:

Վահրամ յաճախ, արհամարհոտ երբեմն քմծիծաղ մը չողացնելով չրթունքին, կը մրմնջէր ինքնիրեն...

— Իր/անձը առանձը, ի՛նչ մեծ ամօթ, «համեստութիւն ո՛ւր է չիկնաքդ...»

Երեւակայութեան պէտք չկար. գիտնալու համար որ Վահրամ ամեն անգամ Սիրարփիին այցելութեան պիտի նստէր իրեն հրամցուած տեղը, լուռ, մոմի մը պէս պիտի հատնէր ինքն իր մէջ, բայց երբեք բերնէն դուրս չպոռթկար. «կը սիրեմ...» Թնդանօթի պայթումի տպաւորութիւն պիտի գործէր այդ նախա-

գլխաւթիւնը իր ականջներուն:

Ամեն անգամ այդ մէկ բառը ուրախանելու հաս-
տատ որոշումին հակառակ պապանձած ու հեռացած
էր գլուխը կախ՝ մտամոլոր ու տրտում:

Ինծի ո՛չ նիւթը կը պակսէր և ո՛չ ալ արտայայտը-
ւելու քաջութիւն. վասնզի լաւ գիտեմ որ մեր օրերու
աղջիկները աւելի կը սիրեն շողաթան, սեթեւեթ,
թեթեւամիտ ֆրիտասարդները, որոնք մագերու յար-
գարանքին աւելի կարեւորութիւն կուտան, քան աչ-
խատանքին:

Եւ ես տիրած էի Սիրարփիին սիրտը:

Վահրամ հեռզհեռէ աւելի լուկեաց և մելամաղ-
ձոտ կը դառնար: Գիշերները ուշ կը քնանար կը գրէր,
մոխրամանը սիկարէթի կտուցներով լեցզւն կ'ըլլար,
երբ առտունները կ'արթննայի կը տեսնէի գրասեղանը
թուղթով և մոխիրով պատած: Ինք բաւական ուշ
կ'արթննար, յոգնած յօրանջելով կրկին կը մօտենար
գրասեղանին, անգամ մը եւս աչքէ կ'անցնէր գիշեր-
չերուայ գրածը. տետրակը կը գոցէր կ'երթար լուաց-
ուելու: Յոռետեսութիւն մը սկսաւ պարուրել իր հո-
գին, մտադրաղ ու գլխահակ կը քալէր, գործաւոր-
ներուն հետ միայն կը պահէր իր անվերապահ համակ-
րութիւնը, կը խնդար կը կատակէր կրկին, բայց ես,
միայն ես կը նշմարէի որ բռնագրօսիկ էին կատակ-
ները ու մանաւանդ խնդուքը: Մանաւոր համակրու-
թեամբ սկսած էր մօտենալ Գէորգին և խօսիլ անոր
հետ, ինծի կը թուէր որ անոնք որոշ տարբերակներ
էին իրենց ուսումով ու ձգտումներով, հակոտնեայ
ծանր աշխատանքի այս պարտադրութիւնովը:

Օր մը երբ անոնք տաք խօսակցութեան բռնուած
էին, չեմ գիտեր ինչ նիւթի շուրջ, լսուեցաւ Բարսեղ-
եանի ձայնը սանդուխներուն վրայ:

— Այնքան հանգիստի ժամերը չեն բաւեր. սիկարէթ ծխելու ալ ահագին ժամանակ կուտաք. այլեւս սիկարէթ մի' ծխէք գործի ժամանակ, որուն որ տեսնեմ սիկարէթ կը ծխէ, գործ չունի այլեւս:

Արագ քայլերով յառաջացաւ ներսի կողմը. Գէորգը կը պատրաստուէր խոյս տալ, Բարսեղեան արդէն հասած էր.

— Դո՛ւն, տխմար, օրը շատախօսելով կ'անցնես, եթէ այնքան իմաստուն ես, ինչո՞ւ այս գործը ընելու եկած ես: Խելացի ըլլայիր. արդէն մարդ եղած էիր:

«Կարեւորը այն չէ, թէ ինչ կրցած եմք ըլլալ. այլ կարեւորն այն է, թէ ի՞նչ կրնայինք ըլլալ... ահա թէ ինչու ըսի. քիսոճեակաճ վարդապետութիւնը իր «սիրեցէք զմիմիանսով և շապիկիդ մէկը ընկերոջդ տուր» ով, զիս չի բաւարարեր» ըսաւ Գէորգ ու հեռացաւ: Քիչ վերջ ան երեւցաւ աւագով լեցուն ծանր պարկը շալկած: Քիթը գրեթէ սանդուխներուն կը քսուէր, անոր հեւքէն սանդուխներուն փոշիները կը խլրտէին: Անոր սրունքներուն ջիղերը կարծէք պըրկուած պողպատ ըլլային կապոյտ երանկերով:

Հակառակ հոգեբանական այս տեղատուութեան, վահրամը նոյն յամառութեամբ կը շարունակէր աշխատիլ. չէր խմեր, ինչ որ բնական սայթաքումն է բոլոր սկեպտիկներուն: Ես գիտէի որ նման մարդիկ կը փնտռեն մտերիմ մէկը պարպելու համար իրենց ներսի մազձը, զոր շատ անգամ ամբարուելով կը թունաւորէ ենթական: Ի՞նչ են ինքնասպանութիւնները և յիմարանոցներու խենթերը:

Հիմա որ գրաւած էի Սիրարփիի հոգին իր էութեամբ, մէջս արգահատանք մը սկսած էր վահրամին հանդէպ: Կարելի չէր թողուլ որ ան շարունակէր այդպէս թախծոտ ու մենամուլ մնար: Փորձած էի շատ

անգամներ, հասկնալու պատճառը, քար լռութիւն
միայն էր ինծի պատասխանը: Բայց չէ՞ որ ես էի
պատճառը, չէ՞ որ այդ մեղամաղձոտութիւնը սկսած էր
այն օրէն որ ինքը գաղթած էր ասցելիւ Սիրարփիին:
Սակայն ո՞վ է որ մեղապարտի չապիկը ինքնաբերաբար
կը հագնի:

Յո մը սակայն, համբերութեան քարը պատռեցաւ
քիմ այն հարցումին թէ՛. — Ի՞նչ ունիս Վահրամ. ըսէ՛
Վահրամ, ըսէ՛ ինչո՞ւ ասցալէս մեղամաղձոտ ես, ըսէ՛
ըսէ՛ թերեւս. օգտակար ըլլամ...:

— Վա՛տ... — եղաւ ինծի պատասխանը... Կա-
պարի մը պէս ծակեց սիրտս այդ բառը. վա՛հ, ար-
ձիճի մը պէս ծանրօրէն ինկաւ կուրծքիս: Ու լռու-
թիւնը. կ'ուզէի խօսէր. կ'ուզէի որ ըսէր պատճառ-
ները, թերեւ լաօսքերը սխալ ըլլային, պատճառները
թիւր. ես այդ սխալները պիտի հերքէի, թիւրիմա-
ցութիւնը պարզէի: Բայց պատճառներ չկային, այլ
պատճառ մը կար, թիւրիմացութեան մէջ չէր ան, այլ
ճշմարտութեան:

Բայց Վահրամը լռու էր վերէն ինկած քարի մը
պէս որ անգամ մը միայն ձայն մը ու ապա յաւիտե-
անկան լռութիւն...

Այդ լռութիւնը դաժան մահալճիւ մըն էր ներքին
ձայնի մը՝ ինծի դէմ ազազակոզ:

Գիշեր էր, արդէն ուշ. երբ Սիրարփիին դուռը
շարկի. ձայնէս՝ բացաւ դուռը, Կարապետ Աղբարը
լեռնային գիւղ մը գացած էր: Պզտիկները կը քնա-
նային խորունկ ու անուշ քունով:

Սիրարփիի փութկոտ ընդլայնումը հակադրե-
ցութիւն ըրաւ վրաս: Բորբոքած ջիղերս փուռու մի-
ենթակայ տունի մը պէս խորտակուեցան:

Սիրարփին ընկրկում մը ունեցաւ. անհամարձակ

նայուածքը երկար ատեն յառած պահեց վրաս. կարծէք թաց աղերսանք մը կար ահոր խօսքերուն մէջ:

Եւ նայուածքովս ընկնեցի անոնց հոգիները, իսկ հիմա... հիմա կտրած եմ կեանքիս արեւին կես համբան...

— Ո՞ւր էիք, ինչո՞ւ այսքան ուշ եկաք. ինչո՞ւ առաջուայ պէս այլեւս չառ չուտ չէք գար... մոռցա՞ք միթէ զիս... այդպէս կ'ըլլան միթէ բոլոր աղաք...

Իսկապէս սկիզբները որքան բուռն էի և հիմար որքան անտարբեր:

Սիրարփին լուռ էր, հերթք իմա էր որ խօսէի, պատասխանէի իր այնքան սիրովառ հարցումներուն: Սիրարփին նայուածքը կը մնար աչքերուս կառչած: Ինչո՞ւ չէի ըսէր Սիրարփի. — «Քեզ կը սիրեմ, պիտի ամուսնանամ քեզի հետ»։ աղջկայ մը հոգին լեցնող երկու բառ. զոր կուտայ անոնց երջանկութեան ապրումը, ու առագաստ բացած. կուգան յանձնուիլ քու հուժկու հովի քմահաճոյքին:

Դուրս նետուեցայ առանց անոր ձեռքը թօթուելու, զոր սկիզբները այնքան կը պահէի գաղջ ափերուս շոյանքին տակ: Ինծի կը թուէին որ այդ մատները մագնիսի մը պէս ափս իրենց կը քաշէին ու կը պահէին երկար. ելեքտրական հոսանքը տնոնցմէ կ'անցնէր ինծի ու կը ցնցէր ամբողջ էսութիւնս:

Դուրսն էի արդէն երբ լսեցի հեծկառուքը: Կեցայ ձամբուն մէջտեղը. տատամսոտ ու երկար, Դառնա՞լ գթա՞լ, վերցնել անոր գլուխը դնել կուրծքիս. համբուրել իր արցունքոտ անուշ աչքերէն. շոյել մազերը քսե՞լ երեսը երեսիս, ըսէի. — Սիրարփի ինչո՞ւ կուլաս, կը սիրեմ քեզի, կը պաշտեմ քեզի, մենք միասին պիտի ըլլանք ու երջանիկա՞ն:

Սիրարփին նուաճուած լեռ մըն էր այլեւս և ես

Նոր գազաթերու աչքս պիտի յառեմ. իր նեքտարէն պարպուած ծագիկ մը, լամբակէն նետուած անքոյր, ան-
ճրապոյր: Գեղեցկութեան քաժակը փչրուած էր և ես
սփոստանքն իսկ չունեցայ զանոնք գետնէն վերցնելու:
Չդարձայ... .

Մեր միտքը այնքան արագ չաշխատիր որքան
ժրք կը փնտռէ չքմեղելու պատճառներ, յերկրելու
պատրուակներ. և այնքան խորունկ չի մտածեր երբ կը
յօրինէ ծրագիրներ որ այս բոլորը թակայն, կը փչրուին
ուրիշի մը խորհուրդէն: Անկէ վերջ մտքերու ազաւա-
զում. յուսաբեկում ապա մեղամաղձոտութիւն... .

Ծաբաթ մը առաջ էր ճիշտ Սիրարփին ցոյց տուաւ
ինծի Վահրամին սովորական նստած տեղը. սովորա-
կան նաեղու ձեւը ու սովորական գիմագծութիւնը իր
սովորական լուծեամբ: Սիրարփին կը ծաղրէր Վահ-
րամ. լոկ հաճոյ երեւնալու համար ինծի:

Ինչո՞ւ սակայն այն օրը չանդրադարձայ այդ հեգ-
նանքին՝ ընկերոջս հանդէպ, ընկեր մը որուն համար
Վարապետ Աղբարը ըսած էր «երկու լաւ ընկերներ,
աւելի լաւ են քան երկու գէշ եղբայրներ»: Սիրար-
փին արեւելեան հիւրասիրութեան գուրճն անգամ զը-
լացած էր Վահրամին:

Հիմա, կեցած ճամբուն մէջտեղը, իր երթալիք
ճամբան չկրցող վճռող մէկու մը պէս, կը մտածեմ
Սիրարփին ու Վահրամին մասին:

Ինչո՞ւ Վահրամը ինծի ըսաւ վա՛րտ և ինչո՞ւ Սի-
րարփին լքեց Վահրամը... .

Ու հոն, ճամբուն մէջտեղը բացուած էր դատա-
բանը. լեցուած էր սրահը խուռներամ ունկընդիրնե-
րով, երգուեալ դատաւորներ յառաջացան. պարզեցին
իրենց ձեռքերը, ըրին երգումը ու երկիւղածօրէն
գրաւեցին իրենց տեղերը... . Դատաւորներ, դատախազ

իրաւաբաններ իրենց գլխարկներով, իրենց պարեգօտներով, խոժոռ ու պռսկոտ նաջուած քներով հեղնօռ ու անփոյթ իրենց քմծիծաղներով:

— Ինչո՞ւ Միրարիին լքեց Վահրամը և ինծի եկաւ, անբիծ անաղարտ, անկեղծ սէր... Ինչո՞ւ ոչ Վահրամին հանդէպ և հիմա ինծի հանդէպ. ներքին ապրումներու զգացումներու շրջո՞ւմ, և միթէ վաղը երբ պատեհութիւնները այլ երանդ ու գոյն ստանան, նիւթականացած ապականած այս ժամանակներուն, նոյն դաւաճանութիւնը պիտի չըլլա՞ր իմ անձիս դէմ...

Դատարանի վճիռը ստացած էի և ոտքերս առին իրենց բնազդական շարժումը. կռնակս դէպի Միրարիինց առնելու Վահրամ հանդիսականներուն մէջն էր հնամաշ հագուստով. թանձրացած մօրուքով. աէրվիշական կերպարանքը ունէր յիասթափուած տարտամութիւն մը կար իր աչքերուն խորը, լուռ էր:

Այդ լուռութիւնը դաժան մահովճիռ մըն էր ներքին ձայնի մը, ինծի դէմ աղաղակող...

Գլուխս հրդեհ մը կ'այրէր, աչքերս մշուշամած էին. սուրացող, կը թռէր այդպէս, ինքնաշարժ մը կեցաւ ճչակը սեղմած. իջաւ կառավարն ու թեւէ՞ շարժեց:

— Խենթ ե՞ս, դինով ե՞ս, խուլ ե՞ս, կոյր ե՞ս... Տարտամօրէն անոր նայեցայ թողուց զիս ու սուրաց դէպի քաղաքին հրապարակը ուր կ'երթայի նաեւ ես: Քաղաքին հրապարակն էի, չեմ գիտեր, թէ ի՞նչ պէս և որքան ժամանակուայ մէջ հոն հասայ:

Մտայ քաղաքի մը. օդի, ապա գարեջուր. մօտեցաւ ինծի աղջիկ մը, շէկ վարսեր ունէր, բայց յայտնիօրէն ներկուած, կեղծ գեղեցկութիւն մը, զոր այնքան կ'ատեմ...

— Հա՛յ ես, ըսաւ,

Ուրացայ հայ ըլլալս,

— Հայ ե՞ս ըսի. ուրացաւ նաեւ ինք. շաւ էր այդ ուրացումը. հայ ըլլալու արժանապատուութեան վերջին գիտակցութիւնը քապարէքէն ներս...

Հեռացաւ հայ աղջիկը. վիսփի մը ուղեցի, երբ տեղացի սեւ մազերով աղջիկ մը եկաւ նստիլ ծուռ-կերուս: Յիշեցի Վարուժանի մէկ քերթուածը ու արտասանեցի անկէ տող մը... Ուշ էր երբ տուն վերա-գարձայ. աքաղաղները կը խօսէին, եզան կանչողը թաղէ թաղ կը պտտէր երգելով: Նետուեցայ յարգա-բող ձեռքի սպասող անկողնիս վրայ: Ամեն ինչ կ'ու-զէի մոռնալ. չէ՞ որ դարեջրատունը մտած էի այդ նը-պատակով... Իզո՞ւր. որքան տարամերժ խղճահարու-թեան դէմ կ'ուզէի պատնէշել սիրտս, սակայն հեծկըլ-տուքը Սիրարփիին, Վաս որակումը Վահրամին, շա-ղափի մը պէս, իր կրակուած ու սուր ծայրովը, աւելի խոր կը մխրձուէր:

Արեւը իր քառորդ ճամբան կտրեր էր, երբ թմրած ու տարտամ, ոտքերս մահճակալէս վար կախեցի:

— Որքա՞ն յիմար եմ, մրմնջեցի, ուրիշներուն համար զուր տեղ կը տանջեմ ինքզինքս: Չէ՞ որ կըր-նայի խլել տնոր միակ հարսութիւնը... Գոնէ այդ մեղապարտութիւնը չի ծանրանար սրտիս:

Կ'ուզէի սակայն ներողութիւն խնդրել Վահրամէն, չէ՞ որ ան իմ սիրելի ընկերս եւ եղբօրմեաւելի սիրելի. պիտի ըսէի որ ան երթար Սիրարփիին զոր անտարա-կոյս զղջացած պիտի ըլլար, տուն չմնալու, կամ փո-ղոցը չիյնալու մտալը կուգամ վախցած:

Առիթի մը հետամուտ օրերը կ'անցնէին: Օր մը իր Գիրքերու ծալքէն կը մնար զուգս նշմարելի ձեռա գիր թերթի մը ծայրը. դուրս քաշեցի: Ձեռագրին թուականը կը կրէր Սիրարփիին հեռացման ու ինծի

վատ կոչելու օրուան շուգադիպութիւնը:

Ահա ինչ որ գրած էր Վահրամ:

Երբ կը խօսին ուրիշներ կը դատեն, լաւ գիտցիր իսկ երբ ուրիշներ կը խօսին եւ դուն չես դատեր, միամիտ կամ տգիտ մըն ես. ասիկա ալ լաւ գիտցիր:

Եթէ չմերժես, հանոյ՛ պատճառած կ'ըլլաս ինծի. բայց պիտի խռովես հանգիստս, իսկ եթէ մերժես՝ զիս վշտացուցած պիտի ըլլաս. ասիկա անցողական է. տեղատարափէն վերջ, արեւ մը պայծառ պիտի ծաղկի:

Իմաստունին մէկ խօսք, իմաստակին հազար խօսքէն աւելի ծանր կը կոտէ:

Ամենէն մեծ զարդը իմաստութիւնն է. — առածը կ'ըսէ. — խրատը ականջիդ օդ բռնէ. — կիներ-ուկի գեղեր կը սիրէ սակայն:

Մտածե՛ յետոյ խօսք. եթէ որոշեցիր որ պիտի խօսիս, անգամն ալ մտածէ. բայց եթէ որոշումիդ վրայ մնացիր. կրկին մտածէ. եթէ վնիդ հաստատ է. սրբագրէ քիչ մը, որպիսով վերջը չըսես — երանի լռելի:

Որքան շուրջիներդ մեծ տեսնես, այնքան մեծ ես... ասիկա Աստուածաւունջին մէջ ըսուած է, կը յիշեցնեն, որովհետեւ անոր պէտք ունիս:

Իշխանը, ոչ թէ դուրսէն, այլ ներսէն պէտք է ըլլալ:

Համեստութիւնը եւ ինքնագովութիւնը երկու խորք եղբայրներ են, քիչ անգամ մէկը, շատ անգամ միւսը կը յաջողի. համեստութեան յաջողութիւնը բախտին կը վերագրեն, վասնզի ասպարեզը. ինքնագովութիւնն է:

Ուրախ ըլլալ. հանոյանալ, լաւ է. բայց վիշտ ունենալ եւ տառապիլ, աւելի լաւ է. վասնզի հանոյքը մարդը կը շնացնէ. մինչ տառապանքը, կ'ազնուացնէ:

Երկու հպարտութիւններ քով քովի չեն կրնար ապրիլ, վախճանը երկուքին ալ ողբերգութիւնն է:

Իմաստունը մտիկ կ'ընէ. — թերեւս բան մը ըլլայ

աորվելիք, յիմար մտիկ բնել չի սիրեր:

Շատաբաները երբեք իմաստուն չեն կրնար ըլլալ, այլապէս շաղակրատները աշխարհի գիտուններ պիտի հռչակուէին:

Լոռութիւնը ապուշութիւնով չափս քացատրել, երեւոյթները կրնան զլխի վար դառնալ:

Ձեր հպարտութիւնը մի գգուէ՛ք սեքեւերութիւններով, երբ սիգութիւնը ձեզի կը գոհացնէ, ձեզ դիտողներու շօշուարտը տեսնելով, սակայն գիտցէ՛ք որ, տառն մեկը կեղծ քննարկով մը ունի-երբէ տառն ալ նոյնն են, հարիւրին մեկը կրնա՛յ չըլլալ. իսկ երբ հարիւրն ալ նոյն են, ինք հարիւր ինքուն ինքն ալ նոյնը ըլլան. հազարէն մեկը նոյնը չըլլար. անա այդ մեկուն դաժան ժպիտը, աւելի դառն է ձեր արտին համար, քան միւս բոլոր ժպիտները. այն բոլորը կրնա՛ք մոռնալ. բայց այդ մեկը, երբեք:

Մտի մը խորութիւն չափել ամեն մարդու տուած չէ, ինչպէս ծովուն խորութիւնը ամեն նաւաւարի, ծովն ու միտքը իրենց ծանծաղութեամբ եւ խորութեամբ գուգանեալ համեմատականներ են:

Շանօրանալ նանչնալ չի նշանակեր:

Հասկցիր յետոյ որոշումդ տու:

Լաւ պիտի ըլլար որ մենք իրար հանդիպէինք, բայց աւելի լաւ պիտի ըլլայ թերեւս, որ բնաւ իրար չհանդիպէինք:

Բայց ի՞նչ կը նշանակէր չմերժելու պարագային հանդիպատեանը ըլլալ և մերժելու պարագային վշտացուցած, որ անցողական պիտի ըլլար և արեւ պիտի ծաղկէր, յետոյ լաւ պիտի ըլլար որ իրար հանդիպէինք. բայց աւելի լաւ պիտի ըլլար թերեւս որ բնաւ իրար չհանդիպէինք: Ինձի կը թուէր որ այդ երկու տողերը նոյն և իրար լրացնող ամբողջութիւն մըն էր:

Ինձի կը թուէր թէ՛ ասիկա իր ամուսնանալու

ցանկութեան և մենակեցութեան երկընտրանքն էր. և այդ քերեւսը, իր բուռն սէրը Սիրարփիի հանդէպ՝ Ջգացումներու աղդեցութեան բաց դուռ մը: Իսկ այդ բնա՛ւը. իր հպարտութիւնը. աղջկայ մը մերժումնեւրուն, քմահաճ ծեղծեցումներուն դէմ ապառաժող իր կամքը: Տեղատարափը անցած եւ եւ արեւ մը հեզգինեֆ սկսած եւ ծաղկիլ, ատիկա կ'երեւար իր ախորժակէն և քունէն, ասիկա կը նշանակէր մոռցած էր Սիրարփիի պատճառած վիշտը: Բայց առիթն էր քաղքը բանալու և այդ քերեւսը փոխելու վճռականութիւնով մը՝ օր մը անցողակի հարցուցի:

— Վահրա՛մ, դուն մտածումներուդ աւե՛լի, թէ Ջգացումներու գերին ես.

— Ինչո՞ւ այդ հարցումը. — տարտամ նայուածք մը նետելով վրաս, պատասխանեց Վահրամ,

— Այնպէս, պարզ հարցում մը:

— Պատահական:

— Ո՛չ ի հարկէ:

— Լա՛ւ, հասկցայ, անհրաժեշտ չէ հարցապնդում, դուն գրութիւնս կարդացած ես, բայց դժուար է քիչ մը, անմիջապէս պատասխանել, բայց նայէ՛.

— Մտածումները Ջգացումներու ներգործութենէն կը բխին յաճախ. բայց յոռետեսութեամբ լեցուիլ, ու ատելութիւն սնուցանել, ասիկա կեանքէն դուրս կեանքը չճանչնալ ըսել է:

— Բայց դուն փրփուրին ետեւէն կը վազես փոխանակ գործնականին:

— Երբ մարդիկ իմ մասին կարծիք կը յայտնեն, ես կը լռեմ, հակումները կը հակակշռեն մարդը. փրփուրին տակը անապակ գինին կայ և ամենի ուժը ալիքին. լուռ աշխատութիւնը միայն, ինքզինքը պիտի ապացուցանէ և ժամանակը իր արբեցնող գինին պիտի

մատուցակէ: Ես չեմ մոռցած իմ հեգնանքս սկզբնական շրջանին և հիմա Վահրամ ինքզինքը կը պարտադրէր, հետեւաբար յարեցի. — Էս կը հաւատամ քեզի Վահրամ:

— Քու հաւատքը ինծի համար արժէք չունի, ինչպէս չէի ունեցած քու արհամարհանքը ժամանակին, քս պիտի ունենամ այդ հաւատքը, երբ դուն ունիս իսկ ես չունիմ, ինչ իմաստ. ի զո՛ւր պիտի ըլլայ քո՛ւ հաւատքդ, ամուլ կնոջ արգարգէն բերք սպասելուէ պէս:

Ապա կարճ ու խորունկ լռութենէ մը վերջ, շարունակեց աչքերը գետնէն վերցնելով ուղիղ աչքերու յառելով:

— Բայց ստով եթէ դիս դատեա կը սխալիս. եթէ գնահատես ես պիտի դժգոհիմ. լաւ է որ դժգոհիս, շարունակեց Վահրամ. — վասնզի կրնայ պատահիլ որ, եթէ իրաւացի է. վշտանամ. և վիշտը երկունքէ:

Վիշտը. իր իսկ քառով երկունքի եր. և ինք նախընտրած էր այդ երկունքը: Հոգեկան գերգոր սպարում մըն է վիշտը գրողի մը համար, զոր մենք հասարակ մարդիկ ունայնամտութիւն կ'անուանենք: Այդ մտածումները, մերժումի հետեւանքէն՝ իր հոգիին աղեղէն գուրս պոռթկացող ստեղծագործութիւն մըն էր: Բայց միթէ միայն այդքա՞ն. ոչ անշուշտ. Օր մը ըսաւ. — եթէ վիշտ չունենամ պէտք է ստեղծեմ զայն. վասնզի առանց վշտի ես ոչինչ եմ. և ոչինչ կրնամ ընել...

Բաւական տարածուն կերպով չեղում եղաւ սկզբնական մտադրութենէս, և վերագառնալու համար անոր, քիչ մը կարկամ կերպով ըսի. — Վահրամ, ես եղայ պատճառը, որ... որ Սիրարփին պատճառէ քեզի այդ վիշտը:

— Ան մեռած է սրտիս համար, ըսաց ծնած է ուրիշ մը հոգիիս մէջ:

Անվճռական ու թուլակամ եղայ. խոստովանութիւն մը զոր մեր հասարկութիւնը հազուադէպ անգամներ կը գիչի. ամեն մարդու տրուած չէ խեցեղծիւ տալու խորտակելով իր եսը: Յիսուան անգամ քաղաքին բաժակը ետ մղել ուղեց, որը պիտի յաւիտենականացնէր իր աստուածութիւնը:

Չայնը խոնաւցաւ, աչքերը թացցան, դէմքը դարձուց ու հեռացաւ. . .

Մենք երկար ատեն իրար չհանդիպեցանք:

Հնամաշ տափատ մը, որուն կարկտանը Յունաստանի ծովեզերքին յար և նման զիկ - զականեր ունէր. յայտնի էր որ անվարժ մատնեբու գործ էր: Գլուխը կախ կը քալէր մէկը առջեւէս. խոր մտածումներ կը չարչրկէին անոր ուղեղը. ատիկա կ'երեւար գլխու երբեմնակի ցնցումէն: Մտածումը վանելու բնազդական շարժումէն կը ցընցուէին ուսերը, նոյն ենթակայական մղումով, միսերու սրսփիւն առաջ բերելով:

Ծանօթի մը տպաւորութիւնը կը յիշեցնէր, բայց կային ձեւեր զոր կը վանէին ենթադրութեանս վճռականութիւնը մէջէն: Կը քալէր դանդաղ, կը քալէր մէկու մը պէս որ որոշ տեղ մը չունի երթալիք. թէպէտ կ'ուղէր ներշնչել, ուրիշներէն աւելի ինքն իրեն՝ որ որոշ տեղ մը և որոշ գործ մը ունի: Միտքս ակամայ գրաւընեցաւ այդ անձովը, քայլերս արագցուցի. գրեթէ հաւասար. կողք կողքի կը քալէինք առանց յայտնի ընելու որ կ'ուղէի իր ով ըլլալը ստուգել: Ան բնաւ չնայեցաւ նոյնիսկ, երբ անզգոյշ շարժումով դպայ իրեն, կլանուած էր ան չիս գիտեր ինչ մտածումներով: Աչքիս ծայրովը նայեցայ. Վահրամի էր: Վաղահաս սպի-

տակ մաքերը շատցեր էին իր քուռքերու քարձուքին վրայ, կնճիռները աւելի եւս խորունկցած, խիտ աւփօսներ բանալով իր լայն ճակտին վրայ, տալով իրեն մտաւորականի պատրանքը: Այտուցքները քիչ մը եւս փոս ընկած էին: Ափը տարաւ ճակտին, չփեց մատնեքովը, հանգիստի թովչանք մը ուզելով տալ: Ապա, ցուցամատը ու բռնթը տարաւ աչքերու աղբերակին՝ քիթի պատնէշին վրայ միացուց, սրբեց, յետոյ. աչքերու ճուղմէ մը վերջ, գլուխը դարձուց ու նայեցաւ: Քաւական տեղ քալած էինք:

— Վահրամ՝, ըսի, ձեռքս երկարելով՝ զոր բաւական օգին մէջ մեաց առանց սեղմումի. ո՞ւր: Շփոթեցաւ, կմկմաց, մէկու մը պէս, որ ծածկել կը փորձէ իրականութիւնը: Վերջապէս նայուածքը ինկաւ ձեռքիս, բռնեց թուրօրէն,

— Տո՛ւն, գործ. գործի... ըսաւ...

Անշուշտ, մտածեցի ես, անգործութիւնը և տառապանքը փոխած կ'ըլլան զինք: Հիասթափութիւնը սկեպտիկութիւնը զինք մղեն անձնասիրութեան և այլեւս ձեռնաթափ իր ձգտումներէն, որոնք զինք խորտակեցին այս քաղաքի մայթերուն վրայ. պիտի ըլլայ աւելի գործնական: Քաղաքը, ուր կօշիկին աւելի կը նային քան գլխուն:

— Վահրամ, չեմ կարծեր որ գործք քեզի բաւարարէ, ես աւելի շահաւոր գործ մը ուիմ, եթէ կ'ուզես, վաղը քեզի կը սպասեմ... տուի ժամադրաւայօրին անունը: Մերժեց ու հեռացաւ: Եւ մենք այլեւս իրար չհանդիպեցանք...

Յաջորդ օրը, արեւը սկսած էր ընկղմիլ ծովուն

մէջ, երբ ինքնաշարժը իր կռկռացող ճշակը սեղմեց ու ճամբայ ինկաւ: Մթնշաղ էր ու օթօն կը սուրար լեռն ի վեր դարձ դարձիկ ճամբաներէն. արեւը երբեմն կ'իյնար մեր կռնակը երբեմն մեր աջը: Գեղեցիկ մայրամուտ մը կը շառագունէր ծովու պրիսմակին վրայ, ու սպիտակ ամպերը ջնարակելով պրոնզի գոյնով:

Մառերը ու ժայռերը կը սուրային հակառակ ուղի թուփեամբ: Ինքնաշարժը կը սուրար, հովի հասանքին աւելի եւս թափ տալով՝ լեռնային ողջ կը թեթեւար մեր ուսերուն վրայ, թոքերը կ'ընդլայնէին. ձայները աւելի զիւրահաղորդ կը դառնային: Մշուշը կ'երթար ծուարուելու ձորերուն խորը. ձմեռ էր, բայց երկինքը պարզ էր կոյս աղջկայ մը պայծառ աչքերուն պէս: Արեւը մարը մտած էր երբ ինքնաշարժը վերջին անգամ իր ճշակը սեղմեց ու կեցաւ պարտէզի մը դարպասին առջեւ: Որքան հաճոյալի է ճամբորդութիւնը եւ հիմա որքան կարճ եղաւ:

Իջալ, չկամ. պայուսակները թուլօրէն կախ ձեռքերէս, բարձրացայ քարէ աստիճաններէն վեր: Ընդարձակ պարտէզին խորքը ընկած էր անողորկ քարաշէն երեք յարկանի շէնք մը, քովը ուրիշ մը նոր սկսած էր բարձրանալ: Յատկանշական ճարտարապետական ոչ մէկ քանդակ, ճարտարապետական արուեստը կը թռի իր վայրէջքը կ'ապրի: Քիչ մը հեռուն, կար միայարկանի աւելի եւս աղքատ արտաքինով շէնք մը, որու խորքէն կուգար պղտոր լոյսը քարիւղի լապտերի մը. այդ տմոյն լոյսին ճառագայթները դուրս նետած էին մարդկային ստուերներու խումբ մը:

Խոշոր շէնքը ողողուած էր ելեքտրական յորդ լոյսով: Մէկուն պատերը այդ շէնքերէն կ'արձագանգէին տառապալի կեանքի մը հեքեաթներ, իսկ միւսին, չուայտ հովերգութիւն: Այնտեղ պատմողին ձայնը

մկամաղճոտ էր, բնգվզումի չեշտէ դող առած. ունկընդիրներուն դէմքերը մռայլ ու թախծոտ. միւս ան, Ֆիծաղ, քրքիջը կը թնդար, դէմքերը զուարթ էին ու անփոյթ: Հոն մարդիկ կիսաքաղց ստամոքսներով էին, միասին յափրացած: Մէկուն սեղանը փոխանակ կանաչ մոմլաթ ծածկոյթի, գետինը, սիմանի թուղթի քառակուսի կտորով մը ծածկուած էր: Վրան կային սոխի կճեպներ, դեղնած ձիթապտուղի կուտեր ու սև հացի փշրանքներ: Միւսին, խոճկորի պահածոյ միս, մեղր, կարագ, ձկնկիթ: Հո՛ն, մարդիկ կոշտ ու կոշկոռած մատներուն մէջ սեղմած ունէին օդիի կիսատ բաժակներ, միւսին, վիսկիի, շամփայնայի փեր-փերած սրուակներ:

— Ահա սենեակդ, ըսաւ կոշտ ու կլոր մարմինով սպասուհին ու հեռացաւ: Աչք մը պտտեցուցի սենեակին չորս անկիւնները, ամեն ինչ կատարեալ էր, հանգստաւէտ: Իջայ շրջելու վարը. տեսնելու յաջորդ օրուայ իմ գործակիցները: Աղօտ լոյսին շառաւիղը ինծի առաջնորդեց միայարկանի հնամենի չէնքին դրան առջեւ: Ներսէն լսեցի Կարապետ Աղբօր ձայնը: Ու գեցի խոյս տալ. փախչել վախկոտ գողի մը պէս, չէ՞ որ Սիրարփին պատմած պիտի ըլլար ամեն ինչ, ի՞նչ երեսով ես պիտի կրնայի նայիլ Կարապետ Աղբօր աչքերուն մէջ: Կրունկիս վրայ ետ դարձած էի, երբ ներսէն անունս տալով կանչեցին. դէմքերու մռայլ քօղը պատռուեցաւ. զուարթ չեշտ մը առին ձայները ու ամենքն մէկ կանչեցին: Կարապետ Աղբօրը արդէն ոտքի էր. ի՞նչ իմաստ. եթէ մերժէի, չէ որ յաջորդ օրը անխուսափելի ճնշող նայուածքը Կարապետ Աղբօր պիտի իյնար վրաս, ու ես ամօթահար պիտի չկրնայի իսկ թերեւս բարեւել ու հարցնել. — քնչպէս ես Կարապետ Աղբօր: Ու ան պատասխանէր իր սովորական

աբաղում ժպիտով... — ... Աստուած հացի մը դրամը կը ղրկէ:

Այս մտածումներուն մէջ կը տարուբերէի երբ արդէն Կարապետ Աղբարը մօտեցաւ ինծի ու թեւս բռնեց: Ուրեմն ան անտեղեակ է ու Սիրարփին չէ պատմած իմ վատ արարքը: Առանց զգացնել տալու ներքին փոթորիկը, երկչոտօրէն հարցուցի. — Ինչպէ՞ս ես Կարապետ Աղբար:

— Լաւ եմ տղա՛ս, լաւ ե՛մ. Աստուած հացի մը դրամը կը ղրկէ:

«Լաւ ե՛մ, տղա՛ս» բառերը սիրտս առին իրենց աքցանին մէջ. մինչև հիմա երբեք այնքան տաք շեշտով և այդ բառերով չէր պատասխանած հարցումիս: Խեղճ Կարապետ Աղբար, յոյս ունէր որ կրնամ իր տղան դառնալ...

Մտայ ներս: Կարապետ Աղբարը գրաւեց իր տեղը, լոլիկի քանի մը շերտեր կը մնային սխաւանի տոպրակի թուղթէ սեղանին վրայ. դաւաթը, որուն յատակը հազիւ քանի մը ումպ օղի կը մնար տակաւին, բարձրացուց օդին մէջ, ինծի երկարելով. —

— Խմէ՛ տղա՛ս, խմէ՛, լաւ օրերու, աշխատաւոր բազուկներու կենացը. այն բազուկները որ օր մը իրենց ճշմարիտ հայրենիքը պիտի կերտեն. — խմէ՛, մեր սրբազան հայրենիքին կենացը...

Կարապետ Աղբար քիթը աւելի եւս խոշորցած էր աչքերը աւելի մանրացեր և պիտիքը գոմէշի կեռ կոտոշներու պէս սրածայր վեր տնկուած էին:

Բաժակը օդին մէջ կը մնար և ես ներքին պայծար մը կ'ապրէի... ճնշող լռութիւն մը տիրեց, ես կը յամառէի ընդունելու հայրենիքի կենացի այդ բաժակը...

Լռութիւնը խզողը Կարապետ Աղբարը եղաւ:

— Մարգիկ կուգան կ'երթան տղա՛ս, բայց քարը հողը, հայրենիքը կը մնայ, .. դուն ինձմէ աւելի լաւ գիտես մեր պատմութիւնը, ասկէ աւելի լեզի բաժակներ պարպած ենք, այսօր աւելի լաւ է, քան մեր սըպասածը և վաղը աւելի լաւ պիտի ըլլայ քան այսօր...

Սակայն ի դուր եղան բոլոր համբերութեան և ապագայի յոյսի խօսքերը. ես մեացի անգրդուելի ու թափակը ինկու գետին ջարդ ու փշուր եղաւ...

— Դիչեր բարի ըսի. ամէնքն ալ ներողամտութեամբ պատասխանեցին. — լոյս բարի-ով... ի դուր փորձեցի քնանալ, հակառակ այն ցուրտ քնաքեր հովին պատշգամբ քաջկաթռի մը մէջ ընկղմած կը գիտէի քաղաքը որ ողողուած էր լոյսերու շատրուանով: Լոյսեր կը սուրային կուպրապատ ճամբաներուն վրայ: Լոյսերու շառաւիղով կարելի էր յստակօրէն պատկերել քաղաքին քարտէսը, ոչ միայն թաղ առ թաղ, այլ փողոց առ փողոց: Շարժապատկերներու շէնքերը կը զատորոշուէին, քաղաքին հրապարակը կը ճողփար լոյսերու առատութեամբ, հրուանդանային մասը և ծովը որ եկած խրած էր քաղաքին ծոցը: Ո՞վ կառուցած էր այս քաղաքը, կրկնուող հարցում որ կուգար բախել ու խռովել միտքս: Կարապետ Աղբօր հասակը կ'արձանանար դէմս, քաղաքին հրապարակին մէջտեղը, սա մակադրութեամբ...

ԿԱՐԱՊԵՏ ԱՂԲԱՐ

ՈՐՈՒՆ ձեռակերտն է այս փաղաք:

Յամին 1925 — 19..

Կարապետ Աղբար խնդրած էր որ իր մէկ խօսքը չլիանան գրելու. այդ աղնիւ խոստովանութեան կողքին,

«Ես ուրիշի տունը շինեցի, բայց տունս... աւա՛ղ...

Շաբաթ: Ամբողջ յոգնութիւնները կը ցնդին ծռ-
խի մը պէս. ներքին անհամբեր ուրախութիւն մը կը
պատէ անոնց սիրտը, աշխատանքէն վերջ երբ լրիւ կը
համբէն իրենց քրտինքին վարձքը: Պիտի իջնային քա-
ղաքը. սիրտերը իրենց գոլէն պիտի պարպուէին. լեց-
ուելու համար կրկին: Երջանկութեան հասած ուրա-
խութիւն մը կար անոնց աչքերուն մէջ, աղքատին
ժպիտը դաշոյն մըն է հարուստի սրտին.

Միայն ես տրտում էի: Աշխատանքը երգի կըշ-
ռոյթով ընդելսւղուած էր: Օ՛, երգե՛ր, աշխատանքի
քաղցր երգ. ու այդ երգը. մտածել որ մարդիկ կան
կ'ուզեն խեղդել, ծանր խուփի մը պէս նստած անոնց
չրթներուն վրայ: Իսկ իմ տրտմութեանս մօտ. այդ
երգերը տաղակալի ու միօրինակ, զսպուած կատաղու-
թիւն մը, լեզուս կը ճզմէր ականաներուս տակ: Բայց
չէ՞ր եղած օրեր, պահեր, որ ես բզէլի մը պէս երգած
էի ամբողջ օր, ձանձրութեան մախիզը ցանկով անոնց
յոգնած ջիղերուն վրայ, առանց փոյթ ընելու, թա-
փանցել կարենալու համար անոնց ներապրումներուն:

Կարապետ Աղբարը մեզմէ հեռու կոյուղիի փոս
կը փորէր, երկու մարդահասակ իջած էր արդէն: Կէս-
օրուայ ճաշին խօսած էր Սիրարփիի մասին, որ տարիէ
մը ի վեր դերձակութեան կ'երթար. փոքրիկ մանչը
դասարանի առաջինն է միշտ, միւս աղջիկն ալ լաւ է,
թէ՛ դպրոցական և թէ՛ տան գործերուն հասնող: Օրը
կը տարաժամէր, վայրկեանները որքան արագ կը շար-
ժէին, բայց ժամերը այնքան անհամբերութեան կնի-
քովը կը դանդաղէին:

Յանկարծ ճիշ մը լսեցինք... Չարագուշ նախադ-
գացում մը իր եղունկները ամենուս սրտին մէջ մը-
խրճեց. ձայնին կողմը վաղեցինք. աւաղի պատը փլած
էր, հսկայ քար մը սահած էր վարը, Կարապետ Աղբօր

փակցուցած իր դիմացի պատին: Ակռաները քաց էին,
կարծես կը խնդար:

— Յոգնութիւն, պոռացինք բոլորս մէկ, տակա-
ւին ողջ է...

Քարը ինչպէս վերցուցինք չեմ գիտեր: Ինծի թը-
ւեցաւ թէ խի՞ մըն էր ան. ի դուր սակայն, ցաւի կիծ
մը սեղմուած էր իր ակռաներուն մէջ. իր բարի ու
սովորական ժպիտը սառած էր դէմքին վրայ: Բոլոր
թեւերը ակամայ ինկան ուսերէն կախ, բոլոր գլուխ-
ները խոնարհեցան...

Միտքս փոթորկեցաւ, չրթներուս վրայ եկաւ ա-
մեն անգամուայ հարցումս և պատասխանը.

— Ինչպէս ես կարապետ Աղբար...

Ու եթէ չրթները պիտի բացուէին, պիտի տար
նոյն պատասխանը անշուշտ:

— ... Աստուած հացի մը դրամը կը դրկէ...

Եւ հիմա, ո՞ւրկէ, ո՞վ, պիտի ղրկէ այդ հացին
դրամը... .

Չեմ գիտեր, չեմ յիշեր, ե՞րբ, ո՞ւր և ինչպէս
առաջին անգամ ծանօթացայ...

Սիրարփին, պզտիկնե՞րը, ո՞վ պիտի ղրկէր անոնց
հացին դրամը. ո՞վ...

Հոս վէպը կը վերջանայ, բայց կեանքը կը շա-
րունակուի... .

Գ.

Կարապետ Աղբօր տակաւին տաք մարմինը կը հանգչէր իր փորած փոսէն — գերեզմանէն — դուրս նետուած հողակոյտին վրայ: Ամենքս ալ լուռ էինք. անդրադարձումով մեր ճակատագրին: Թեւերը ծալլած կուրծքերնուն, գլուխները հակ ու մտատույզ: Մարդեր որոնք այնքան մահեր տեսած և այնքան փորձանքներու վիհերէն ցատկած. հիմա կ'արտասուէին: Զուլալ շիթերն արցունքին կը գլորուէին անոնց աղտոտ փոշեմած դէմքին վրայ. իրենց շինած խճաշաղախին պէս ցելս մը գոյացնելով:

Կարապետ Աղբօր հետզհետէ կապուեցող դէմքը կը դառնար ինծի համար յաճախանք մը էութիւնս ցնցող. փակեցի աչքերս ու երեւակայութիւնս զիս տարաւ վայրկեանի ներգործութենէն հեռու, բայց մնալով միշտ զուգահէտ...

Ես կրկին սկսայ մտածել Սիրարփիի մասին: Երբ ամենքը Կարապետ Աղբօր մահուան ցաւովը համակուած էին:

Տանտէրը. Յակոբեան հարուստ վաճառական մը, լուր զրկած էր ոստիկանութեան, մտախոհ էր այնքան, որքան այդ ապուռին մահ, իրմէ պիտի կորզէր որոշ գումար մը կաշառքի և թերեւս քիչ մըն ալ արեան գին:

Սիկարէթ մը վառեց ու քաշուեցաւ իր ընակա-
ջանը :

Միայն ճարտարապետն էր այդ բոլորի մէջէն տա-
րօրինակ ջղային վայրկեաններ ապրողը : Գլանիկ գլա-
նիկի ետեւէ կը վառէր, անդադար երթեւեկելով : Եր-
բեմն երբեմն կը կենար տն կարապետ Աղբօր մարմի-
նին դէմ որ ակռաները բաց պատկած էր անշարժ հո-
ղաշերտին վրայ :

Ինչո՞ւ վրդոված էր, ի՞նչ մտածումներ իր միտքը
կը չարչրկէին այդքան, ընկերային անհաւասարութեան
կառոյցէն յառաջ եկած այս ողբերգական երեւոյթնե՞րը
համակրութի՞ւն մը մասնակի, բայց ի՞նչ կապ, գործա-
ւոր ամենքն ալ համաման. դթութի՞ւնը մեռնողի ըն-
տանեկան պարագաներու վիճակին ներթափանցումով :
Ո՛չ... պատասխանատուութի՞ւն մը. անշուշտ, բայց
ի վերջոյ անխուսափելի այս արկածները, զոր որոշ
ժամերու խլումէն անդին չեն անցնիր, իշխանութեան
ձեւական հարցապնդումէն ու երաշխիքէն վերջ...
Իսկ հո՞ս, երբե՞ք, քանի որ տանտէրը իր կամայական
նութեամբ փորել տուած էր :

Եւ սակայն այս բոլորը ժամանակ պիտի խլէին
իրմէ : Օրը իրիկուն էր. ոստիկանութիւնը կ'ուշանար.
քաղաքապետարանի բժիշկը գործի վրա՞յ էր. հարցա-
քըննիչ դատախազը գինո՞վ էր, թէ ոչ...

Այս բոլոր մտածումները կարծես, ահաւոր ահա-
զանդ մը ըլլային իր ներսը զողանջող :

— Պիտի ուշանա՞ս, պիտի ուշանա՞ս... Ներքին
ձայնի մը արձագանդը :

Ինչո՞ւ այսօր ինչո՞ւ չարագէպ զուգադիպութիւնը
այսօր : Ամեն անգամ երբ ան կը կենար կարապետ
Աղբօր դէմ յանդիման, իրեն կը թուէր, թէ այդ մարդը
դաւադրաբար ինքզինքը մեռցուցած էր. որպէսզի ինքն

ուչանայ, չկարենայ երթալ. ու կարծես այդ ակոսաները բաց էին իրեն վրայ խնդալու համար: Ափացիկի զօրաւոր հարուած մը տար և փշրէր այդ ակոսաները: Գլանիկները իրարու ետեւէ կը վառէր, ու հազիւ քանի մը շունչ քաշած, կը նետէր հեռու, քիչ վերջը ուրիշ մը վառելու համար:

Երբեմն կը մեղմանար, արգահատանքի ներքին զգացում մը կը յորդէր իր գէմքին վրայ: Բայց երկար չէր տեւեր, կրկին կը փոթորկէր, կրկին գլանիկ մը կը վառէր: Խնչո՞ւ, ի՞նչ ունէր այդ օր ինչո՞ւ, եթէ ուրիշ օր մը ըլլար, պիտի չնեղուէր, ինչպէս որ պատահած էր:

Պարահանդէս կար: Քաղաքին ամենէն չքեղ պանդոկին ընդարձակ սրահին մէջ: Աղջիկը զինք կը սպասէր և արդէն ուշացած էր: Օ՛, ինչպէ՛ս, պիտի պարէր, ինչպէ՛ս, պիտի գրկէր աղջկան բարակ իրանը, մատները պիտի հպէին աղջկան թաւշեայ միսերուն, անութին տակի մազերը զգայութիւն պիտի հոսեցնէին իր միսերէն ներս, . . . պիտի պարէ՛ր պիտի պարէր խենթի մը պէս. հոլի մը մը պէս պիտի դառնար. վալս, ամերիկեան հնդիկներուն պարը, պարը, ոտքերն այսպէս պիտի նետէր, պիտի գոցէր, բանար. ի՞նչ ճապուկ խաղեր. հեշտաբուխ երազի մը դարպասումէն զգայութիւն մը պիտի ունենար ու աչքերը պիտի փակուէին: Շաբաթներէ ի վեր իր միտքը այդ պարերովը սւ աղջկան հետ պարելու մարմանջովը լեցուած էր:

Եւ հիմա սա տխմարը պառկեր է . . . «Ինչու աստիճանի գործաւոր եմ, մտքի ճիգէն զուրկ, անընդունակ մարդկային գրաստներ»:

Եզրակացուց ճարտարապետ Շէքէրճեան ձեռքին գլանիկը ջղաձգօրէն նետելով:

Կարապետ Աղբօր բաց ակոսաները, կարծես իրեն

դէմ կը կճրտային, որ ինք, ճարտարապետ Շէքէրճեանը, այդպիսի տմարդի արտայայտութիւն ունէր հասարակ քործաւորներուն դէմ, մոռնալով այն սեւ աշխատանքը, զոր այդ մարդոց վիճակուած է. «կարեւորը այն չէ թէ ինչ եղած ենք, այլ կարեւոր այն է, թէ ինչ կրնայինք ըլլալ...»

Մտքի թռիչքին, իրականացման, գոյականացման անտեսուած, անանուն սուրբերը...

Բորբոքած իր սիրտը իջաւ, մեղմացաւ։ Նայեցաւ Ֆարապետ Աղբօր դալկացած դէմքին։ Կարծես թէ կարեկցութիւն կը հայցէր։ Աստուծմէ՞, մարդոցմէ՞, լուռ էր, չէր խօսեր խաղաղութիւնը իջած էր այդ դէմքին վրայ, յաւիտենական, մշտնջենական... բարութեամբ օծուիլ սկսած էր այդ դէմքը. անդորր ու ներող։ Ինչո՞ւ չէր խօսեր։ Ինչպէ՞ քարի մը պէս։ Նետուած փայտի մը պէս։ Ինք որուն համար նստիլը յոգնեցուցիչ էր հակառակ իր տարիքին։

Բայց ի՞նչ է կեանքը... մահուան մօայլ տեսիլքը ցըցուեցաւ ճարտարապետի մտքին դէմ։ Ու սկսաւ երեւակայել իր մահը։ Այսպէս պիտի պառկի անշարժ, մարդիկ պիտի ցաւին, լացողներ ալ պիտի ըլլան, և սակայն պիտի աճապարեն դադարը մեռելակառքին վրայ տեղաւորել։ տապճակներով ծածկուած ձիերը դանդաղօրէն պիտի բռնեն գերեզմանատան ճամբան։

Բայց ինչո՞ւ այս մտածումները, երբ ինք երիտասարդ է ու իրիկունը պիտի պարէ... կրկին սիրած աղջրկան պատկերը եկաւ տեղ գրաւելու իր աչքերուն մէջ։ սրտատրոփ, մտախոհ իրեն կը սպասէ։— «Խոստըմն սդրու՛ժ, ստախօս, ծախքէ խոստափող։ ուրիշ մը կը սիրես...» մտածումներ զոր կը կարծէր ունենար իր սիրած աղջիկը։

Ներքին քամահրանք մը, ներուային վիճակ, տենդ։

ուժգին հարուած մը տար սա ակռաներուն, որոնք կարծես սկսեցին ելն բողոքի ու զայրոյթի արտայայտութիւն տալ գէմքին... ոստումը դէպի յիմարութիւն քիչ էր մնացեր. եթէ ոստիկանները չցցուէին յանկարծ ու զինք կանչէին իրականութեան:

Յակոբեան գլանիկը նորոգած ներկայացու ոստիկանութեան...

Գործաւորները տունն իրենց սրտին ուղիւն թաղման ու նաեւ տան հոգերուն համար: Չէ՞ր պատահած միթէ որ անոնք իրենց ալլի լումաներով ոգնէին իրենց ընկերներուն չափ անգամ: Չէ՞ր ամուսնացուցած Համբարը, Խայոյն և ինչ խանդավառ հարսանիք ամբողջ հիւղաւանը թնդացուցած էին օչարակով արքեցած...

Հիմա՞. տխուր էր առիթը. քայքայ վսեմութեան տանող անոնց հոգիներուն արարքը համամարդկային ոսկէ մատեանը կը զարդարէր:

Ճարտարապետը եղաւ առատաձեռն ու իջաւ քաղաքը: Միայն Յակոբեանը ձեռքերը զրպանը վերադարձաւ տունը, ինքզինքը նետեց բաղմոցին վրայ, լայն շունչ մը քաշեց, գլուխը փորձանքէ ազատելուն համար:

Աւազակին ձեռքը աւելի մաքուր է քան հարուստին հոգին:

Պարասրահը ողողուած էր լոյսերով, գոյնզգոյն զարդաթուղթեր ու երիզներ նետուած էին պատէ պատ: Թանկագին մուշտակներով, լայն ապարանջաններով, մեղեհիկ կամ կարկեհան ականակուռ մատանիները մատերնին, ցուցադրումով, կիները պէտք ու չպար-

ուած, զիրար կը դիտէին գաղտազողի, նախանձոտ ու հպարտ: Պա՛ր... ամօթին դամբարանը: Ճա՛ղ... արուեստին տապանաքարը:

Սրահը կը դղրգար. ոտքերը կը դոփէին, կոուէ մարմանջով լեցուած ցուլի մը պէս, անոնց արիւնը կ'եռեփէր երակներէն ներս, կը պարէին, կը ցատկէին... ցանկալարոյց աչքերը կը սլոթկային դուրս իրենց ականօղիքներէն, ըմպելիներու ազդեցութեամբ:

Ճարտարապետ Շէքէրճեան դրկած էր իր սիրած աղջկան իրանը, ինքն ալ կ'ուզէր երգել ճագին հետ. բայց կարծէք կզակին ջիղերը պրկուած էին ու զինք դարձուցած համր: Ճիշտ էր, կը դառնար, բայց ամեն անգամ երբ իր սիրաբորբ աչքերը կ'ուղղէր սիրած աղջկան աչքերուն կարապետ Աղբօր աչքերը կը ցըցուէին իր դէմը. իսկ երբ կը նայէր անոր սնգորրուած դէմքին մեխակապոյն չպարով օծուած շրթներուն, կը տեսնէր կարապետ Աղբօր դէմքը իր ձախ քունքի սպիտով և խոշոր քիթով: Մարգարտաշար սատափի փայլով տկոսներ կը դառնային կարապետ Աղբօր զեղնած ու թափած ակոսները:

Ու հիմա, չամփանեայի սրուակները օդի զաւաթներ էին. ճաղը կարապետ Աղբօր խոպոտ ձայնը. և ահա հողաչերտին վրայ պառկած է. բոլոր հանդիսականները գործաւորներն էին տխուր կախ դէմքերով:

Ո՛չ, ո՛չ, չէր կրնար պարել, կարապետ Աղբօր ուր-ըւակտնը զինք կը հալածէր...

Գործաւորները ուսամբարձ տարին կարապետ Աղբօր դադաղը գերեզմանատան դուռէն մինչև մատուռը: Քահանան, տճապարանքով կօշիկ հագնող

մէկու մը պէս, աղօթքները լիբտեց...

Կարապետ Աղբօր դադաղը իջաւ յաւիտենական փոսը. կարծես իր փորած փոսէն դուրս նետած հողը, շուռ տուին վրան:

Գործաւորներու աչքերը թաց էին. քանի մը սրբ-տալառ շիթեր իջան վար. երկինքը անպամած էր, բարակ անձրեւ մը հաղիւ մաղուիլ սկսած, կեցաւ ծիրանի գօտին գծուեցաւ արեւելքը... երկինքն ալ լացաւ... Կարապետ Աղբօր դադաղին վրայ, Աստուածն ալ հոշտուեցաւ անոր մահուան հետ:

«Մեռաւ գնաց, մեռաւ գնաց,

Խոտ է բուսեր իր վրայ,

Եւ մի քար կայ գլխին»:

Ահա ամբողջ ցաւերու, ամբողջ արցունքներու համագումարը, որ կը հանգչի յաւիտենական ծանր կայմարիչին տակ:

«Հարուստն ու աղքատը, երկու տեսակ կերա-կուրներ են»:

Կարապետ աղբօր մարմինը եղաւ կեր որդերուն, տարի մը վերջ, Յակոբեանի մարմինն ալ եղաւ կեր իր իսկ մարմինէն ծնունդ առած որդերուն. որոնք բզիկ բզիկ ըրին այդ անձնասէր մարմինը՝ անօթի գայլերու պէս:

Յակոբեան այնքան չէր ցաւած իր տուած մեծա-գումար կաշառքին, որքան որպէս արեան գին տուած այն չնչին գումարին: Յակոբեանի կեանքի մեծագոյն հաճոյքը գործաւորի աշխատավարձէն ղեղձած դրամին շահն էր զոր ան մատնեցաւ զգայութեամբ շօշափելէ վերջ կը նետէր կրկին գանձարկղին խորը...

Յակոբեանին աչքը իր ծախած ապրանքին և իր վճարած դրամին մէջն էր: Աւելի լաւ էր իր միսերը աքցանով քաշէին քան թէ իրմէ դրամ ուղէին:

Օձերն ալ կ'ըսուի ոսկի շատ կը սիրեն. յարգե՛լ Յակոբեանը, համահաւասար ըլլար պիտի յարգել օձերը...

Հիմա որքան իրաւունք կուտայի Վահրամին, որ Բարսեղեանին հետ յարատե վէճ ու կռիւի մէջ էր: Թէ ևս չըլլայի, այն օրը Վահրամ պիտի փշրէր Բարսեղեանին գլուխը. որ կը պոռար գործաւորներուն վրայ. գործի ընթացքին սիկարէթ ծխելուն համար: Բարսեղեան կարծես թէ որբեր կը պահէր, երբ անոնց միջոցով արգէն սկսած էր հարստանալ:

Բայց միթէ տխմարութիւն չէ՞ այս իրերապաշտ աշխարհին մէջ ճշմարտութեան պաշտպան ըլլալ. — այս խօսքս Վահրամը չլսէ. — և ես չուղեցի մտածել Յակոբեաններու վատ աղարքներուն վրայ, այլ միշտ փնտռեցի Բարսեղեաններու քարեկամութիւնը. քծնելով ու կեղծելով հոգիս:

Պաշտիկները կուլային, որովհետեւ Սիրարփին կուլար. չէին կրնար վերլուծել կատարուած անցուղարձը: Սիրարփին՝ դէմքը ափերուն մէջ, կծկտած էր. հազիւ կ'իջեցնէր աջ ձեռքը թուօրէն ղեկու համար իրեն երկարած կոշկոռած ափերուն մէջ, որոնց ոմանց երեսը առաջին անգամ կը տեսնէր:

Հագած էր իր մօր մահուան՝ հնամաշ սուգի հագուստը:

Գործաւորները իրենց անվերապահ ցաւը բանով մը կ'ապացուցանէին. բայց գործերու բաժանումը հեռաւոր այլ տեղեր, հետզհետէ նօսրացուց այցելուններու թիւը:

Օհաննէս Աղան, որու բերնէն հոսած արիւնը օր մը լերթացաւ չէնքի մը սանդուխներուն վրայ. ու իր

անօթի նայուածքը սառեցաւ թաց աւաղի պարկի ծան-
րութեան տակը. մնաց հաւատարիմ փոխարինողը Կա-
րապետ Աղբօր, նոյնիսկ իր զաւակներէն բան մը վե-
րապահելով:

Չեմ գիտեր Վահրամ ունեցա՞ւ լուրը Կարապետ
Աղբօր մահուան: Ես չուտով քաղաքէն հեռացայ...

Դ.

Հալածուած եղնիկի մը պէս հազիւ ինքզինքը տուն նետեց Սիրարփի:

Քոյրը ու եղբայրը դպրոցէն վերադարձած էին ու սրտատրոփ կը սպասէին Սիրարփին: Կէսօրին տուն եկած էին ու այլեւս չէին վերադարձած: Չորցած արցունքի հետքեր կային անոնց նիհար դէմքերուն վրայ, դպրոցի ժամանակ էր տակաւին. բայց անոնք տունն էին: Սիրարփի միտքէն անցաւ ատիկա, բայց սիրտ չունեցաւ հարցնելու: Քոյրը ու եղբայրը իրենց ցաւը մոռցած պահ մը, իրարու երես նայեցան, անակընկալ այսքան կանուխ Սիրարփին տուն գտնուի համար: Պզտիկ քարթ մը կար սեղանին վրայ, բայց Սիրարփի չկրցաւ նայիլ: Գլուխը քարի մը պէս ինկաւ սեղանին վրայ, փռուեցան մազերը իրենց սև վարագոյրին տակ ծածկկցին Սիրարփի գլուխը: Հեծկլտութիւնք տունը լեցուց:

Ինչո՞ւ Սիրարփին այնքան կանուխ տուն եկաւ, ինչո՞ւ կուլար. և վերջապէս ինչո՞ւ սիրտ չունեցաւ եղբորը ու քրոջը մազերը շոյելու, ամենօրեայ այդ դուրգուրանքը ինչո՞ւ զլացաւ, երբ մանաւանդ ամեն ատենէ աւելի այդ օրը, անոնք կարօտը ունէին իր տաք խօսքին: Կարապետ Աղբօր մահէն ի վեր անոնք քանի՜ քանի՜ անգամ հարցուցած էին. «Ո՞ւր է հայրիկը,

ինչո՞ւ այսքան ուշացաւ, ալ տուն չի՞ գար...» «հետեւ տեղ դացեր է...» «ե՞րբ պիտի գայ հապա...» հարցումը զոր ջաղացքի քարի մը պէս ճնշած էր իր դեռաւոր կուրծքին. լախտի հարուածի պէս իր թարմատի սրտին: Հազիւ գտնելով մխիթարանքի խօսք մը, որուն ինքն իսկ պէտք ունէր. Սիրարփի պատասխանած էր.

«Հայրիկն ալ չի պիտի գայ, մենք պիտի երթանք. երբ ժամանակը գայ...»

Իր սրտի աղեղը կը պոռթկայ. մորմոքը կը կծկէ կուրծքը, կը դարձնէ դէմքը, արցունքները կը յորդին, կը հոսին վար, անձրեւի պէս կը ողողեն իր դէմքը, գլուխը երկու թեւերու օղակին մէջ, Սիրարփի կը հեկեկայ, անզօր այլեւս՝ գտնելու բառ մը ըսելու իր քրոջը ու եղբորը, որոնք նոյնպէս կը սկսին լալ:

Իսկ հիմա՞ հիմա ինչո՞ւ չէր իսկ նայած քարթին, որ կը մնար սեղանին վրայ. օգնութիւն աղաղակող ձայնի մը պէս, երթալով որ կը խորունկնայ, այնպէս ալ այդ քարթը. կը մեծնար, կը խոշորնար.

«Մինչև որ դրամը չբերէք...»

Ինչո՞ւ չկարգաց: Պիտի կարդար ու ըսէր. «հոգ մը ընէք...», Սիրարփին այդ անզօր աղջիկը հիմա դարձած էր ամենազօր իրենց աչքին, ինչպէս երբեմն կուրապետ Աղբար տուն գալուն, անոնց արցունքոտ աչքերը սրբելով կ'ըսէր. — ինչե՛ր պիտի բերեմ: Ինչե՛ր պիտի առնեմ ձագուկներուս...:

Հակառակը, հիմա Սիրարփին ինք կարծէք պէտքը ունէր անոնց, այդ մանուկներու մխիթարանքի խօսքերուն... լացին անոնք, լացին իրարու լացին վրայ:

Անկողինները չփռուեցան. լացին ու անօթի արցունքոտ աչքերով քնացան իրենց թեւերը բարձրած: Փոքրերը երազի մէջ գացեր էին դպրոց, Սիրար-

«ի ճարած էր տնօրէնին պահանջած տարեթօշակը.—

«Թինչև ձեր դրամը չբերէք չենք կրնար ձեզի քնդունիլ դպրոց...

... Ազգային վարժարանի
Տնօրէնութիւն

Անօթի էին. հանած էին իրենց հնամաշ պայուսակէն Սիրարփի բերած հացն ու կտոր մը պանիրը. շուն մը, անշուշտ անօթի... եկած կը խլէր իրենց ձեռքին այդ կտոր հացն ու պանիրը... սարսափի ճիչով մը վեր թռած էին անոնք իրենց անուշ քունէն ու երազէն. — լացը բերած էր անուշ քունն ու գեղեցիկ երազ:

Սիրարփին կը քնանար, չարթնցաւ, որքա՛ն խոքունկ էր անոր քունը ու որքա՛ն դառն էր անոր կսկիծը...

Քնաթաթախ աչքերով անոնք իրարու երեսը նայեցան. բնազդական գիտակցութենէ մղուած, գլուխն ին դրին կրկին ու չարթնցան այլեւս մինչև առաւօտը:

Ինչո՞ւ Սիրարփի կուլար, ինչո՞ւ հալածուն մէկու մը պէս ինքզինքը հազիւ տունը նետած էր. ինչո՞ւ չնայեցաւ քրոջ ու եղբօր, ինչո՞ւ քրտինքներուն մէջ կը լողար, հակառակ ձմեռնային եղանակ ըլլալուն:

Ի՞նչ խօսքեր էին, մեղրածոր ի՞նչ բառեր, խոստումներ, շռայլութիւն, ճոխութիւն, ղեխութիւն. ոսկինե՛ր, ոսկինե՛ր... ապարանջաները, օրացոյցի մը թերթերուն պէս կը փրթէին, իրենց գեղեցկութիւնը կորսնցնող կնոջ դաստակներէն կուգային շարունիլ Սիրարփի բազուկներուն:

Ու հիմա Սիրարփին կ'ապրէր պատրանքը իրականութեան մը: Երազը կը թաւալի: Նըջազգեստներ, բազմագոյն ու բազմաթիւ, մետաքսածուփ, բեհեզեայ, Մարի Անթուանէթ մըն է ան. դրաւիչ, շռայլ ու նաեւ

միամիտ։ Գամեւեաղարդ տիկին մը զինք դարպասողնե-
րու շքախումբովը։ Երա՛զ, երա՛զ. ոսկիէ օղերը կ'իջ-
նան մինչեւ իր կղակին ոսկորի սկզբնատեղին։ Հայե-
ւաղարդ ու գորգապատ ապարանք, ծաղկահան դահ-
լիճներով։

Ճագար ու լորամարք է իր կերակուրը։ Իր քոյրը
ու եղբայրը, ամեն առտու մասնաւոր ինքնաշարժով
մը, կ'երթան օտար բարձրագոյն վարժարան։ Միթէ
կարելի՞ էր թողուլ անոնք, Ազգային վարժարանի խեղճ
ու կրակ ուսումովը։ Այդ խոնաւ ու խարխլած պա-
տեւէն ներս. կոտրած աթոռներուն վրայ, կամ ծալա-
պատիկ թաց գետինը նստած աշակերտը, ի՞նչ պիտի
կրնայ սորվիլ. նոյնքան խեղճ ու կրակ, կիսաուսու ու
կիսակուշտ, հնամաշ կօշիկներով, կարկտնուած տա-
փատով ուսուցիչէն։

Ու հիմա երիտասարդները մեղուշ աչքերու թուխ
բոցին կը վազեն, մինչ ինքնաշարժ մը զինք կը թըռ-
ցընէ դէպի բարձունքները. դուրսը կ'անձրեւէ. առատ
ու բուռն է. Սիրարփի մուշտակին մէջ փաթթուած կը
դիտէ հաստ ապակիէն տեղացող անձրեւը և անձրեւին
տակ քայող գործաւորները թրջուած մուկի մը պէս։
Իր հայրը անոնց մէջն է. գութը կը շարժի, սիրտը կը
փղձկի, կ'ուզէ պոռալ. — հա՛յր, հա՛յր...

Ջայնը կը խեղդուի սակայն, մարդը, անծանօթ,
որուն առաջին անգամ կը տեսնէր, իր պիրկ մատնե-
րովը կաշկանդած էր զինք, ափը խուփ ըրած էր իր
բերնին։

Բարիքի համար, աւելի լաւ գործի մը համար բե-
րած էին զինք հոն։ Կին մըն էր. ծեր, պառաւ, օսարթ
մը, որ մտածէր իր տունը, եղած էր իր ցաւին կարեւ-
որից ու ճարած էր այս գործը անշուշտ միջնորդէքի
ի խնդիր... Եւ հիմա, սա մարդը, կիներու միտովը սնա-

նող, ինքնագով իգացումով, կաշկանդած էր Սիրարփիին: Շուայլ խոստումները կը թաւալէին, պարիկներու խրախճանքային գիշերներէն աւելի զերի: Միայն համբոյր մը, համբոյր մը շրթներէն, մազերէն, կուրծքէն. միայն համբոյր մը Սիրարփի փոխադրուած կ'ըլլար պուրպոններու վայել ապարանք մը:

Աղքատը, ցեղին անմահութեան ակունքը, հարուստ է ան, իր պատիւովը. իսկ հարուստը թերեւս թշուառ մըն է իր պատիւովը ու չորցած ակ իր տան օճախին...

Գերագոյն ուժ մը կայ Սիրարփիի դիմադրութեան մէջ. չյանձնուելու համար քրտինքներու մէջ կը լողայ. ճիգ մը վերջին. կը ճողպարի վերջապէս ու կը պոռայ. —

— Հա՛յր... հա՛յր...

Ճիշ մը կը պատռէ գիշերուան խոր լռութիւնը, հիւղաւաններուն անդորրութիւնը վրդովելով: Սիրարփի վեր նետուեցաւ սարսափահար... Ամեն ինչ երազ էր. բայց վախը տակաւին զինք կ'ընէ զգոյշ, դողէ բռնուած՝ զննեց շուրջը. ո՛չ, իրենց տունն էր, իրենց հիւղը, իր քոյրն ու եղբայրը մշիկ մշիկ կը քնանային, եւ ինչ անուշ երազներ կը տեսնէին, ուսուցիչները, տնօրէնը. ինչպէ՛ս կը քաջալերէին զիրենք. իրենց աշխատասիրութեան, ընդունակութեան համար... յետոյ, միտքը եկաւ մարդը. «այն վայրենին» որ ուղած էր բռնաբարել հազար խոստումներ շուայլելով. «մարդը՛, մարդի՛կ, որոնց հոգիներուն մէջ սրկայութիւնը լակոտներ կը ձգնէ...»

Չկան: Աղատ էր, բոյսի մը պէս, նոյնիսկ ճանճի աղատութիւնը իրեն թուեցաւ գերիվեր, քան այդ մարդու բազուկներուն իջնող չղթան իր մէջքին: Չկային ոսկիներ, ապարանջաններ, օղերը, օթոցապատ, հայելազարդ, ու ծաղկակահ դահլիճները, ապարանք-

ոչ բէհեզ, ոչ մետաքս ոչ ինքնաշարժ և ոչ այ մուշ-
տակը կար, իր սև սուգի հագուստը հնամաշ ու պա-
տըռտած. կար իր կուտութիւնը, իր պատիւը. ներ-
քին անսահման հրճուանք մը իր դէմքը ողողեց անօ-
րինակ ժպիտով: Թէպէտ նոյն պահուն զգաց որ անօթի
էր երէկ առտուընէ ի վեր և տունը բան մը չկար-
փոյթ իսկ չունեցաւ. առտուն բան մը կը ճարէր եղ-
բօր ու քրոջ որպէսզի դպրոց երթային:

Աչքը յանկարծ ինկաւ քարթին, ուշադրութիւնը
գրաւեց որ տուն գալուն տեսած էր, բայց սիրտ չէր
ունեցած նայելու: Թերեւս երկվայրկեանի արագ մտա-
ծողմը անցած էր միտքէն, որ տնօրէնի գնահատանքի
երկու տող ըլլար:

Կարդաց, աչքերը տեսան, բայց միտքը չհաւա-
տաց. կրկին, կրկին նայեցաւ. անկարելի էր, առաւ
մատնեբուն մէջ սեղանի վրայէն: Ամեն ինչ պարզ ու
յստակ էր.

«Մինչև դրամը չբերէք...»

Մօտեցուց քարիւղի լամպի դեղին լոյսին, ամեն
ինչ ճիշտ էր. բղձկեց, բղձկեց ու լացաւ, լացաւ դառ-
նօրէն.

Ո՞վ պիտի շրկէր հացի մը դրամը, ո՞վ...

Եթէ Սիրարփին երազին մէջ միայն ապրեցաւ
պատրանքը, բայց եղան ուրիշներ, որոնք ապրեցան
իրականութիւնը այդ պատրանքին ու եղան մայր ան-
ծանօթ հօր մը զաւակներուն:

Անոնք երեւացին մարդոց մէջ ու քալեցին մար-
դոց հետ կողք կողքի:

Հազար ու մէկ մտածումներ, անել ու անլուծելի, իր սիրտը ըրին կծիկ, հառաչանքներ, բոցի մը պէս կը ժայթքէին, յուսահատութիւնը մակընթացութեան մը պէս կը բարձրանար գրաւելու իր էութիւնը: Մահուան ցանկութիւնը ունեցաւ: Բայց քոյրը ու եղբայրը արթընցան նոյն պահուն. նայեցան իրեն. ինչպէս կոյր մը լոյսին տենջացող: Ո՞վ պիտի նայէր անոնց. ի՞նքը, բայց ինքն ալ օգնութեան ձեռքի մը՝ սրտի տրոփիւնով կը սպասէր:

Ո՞վ պիտի գար իր ձեռքը խնդրէր: Միակ փրկութեան լաստը իր գեղեցկութիւնն էր և ահա ան փախեր էր խոստումներու շռայլանքէն:

Պատի՞ւ, տնարարութիւն, անոնք բոլոր «փուն» բաներ էին: Ո՞ր հարուստը պիտի ուզէր ամուսնանալ, ազգաւ, թշուառ, որք մնացած հասարակ բաները կարապետ Աղբօր աղջկան հետ՝ երբ, կրնար քանի մը ոսկիով մտնել գաղտնօրէն մեղքին պարտէզը, վերջը սոնգալու համար իր նմաններուն առջեւ և երեւնալ մարդոց ծաղկեայ փիլոնով ու պատարագել Ս. Պետրոսի տաճարին մէջ:

Սիրարփի ակամայ յիշեց Վահրամը՝ Հեռագրացութիւն, անխուսափելի...

Վահրամ, որ ըսած էր թէ. — «ան մեռած է սըրտիս մէջ ու ծնած ուրիշ մը հոգիիս մէջ»՝ բայց չկրօցաւ մոռնալ, ատոնք խօսքեր էին իր հպարտութիւնը չխոնարհելու համար աղջկայ մը առջև, աղջիկ մը որ սիրած էր, աղջիկ մը, որուն հետ միայն ամուսնանալու՝ ուխտի մը համազօր որոշումը տուած էր:

Սիրարփի թաշկինակը հանեց, ու սրբեց աչքերը, յետոյ քիթը. նախազգացական պատրաստութիւն մը

մէկը ընդունելու. թերեւս. բայց անորոշ, տարտամ
ու անվճռական. վախի մը համակումը զինք ըրած էր
թերահաւատ:

Շատ չէր անցած. վահրամ ներս մտաւ, վճռական
էր ան այդ պահուն ու յանդուգն...

Աստուած հացի մը դրամը դրկած եր:

1946-ին մօտ ութը տարի վերջ, վերադարձայ քա-
ղաքը: Անօրինակ եռուզեռ մը կար, խոշտանքիչ ու
խանդալի:

Հայրենադարձի կարաւանին, 15 Սեպտեմբեր ող-
ջերթի գացի պնդումներուն վրայ բարեկամներուն:

Բարեկամներէս ոմանք, այրող սրտերով կը դիտէին
խանդավառութիւնը, բայց նաեւ արտամութիւնը մեկ-
նողներուն, զէպի հայրենի տունը: Որքան պիտի ու-
զէին իրենք ալ ունենալ բախտը վերադարձի. բայց
որ պիտի մնային օտար ակերտներ վրայ. քաղաքական
աքսորեալ իրենց հայրենասիրութիւնը խանձելով, իսկ
միւսները բարեկամներէս, կը հրճուէին, որ իրենք
նիւթական անձուկ պայմաններուն ենթակայ չէին.
մեկնելու պարտաւոր: Այս անկաշկանդ քաղաքին մէջ,
ապահոված էին անոնք իրենց գոյութիւնը: Երթա՞լ,
բայց տառապի՞լ, յանուն ինչի՞...:

Հեռուէն տեսայ վահրամը որ բարձր-բարձր կը
խօսէր ինծի ծանօթ մէկու մը հետ: Զխեցի բռները
լրիւ, ականջիս հասան միայն սա նախադասութիւնը.

— Վահրա՛մ, չմոռնաս անցեալդ...

— Անցեալը միայն հայրենիքի մէջ կարելի է պա-
հել և չմոռնալ: Ասկէ վերջ պիտի կառուցանենք մեր
իսկական տունը: — Կը թուէր թէ, այս, պատասխանն

էր այն խօսքերուն ծանօթիս, զոր չէի լսած:

Ի՞նչ վերջ անոնց մօտեցաւ Սիրարփին, հինգ տարեկան մանչուկի մը ձեռքէն բռնած.

— Վահրա՛մ, Վահրա՛մ, սա մանչուդ նայէ՛. կուլայ, քեզ կը փնտռէ:

Նայեցայ. կապոյտ աչուի չէկ մազերով անուշիկ աղայ մըն էր, որ անմիջապէս փաթթուեցաւ Վահրամի ոտքերուն: Անոնք յաջորդ օրը պիտի մեկնէին և Ես չունեցայ ո՛չ քաջութիւն և ո՛չ ալ ազնւութիւն սեղմելու անոնց ձեռքը. դէմքս դարձուցի դէպի դուռը սպասման կայանին. ուր ծովածաւալ բազմութիւն մը կ'ալեկոծէր: Լսեցի Սիրարփին ձայնը. —

— Վահրա՛մ, ասկէ վերջ, լեզուիդ կապ դի՛ր և թո՛ղ ձեռքերդ ազատ շարժին, Արեւական վէճերը ոչ հայրենիք կը շինեն և ոչ ալ ազգը կը փրկեն:

Յաջորդ օրը մայրամուտէն առաջ «Ռուսիա» նաւը սուրեց ու ճամբայ ինկաւ կոհակները փչրելով:

Այսպէս կը վերջացնէր Չարեհ իր յուշատետրին մէջ զոր խնդրած էր ինձմէ աւարտելուս իրեն վերադարձնել:

ԳՐԱՆԱԾ — 1945 - 1946 ին

Պ Ա Տ Ի Ի Ը

ՀԻՆ ՕՐԵՐ

Աղջի Մարգրիտ, աղջի Մարգրիտ...

Գիւղական սովորական կանչը. ամեն առտու, ամեն տունէ. երբ թոնիրը քաշուած է, կամ թոնիրի ցանին համար, որ պակսած է:

— Աղջի՛, մազեր կտրած. աղջի՛ սա եղբօրդ նայի:

Մարգրիտը դուրս ծլկած էր. մօր կանչին արձա-
գանգ ետ կը վերադառնար զարնուելով հաստաբետ ու
հնամենի կաղնի դրան...

Եղբօր, որուն համար ըսած էր մայրը, յափսա-
թաթիկ տարիքին մէջ՝ ինկած էր մէկ անկիւնը դէմ-
քին վրայ ու կուլար... Մայրը զբաղած էր չես գի-
տեր ինչ գործով: Մարգրիտը դուրս փախած էր իսկ
Օղիկը աղբիւրը ջուրի դացէր էր:

Ու մայրը յուսահատ, թողուց ձեռքերը գործին
մէջ կիսատ, գնաց վերցնելու տղան, որ ինկած էր
դէմքը՝ ճոխփացող մէզին մէջ:

Մայրը իզուր նայեցաւ չորսդին, Մարգրիտը չկար
իսկ Օղիկը կ'ուշանար: Զսպուած զայրոյթով գրկեց
տղան, սեղմեց կուրծքին, համբուրեց, փայփայանքով
մը ծեծեց կռնակին՝ մինչև որ տղուն լացը դադրեցաւ:

Հասկացաւ Մարգրիտին փախչելուն պատճառը. բայց չկրցաւ հասկնալ Օգիկին ուշացումին պատճառը։ Անշուշտ աղբիւրին գլուխ խոնոմը շատ կ'ըլլար առաւօտեան այդ պահուն, բայց ոչ ուշացումը արդարացընող այսքան երկար սպասում։

Մարգրիտ որքան որ հեւքոտ ինքզինք բակէն փողոց նետած էր, բայց եկեղեցիին առջև հասնելուն հանդարտութիւն մը դրաւ իր քայլերուն մէջ։ Փախուստի պատճառը և մօրը բարկութեան սարսափը, որքան որ իր միտքը գրաւած էին, ան ունեցաւ սակայն անդադարձումը փողոցի ամայութեան։ Առաւօտեան այդ ժամուն, գիւղին հարսներն ու աղջիկները խալամիկները շալակնին, մըջիւններու կարաւանին պէս դէպի աղբիւրը կը դիմէին ջուրի, իսկ լեցնողներն ալ կը վերադառնային, ճամբան իրարու բարեւելով քանի մը խօսք ալ չմոռնալով փոխանակել, ինչպէս մըջիւնները իրար հանդիպած պահուն գլուխ գլխի կարծես բաներ մը կը հաղորդէին մէկգմէկու։

Ոչ ոք սակայն... տարօրինակ անբնականութիւն թարմատի աղջկայ իր միտքը գրաւեց։

Հասաւ աղբիւրը, խալամիկները շարուած էին, բայց աղբիւրին գլուխը ամայութիւն էր, միայն Զարոյի խաչօն, մորթուած եղան գլխուն կեցած, դանակը ձեռքին ու մագնիսը կողէն կախ։ Արիւնը հոսած էր բաւրակ կարմիր երիզ մը գծելով ձիւնի նօսր խաւի վրայէն։

Քանի մը շուներ, հեռուն, պալած, կամ դունչերնին երկու թաթերուն վրայ դրած, կը նայէին մորթուած եղան աչքերուն։

Յառաջացաւ, իջաւ աղբիւրին տակը ինկող փոքր կալերը, բարձրացաւ վեր, պիտի դառնար դէպի քեռանց տան ճամբան, երբ նշմարեց պարտեղներուն տանող փողոցին մէջ բազմութիւնը. կիները հեռու կեցած էին։

Հիմա արդէն կը լսէր ձայները, պատուող կո-
փորդներէն դուրս պոթկացող...

Դէմքերը մռայլ, խոժոռ ու զայրացկոտ. կիները
վախով համակուած...

Հարուածներ գիւղական հնամենի սաղնակուած
մաղնեայ դուռին:

Սուսանի տան դուռն էր ան:

Սուսան. գիւղին «խորոսը»

Գիւղին երկու ընտանիքները դէմ-դէմի նկած էին:
Քրկու սիրակցորդ ընկերներ, երկուքն ալ հովիւ. սի-
բահարուած էին Սուսանին:

Մէկուն համար Մարալ էր ան. միւսին Զեյրան,
խակ գիւղին՝ խորոսը:

Ամեն առտու, ծփացող մազերը ուսին, Սուսան,
իրենց ոչխարները կալերը կ'իջեցնէր ուր կը սպասէին
երկու հովիւները իրարմէ քիչ մը հեռու իրենց հօտի
ամբողջանալուն սպասելով:

Օր մը, Պաղտօն իզուր սպասեց Սուսանին. յուս-
աահառ, քչեց հօտը դէպի լեռը:

Գեւոյի ոչխարները փռուած էին Կոկան Պառեկէն
մինչև Կարի վանքի բարձունքները. Գեւոն Գաւա-
ղանը ուս ընդ անութ, կեցած էր բրոնզի գոյն ժայռի
մը վրայ, կը հսկէր հօտը. որ ժարածուելով կը բար-
ձրանար գազաթը:

Կուգար մէկը ոչխարները առջեւը վազցնելով.

Ո՞վ էր այդ:

Հեռոյնէ մօտեցող սելուէթը արդէն գծադրուե-
ցաւ Գեւոյի կապոյտ աչքերու պրիսմակին վրայ.

Սուսանն էր:

Հինգ հատ ոչխար... Սուսանեցը ճիշտ մազերը մազերը ծփացող հովէն, Սուսանը...

Գեւոյի հրդեհնուած հողին դող առաւ տենդազին, անիկա սպասեց Սուսանի հասնելուն. Օ, պիտի ըլլար անոր հետ գէմ-գէմի, պիտի ըլլար անոր հետ մինակ, մինակ, Կարի վանքի ճլճլացող աղբւրինքովը, ուռնիներու շուքին տակը: Իր քուռն սէրը, զոր իր մէջ խեղդած էր լուռ, տառապանք մըն էր, կարծես երկու մարդիկ, նիզակներ կը խրէին իր միսերէն, սրտին ուղղուած:

Հասաւ Սուսան: Պաղտոյի հօտը չէր, պահ մը մնաց շուարած, ո՞ւր պիտի գտնէր Պաղտօն, տան գործը մնացած էր երեսի վրայ: Այսօր ալ Գէւոն թող տանի, մտածեց Սուսան. կը սպառնաւուէր խնդրելու որ Գեւոն տանի. երբ Գեւոն արձանը անդիմադիր փլած էր վար, ժայռէն, վազեց եկաւ էր Սուսանին քով, բռնեց անոր ձեռքերէն առաւ իր թեւերուն մէջ. սեղմեց, համբուրեց. տենդազառ... Օ, ու սակէ վերջ, սակէ վերջ, թող գեհնէր զինք լափէր...

Սուսան փախաւ տուն. խռոված. կարծես աւանդաւ սպանութիւն մը կատարած ըլլար, կարծես անզգուշ պատահականութեան մը հետեւանքով. կորսընցուցած ըլլար միլիոններու հասնող հարստութիւն մը:

Գեւոն զինք համբուրած էր. ինչ պիտի ըսեր Պաղտօն եթէ լսեր, իթէ իմանար...

Աշխարհը փլած էր իր գլխուն

Ինչ չարագուշ օր եղած էր այդ օրըը, ամեն չորեքշաբթի բան մը պատահած էր իրեն, բայց ինք չէր մտածած: Ու այսօր ինչո՞ւ ուշացաւ:

Սուսանին մայրը այդ օր անհանգիստ էր, Սուսան ինքը ըրած էր կաթփոխը: Ուռնիի ցպիկ մը, սրուն

Վրաց դահալի կտրուածքներու նշանները կ'ըլլան քով քովի: Նշանները, զոր անուս գիւղացիները իրենք միայն գիտեն թէ՛ սա քանը առած է, սա քանը տուած, սա Հօխանի Սրբուկին է, սա միւսը՝ Մաշօյի Պայծառին, իսկ միւսը Մաչանի Եղուեիկին... Եւ անոնց դիմացը ունի իր տուածները: Իւրաքանչիւրը. — ինչպէս մեր օրերու վաճառականները իրենց տետրակներով օրհաշիւի — ելք ու մուտքով, մայր տոմարի նոյնպէս իր ելք ու մուտքով. — կը ներկայանայ իր հաշուեցալիկովը:

Հաղուագէտ պարագաներուն միայն անոնք կը չըփոթէին. և չուտով կը ճշդեմ յիշողութեան մանրակրկիտ պարագաներուն տակ:

Սուսանը չունէր այդ փորձութիւնը իսկ մայրը, ծանր-ծանր կը տնքար տան անկիւնը:

Եւ հիմա Գեւոյին համբոյրը Սուսանին սիրտը կը ըզկտէր. ինչպէս բազէն ճնճղուկի մը:

Ինչո՞ւ ոչխարները չէր տարած նախ. ու յետոյ կաթփոխ ընէր: Ինչո՞ւ Պաղտօն չէր սպասած, միթէ մոսցի՞ր էր. այդքան չո՞ւտ մոռնալ:

Միթէր չէ՞ր սիրեր. բայց ինչո՞ւ Գեւոյին հետ թշնամացաւ — հայու — թուրքի պէս — երբ իրենց գառնարածութենէն մինչև այն օրը երբ երկուքն ալ զգացին որ կը սիրեն զինքը:

— Սուսան մտամոլոր ու չուարուն դարձաւ: Յանկարծական այս փոփոխութիւնը մայրը նկատեց իր հիւանդ տեղը. բայց չկրցաւ մտածել որ այդքան կարճ ժամանակուայ ընթացքին բան մը պատահած կրնար ըլլալ:

Գեւոն քաղած էր համբոյրի թովչանքով արբե-

ցած էր. այդ օր սրինգ շրթունքէն վար չիջաւ. խենթի մը պէս, գինովի մը պէս. սիրահարի մը պէս կ'երգէր, կը նուագէր, ձայնը կ'արձագանգէր լեռներուն մէջ, կարծէք ոչխարներն ալ կը դգային, երբեմն երբեմն գլուխին վեր կ'առնէին կանաչ արօտներէ, կը նայէին, տեղերնին դամուած, հօտը յառաջացած կ'ըլլար, յանկարծ կը նշմարէին որ իրենք ետ են մնացել ու ահա կը վազէին իրենց դմակներու ծանրութիւնը քաշ տալով:

Պաղտօն նշմարած էր Գեւոյի ուրախութիւնը՝ Սուսանի ուշացումի զուգագիպութիւնը Սուսանի ոչխարները Գեւոյի հօտին մէջ: Ի՞նչ էր...

Յաջորդ օրը, սպասեց, Սուսանը կ'ուշանար. արեւը կը բարձրանար, ու Պաղտօն հօտը տակաւին կը մընար կալերը: Ինքը գնաց Սուսանենց տունը: Սուսան տունն էր: Սուսան չիօթեցաւ երբ տեսաւ Պաղտօն կանգնած սեմին վրայ. լուռ ու մոայլ՝ Սուսան կարմըրեցաւ փռուէն նոր ելած հացի մը նման: Ինչո՞ւ ոչխարները չէր բերած. ինչո՞ւ ուշացաւ երէկ... Սուսան մնաց լուռ կարծես երկնային պապանձում ունեցաւ, կարկամեցաւ, թոթովել չկրցաւ քանի մը բառ անգամ չքմեղանքի:

Եկեղեցիի բանալի՞ն պէտք էր արդեօք խօսել տալու համար: Պաղտօն բռնեց դաստակէն, որորեց ուժգնօրէն, ճիշ մը թռաւ Սուսանի բերէն, քակուած էր լեզուն իր կապանքներէն...

Կէս օր էր. Գեւոն իր հօտը մակաղած էր լերան Սիվտակ քարին տակը, — որուն գագաթէն կ'երեւար Արարատը. Ձանգակ աղբիւրին քովը: Կթած էր թուխ մաքրին կաթը, դրած աղբիւրի սառնորակ ջրին մէջ, որպէսզի սեր կապէր, հովիւին՝ կէսօրուան. ճաշը, գերիվեր քան Հոռմի կայսրերական ճաշերը:

Սրինգ կը նուագէր ու կ'երազէր երեկուան համալսարանը: Սուսանին այտերը կարծես արեւը համբուրած ջլլար, եղնիկ մը գրկած ըլլար, կը տրոփէր սիրտը:

— Օ՛, Սուսա՛ն, Սուսա՛ն... վերադարձող արձագանգը, իրեն կը թուէր որ Սուսանին ձայնը ըլլար:

Հովիւին սէրը որքան անքիծ է, երկնքի լուրթին պէս, որքան վսեմ է, լեռներու վէս գագաթներուն պէս, որոնց զաւակն է ինք. և որքան խոր է ու անմեղ, ինչպէս իր ոչխարները:

— Օ՛, Սուսա՛ն, Սուսա՛ն...

Գալոյն մը իջաւ ծոծրակէն,

Գեւոյի կիսանուաղ աչքերը հաղիւ կրցան նշմարել Պաղտօի հասակը արձանացած իր գլխուն վերև: Գոցուեցան անոնք մեռնող թռչունի մը աչքերուն պէս...

Ժանտ էր Պաղտօին գէմքը. ու արիւնը կը կաթէր իր սրտէն, սև— սև արիւն կը կաթէր: Լեռնական ամեհի ու վրիժառու հովիւը լեթացած արիւնով ներկըւած գալոյնը բռնած էր իր բիրտ ու կարչնեղ ափերուն մէջ, արեւուն ճառագայթները տմոյն օրէն կ'արտացոլային:

Պաղտօն եղաւ փախստական:

Ոճի՛ր... և աղջիկ մը պատճառ...

Գիւղը սահմուկած էր. զայրոյթ ու նողկանքներ կը շատնային, զանազան ու պէսպէս որակումները չրթունքէ չրթունք. ականջները կը լեցուէին. երբեմն պատռելով անոնց թաղանգը ու ասիկա մանաւանդ անոնք որոնք Սուսանի գեղեցկութեան նախանձոտ եղած էին: Ժամէն դարձին, կաթփոխի ժամանակներուն, կրտիկներուն կաթը չափելու պահուն, կալերը ոչխարները, կամ նախիր տարած պահուն:

Գեւոյին եղբօր քունը աչքերէն խոյս տուեր էր. Ուրուրի մը պէս ան կը սլանար տմի՛ն, ամե՛ն տեղ,

ամեն կողմ: Ափը միշտ պատրաստ տասնոցին վրայ-
պիտի սպանէր ուր որ գտնէր. ուր որ հանդիպէր՝
Բարձրացաւ լեռներ, իջաւ ձորեր, փափար, ծմակ,
չթողուց, Մաղարայ, Բայրեզ, չմնաց որ չմտնէր, այգի,
հնձան, արտ, գիւղեր թափառեցաւ, զնաց մինչև քա-
ղաքը:

Պաղտօն գիւղէն չէր հեռացած, Սուսանի սէրը
շղթայեր էր գինք: Ան մահէն չէր վախենար, բայց
կ'ուզէր ապրիլ Սուսանին համար: Երբ արթուն էր
Սուսանը իր մօքին մէջն էր, իր լեզուին վրայ: Սու-
սան միշտ իրեն հետն էր: Այնքան երբեմն տարուած
կ'ըլլար, որ թեւերը կը տարածէր Սուսանի իրանը
ընդգրկելու չափ, ապա կը միացնէր, պարապ թեւե-
րուն բախումը, միայն վայրկեանի մը տեւողութեամբ
հիասթափութիւն կը պատճառէին: Երբ քնանար, Սու-
սանը միշտ իր երազին մէջն էր: Ու կ'երազէր միշտ,
միշտ: Մէրը տենդավառ նոզայ էր անոր մէջ:

Փախստական ըլլալէ առաջ նոյն սէրը ունէր-
բայց հիմա՞, հիմա խենթ էր. որքան որ հեռու էր,
որքան որ արգիլուած էր հիմա գիւղ իջնալու, սէրը
գինք ցնորածութեան կարծէք կ'առաջնորդէր:

Անդրիմադիր էր, երկար առենէ ի վեր Սուսանը
չէր տեսած: Սուսան տեսնելու իր փափաքը իր սիր-
տը մամուլի տակ առած էր: Ինք չորոչեց որ երթար
Սուսանը տեսնելու, իր ոտքերը անօրինակ ուժէ մը
մղուած առին Սուսանենց տան ճամբան: Գիշեր էր,
ձիւնը իջած ու ծածկած էր ամեն դուռ ու երզնիք բուք
ու բորանը կը փչէր: Մտաւ գիւղը, շուներ սկսան հա-
ջել, բարձրացաւ Սուսանենց տանիքը, տունը մութ էր
ու խաւար: Հրեց էրախակալը մէկ կողմ. կ'ուզէր ցած
ձայնով կանչել Սուսանի անունը, ձայնը թնդաց սա-
կայն, ու կարծէք գիշերուայ լռութեան մէջ, ահաւանդ

մը ըլլար այդ կանչը: Սուսանը արթուն էր, անոր աչքերը մութին մէջ փայլատակեցին կառուի մը կանաչ ու կապոյտ աչքերուն պէս:

Մինչև այդ պահը, Սուսան որջան տենչացած էր անգամ մըն ալ տեսնել Պաղտօն: Անոր հասակը, անոր աչքերը սպասուած երազ մը ըլլային, որ սակայն երբեք չէր գար: Բայց հիմա որ եկած էր այդ երազը իրականութեան թեւերովը. իր գլխուն վերեւ, ձիւնին քուքին, սէրէն տոչորուն սրտով եկած էր, կը կանչէր Երզիքէն:

Պաղտօն անօթի էր, օրերով անօթի մնացեր էր. քոյրը միայն գիտէր իր թաքստոցի տեղերը. ու ահա երեք օրէ ի վեր քոյրը չէր կրցած հաց բերել իրեն: Մինչև այդ վայրկեան անօթութիւն չէր զգացած, հիմա կ'ուզէր Սուսանի ձեռքէն պատառ մը հաց ուտել:

Սուսանը վախցաւ գիւղի լեզուէն, վախցաւ իր աչքերուն դէմ կատարուելիք ոճիրէն... կ'ուզէր բանալ, բայց չէր կրնար բանալ: Դամին աւելի կ'ոռնար ու բուքը կը սաստկանար.

Բուքը, անօթութիւնը ու քունը, ըրին բամբակ իր մարմինը: Շունները կը հաչէին տակաւին:

Շուներու հաջոցէն արթնցած էր Գեւորյն եղբայրը նախ աչքերը չփեց. ձիշտ է՞ր արդեօք, թէ երազ. բայց նոյն ներքին մղումը նախազգացումին կը հրէր միշտ զինք. արթնցի՛ր, ե՛լ, հոս է, գիւղին մէջը, շուններուն հաջոցը անոր համար է. ե՛լ, ե՛լ... ելաւ, հովը աւելի սաստիկ կը սուլէր, այս ցուրտին, այս բուքին միթէ մարդ կրնա՞յ դուրս մնալ, ո՞ր խենթը.

«Աէ՛րը, սէ՛րը, սէ՛րը...» ներքին ձայն մը կարծես կը զօղանջէր իր մէջ, եղբօր վրէժը, արիւնը կրկին խուժեց, վեր ցատկեց ու ձեռքը նետեց առընտնակին: Դուրսն էր արդէն: Դամին կ'ոռնար, բայց ձիւնը դադ-

րած էր. անցա՛ւ, անցա՛ւ Սուսանինց դրան առջեւէն. ոտքի հետքեր կային, անոնց հետեւացաւ, յետոյ, տեսաւ որ հետքերը ղոյգ կ'ըլլային, նոյն տրեխներուն չափն էր. մէկը կ'երթար, միւսը կուգար, հետեւեցաւ մէկուն, ելաւ Սուսանինց տանիքը, իրանի մը հետքը պառկած, կքած ինքն իր վրայ, էրտիս կալը ճանկրտուած էր, բայց գոց էր: Թերեւս տունն էր, իջաւ վար տանիքէն, դրան առջեւ ոչ մէկ հետք. դուռը գոց էր, ձիւնի թանձր խաւ մը ծեփած էր դուռը, մինչ ոտքին հետքերը կ'երթային դուռս, պարտէզները, Քայեց, ձեռքը միշտ տասնոցին վրայ: Մտաւ Սուսանինց այգին, հնձանէն, կարծես երազի մէջ խօսողի մը ձայնը կուգար: Պաղտօն հաղիւ ինքզինքը հոն նետած էր, քունի մէջ կը դառանցէր: Կուտար Սուսանին անունը. հրաբորբ ու տենդավառ, կարծես չրթները կը զողային այդ անունը արտասանելու ժամանակ: Խորհրդածե՞լ, ըսե՞լ գեղացիին սիրուն խորունկութիւնը, անարատութիւնը, ըսել որ տառապանքը քաղցր գինիի մը պէս անոնք կ'ըմբռնէին իրենց սիրած աղջկան համար. կրակի, գեհննի մէջ կը նետուին: Ըսե՞լ որ աղջիկները կը հալին, կը հատնին իրենց սիրած աղաներուն համար, բայց կը մնան իրենց ու գիւղին պարտադրուած տոհմէն եկած պատիւին հիւս:

Տուաւ նաև Գեւոյին անունը, իր խանդակաթ ընկերոջ անունը. «Ինչո՞ւ սպաննեցի...» դառն զղջումի շեշտ մը կար. կարծէք արթուն ըլլար ան, որոշ ու պայծառ մտածումով. արտասանուած...

— Գեւո՛յ, Գեւո՛յ...

Այս կանչը փոխանակ յուղելու Գեւոյին եղբայրը, որ ձեռքը ատրճանակէն վար առնէ, բձդհակառակն, արիւնը բորբոքեցաւ իր երակներուն մէջ:

Բայց սպաննե՞լ, քունի՞ն մէջ, անմեղ ու անտեղ-

ճակ, քաջութիւն է՞ր, տղամարդութիւն է՞ր:

Չկրցաւ մտածել այդ քան և ո՛չ ալ իր խիղճը
քրաւ թելագորութիւն...

Հրադէնի մը պայթիւնը շտուեցաւ...

Առտուն Սուսանին մայրը այգի եկաւ: Չարագու-
շակ դիպուածներուն քարեղէպ հանգիպում:

Պաղտօին մարմինը հնձանէն դո՞ւրսը քաշուած էր:
Քնկոյղներուն տակը երեսի վրայ պառկած էր դէմքը
արիւնի մէջ:

Դիւղը սգաց երկու երիտասարդ, ջանել ջիւանցնե-
ռուն մահը: Բայց տեսլութիւնները չատցան, ոխակա-
լութեան կէրքը մտածումները մթազնեցին:

Այս անգամ Գեւորին եղբայրը եղաւ փախստական:
Ոչ ոք զինք կրցաւ տեսնել, ոչ ոք կրցաւ լուր առնել:

Տարիներ վերջ, պանդուխտ մը իր օջախը դարձին
քաւ ոք տեսած էր Պոլսոյ խաներէն մէկուն մէջ. ան-
գործ ու հիւանդ, մէկ անգամ տեսած էր, ու անկէ
վերջ ոչ ոք լուր ունեցաւ և ոչ ոք լուր ստացաւ...

Անոնք կ'երթային, այսպէս, կամ ուրիշ բազմա-
շան պատճառներով:

Տրուեցաւ պանդուխտներու կեանքը Պոլսոյ խա-
նեհէն ներս. կիսարուեստ, թերեւս նաեւ շատ թերի,
բայց ոչ ոք տուաւ պատճառները ու հետեւանքները
պանդխտութեան:

Սուսանը մնաց տուն... անխնայ էր անոր սիրողը:

Մարտօն հասած էր, երբ իր մօր պատանքուած

մարմինը եկեղեցիէն դուրս կը հանէին:

Մայրը, տղու վերադարձի ճամբուն՝ աչքերը բաց մեռած էր...

Մայրը մեռած էր: Մահը խաղաղութիւն պարգեւած էր իր վրդոված հոգիին, և մշտնջենաւոր հանգիստ մը իր հիւժած ոսկորներուն: Մինակ ու ծեր, ոչ իսկ ջուր մը տւող, այրուող լեզուն զովացնելու համար: Յրական տունէ մը, կին մը, կուգար Աստուծոյ բարիքը ընելու: Տան խոնաւ չորս պատերուն մէջ անշարժ, պառկած էր ան, միայն երդիքէն ինկող արեւու շողը իրեն կուտար պատրանքը դուրսի կեանքին և գիշերները պզտիկ՝ կլոր երկինք մը իր հինգ աստղերով պլպլացող: Մայրը, Մարտոյին մայրը, իր աչքերուն լոյսը յանձնեց արեւի վերջին շողին, երդիքէն մեկնող:

Տունը այլեւս թափուր պիտի մնար, ոչ ոք պիտի ըլլար թոնիրը վառող և ասիկա գեղջուկին ամենէն դառն կսկիծն է և ամենէն ամրակուռ շղթան զինք իր տան օնախին կապող:

Որդին չեկաւ, աչքերը ճամբուն մեռած էր ան:

Սուսանին մայրը, Սուսանի թեւէն բռնած. մը տաւ ներս «խեղճ ու կրակ, անտէր անտիրական» իր մայրը վերջին անգամ, գէթ տեսնելու, պանդխտութենէ վերադարձած, երիտասարդ ու հուժկու Մարտիրոսը մխիթարելու:

— Զաւակս ըսաւ Սուսանին մայրը, դուն մեր գիւղէն ես, թէ պանդուխտ էրթաս, էլ չես վերադառնայ. մէր չունես, միւլք չունես, տուն չունես, տեղ չունես, աչքք ետե չի մնայ. ես տեղնի քոյ խորենական

«Ճախը, ինոնց գերեզմանը. խուռնկ ծխող էլ պիտի ինոնց խոգուռն:

Սուսանին նայուածքը գնդակի մը պէս ծակեց Մարտոյի սիրտը: Սէրը մտաւ սուգի վանդակէն ներս, պատուեց այդ տրտմութեան շերամին հիւսած չղարչը:

Սուգը կարճատև եղաւ, գիւղը չմեղադրեց իր հարսանիքը: Ծնորհուած ժամանակը կը լրանար, պիտի վերադառնար Մարտոն:

Սուսան ճամբու գրաւ իր ամուսինը ու սպասեց նամակներուն: Եկան անոնք սկիզբները շուտ, շուտ, յետոյ, հատ, հատ, երկար ժամանակով: Դադրեցան նամակները. Սուսան միշտ սպասեց. իր սպասումին վիշտը պարպեց արտաքուստի սա երգը երգելով:

Ձմեռն քնցաւ եկաւ գարուն,
ձաւբայ բացաւ դարիբներուն.

Իմ դարիբէս խապար չկայ,

Այն անգամ աստ անգամ չկայ:

Ճիւրնի փրքէր կուգայ սարէն,

Սարէն ծորէն իմ աչեքէն,

Տարցիր վաքան դարիբ ետ ջան,

Ճիւրն անուշի, խողն անուշի:

Սուսան սպասեց աչքը ճամբին իր դարիբին, թագեց մայրը, մնաց «կոր պուլի պէս պաղ թոնրան վրայ...»: Երիտասարդութիւն կ'անցնէր, իր գեղեցիկ այտերը խորշումիլ սկսան: Գիւղին խորոք չէր ան այլեւս, բայց ցանկութիւնները զսպուած ժամանակներուն, միշտ ունեցած էին տենջանքը համբոյրի մը գիւղին խորոքի երեսներէն:

Ու գիշեր մը Սուսան գուռը բացած էր կռնակին վրայ...

Եւ հիմա, ճիշերը, աղաղակները օդը կը պատռէին.

— Է՛ն մարդ չի՛... .

— Է՛ն տղայ մարդ չի՛... .

— Է՛ն, մարդ մարդ չի՛... .

— Է՛ն, տղայ մարդ թէ ելնէր... .

— Է՛ն մարդ չի՛. է՛ն կնիկի՛... .

— Է՛ն, կնիկէն էլ կնիկի՛... .

— Է՛ն, աղէկ կ'եկնէր, լաչիկ նետէր իր զլխուն:

— Է՛ն, թէ պեխ ունենար էս տուն ոտք չէր կոխէր:
Ընդվզումը, կատղած ծովու ալիքներուն պէս դրոհ
կուտար, արդէն ճարճատիլ սկսած դուռին վրայ:

— Էն մեր գիւղին պատիւը երկու փառայ արաց
նետեց... .

Գիւղին տղամարդիկը հոս թափուած էին, մենակ
անպաշտպան կնոջ մը դուռը փչրելու համար, որ տա-
րիներով սպասած էր ամուսնու վերադարձին որ չկար,
ոչ իսկ լուր մը դրկած էր:

Գիւղին պատի ահաղանգն էր որ հնջած էր, ամեհի
ծովու մը պէս ամբոխը կ'ալիկոծէր, տնարգանքի սիւ-
նին դամելու գիւղին պատիւը ոտնակոխողը:

— Մեր կիները մեր պատիւը պիտի պախեն... .

— Մեր պատիւը մեր կիներն են... .

— Էն ինչ օրուայ տղայ մարդ ենք... . որ թող-
նենք էտպէս մարդիկ էն մեր պատուին հետը խաղան,
մեր մէջ նստին, պեխ ուրբեն:

Մարդիկ դուռը խորտակելով ներս խուժեցին.
բանակ մը մարդիկ, և կին մը մինակ, երկունքի ցա-
ւերով գալարուող:

Ամիսներէ ի վեր Սուսան դուրս չէր ելած, ձիւնի
առաջին փաթիլներուն հետ ան փակուէր էր տունը.

ճկեղեցի չէր գացած, և ոչ ալ մէկը անոր գուռը զարգած էր:

— Ո՞վ էր անոր ջուր տանողը. ո՞վ էր տատմբը: Հարցումներ որ կը մնային անլուծելի և անպատասխան: Գիշերը, ի՞նքը աղբիւրը ջուրի: Կարելի չէր, «սասանաները, դեւերը, մէկ խոզիները» աղբիւրին վրայ կը հսկեն: Ու անոնց մէջ, յաւիտենական գիւղին մէջ այտինքն, գիշերը, առանց Աստուծոյ անուն մըրմընջելու, առանց Յիսուս - Քրիստոս փսփսալու, կարելի չէ ջուրին վրայ ծռիլ: Անոնց ենթադրութիւնները կը չատնային, բաղմազան, բաղմազոյներով. ու կը փշուռէին, ամենի ժայռին դէմ զարնող ալիքներուն պէս:

Միեւնոյն սանձէ քաշուածի պէս անոնք կեցան:

Սուսանը, ինքն իր վրայ դալարուած, ընկած էր իր խշտիին վրայ: Յուրտէն սառած անոր մարմինը, երկունքի տուայտանքներով՝ եղած էր մսի կծիկ մը:

«Ուաչը հանէ՛, խաչը հանէ՛...»

1877ը տարի առաջուայ կանչերը, կարծես կը կրկնըւէին: Եթէ խորքը այլ երանգ ու իմաստ կը կրէր. բայց երեւոյթը յար-նման էր:

Սուսան չզգաց, թերեւս չտեսաւ նոյնպէս ներս խուփող ամբոխը: Անոր գեղեցիկ աչքերը, հիմա պզտոր ջուրի մէջ ինկած, լուսնի տմոյն լոյսի արտացոլացումն ունէին:

Երկունքը, մայրութիւնը վսեմութեան տանող, ընծայաբերած արքասիքը արժէւորող ու անկէ բխած սէրով նուիրագործուած: Կնոջ տառապանքին գազաթնակէտը՝ Աստուածային, բուռն ու վերջին, անեծք, որակուած:

Սուսան, որպէս զի երկունքի իր ճիչերը զսպէ, որպէսզի ոչ ոք լսէ իր կանչերը. խածած էր չրթունք-

ները, ակռաներուն բացած փոսերուն մէջ տրիւնը լերթացած էր. խածած էր լեզուն, որպէս զի չկարենայ ճշալ, որպէս զի չկարենայ պոռալ, կանչել, կտրուած էր մաս մը, ու կը մնար կախուած իր բերնին մէջ:

Երկար ատեն մնաց նուաղած. երբ աչքերը բացաւ լոյսը մութը ձեղքած էր. Պզտիկը կը մնար կապուած իր մարմնին, իր էութեան: Կտրեց, իր ձեռքերովը. — մայրը տատմեր եղած էր:

Պատիւը. գիւղը պիտի չիմանար: Չնայեցաւ իսկ դաւկին վրայ. կը վախնար որ մայրութիւնը աւելի դժուար ըլլայ քան պատիւը, ինչպէս կինը աւելի դժուար եղած էր, քան պատիւը:

Ասիկա հոգեբանական բարձր վերլուծութիւն կարօտի թերեւս: Պէտք է մտածումները հակակշռին զգացումները, բայց կինը աւելի զգայուն է քան այրը: Սխալ է վճռական կարծիքներ տալ արուեստին մէջ. ժամանակները գէպի հոն կը տանին սակայն:

Սուսան փորձութեան փոսը ընկած էր և հիմա, իր ցաւերուն մէջ, կ'ուզէր ազատիլ, իր հարազատը իր ձեռքերովը թաղելով:

Երեւակայութեան ի՞նչ սլացքով պիտի կարելի ըլլար ներթափանցել մայրութեան հոգեկան ապրումներու այդ պահուն, այդ ներգործական վճիռի գործադրութեան վայրկեանին: Փաթթեց ան սակայն: Հասաւ Թուխ Մանուկի աղբիւրը, այգիներու վարը ինկած հին գերեզմանները, մատներովը փորեց ցուրտ ու կարծրացած հողը...

Մայրութիւն ու պատիւ՛ը, ահեղ գոյամարտ մը, տարրերայի՛ն... պատիւը երկսայրի սուրի մը պէս կը հրամայէր, մայրութիւնը կը հեծեծար, կը հեծկտար: Որքան դաժան է այս պատկերը, բայց իրականութիւն...

«Պի՛ճ, պի՛ճ, պճպեր...»

Կարծես ազազակները արդէն կը լսէր ինք: Նեւոնց փորած փոսին մէջ, հազիւ ունեցաւ սիրտ քանի մը ափ հողը շուռ տալու զաւկին վրայ:

Ինքզինքը տուն նետեց, չգիտցաւ ինչպէս, հիմա, կծկտած է անկիւնը, իր խշտիկին վրայ, ամբողջը ներս խուժած է, ինք չի տեսներ, չի զգար...

Մարգրիտը շուրջը նայեցաւ, իրեն տարեկից ոչ մէկ աղջիկ կար հոն, բայց տեսաւ իր քեռանց Ռուբէնը, Մանուկը, քեռի ներսէսը, Արամը, իրենց դրացի Ազկէ Մելքոնը, որ ամեն առտու իրեն կը նայէր յափշտակուած աչքերով, ինք, հազիւ 12 տարեկան աղջիկ պիտի ըլլար, տեսաւ, որ Մելքոնը կեցաւ պահ մը ու խիստ նայուածքներով դիտեց զինք: Փախաւ, սակայն մտածում մը ունեցաւ, Սուսանի տունն էր ան, որ զինք այնքան սիրեր էր, երգեր սորվեցուցած էր: Ինչո՞ւ կը պոռային ինչո՞ւ փշրեցին դուռը ու ներս մտան:

Սուսանի դիակնացած մարմինը քաշեցին դուրս թեւերէն բռնած:

Ահաւոր երկունքով տառապած կինը չորս ժամ վերջ, պիտի քաշէր զառաստանական — բայց արդէն վճռուած նախնական օրերէն — Դողգոթան: Նախ գիւղապետի տունը հանդիպեցան, երիտասարդ, երկայնահասակ նիհար, բայց ջղուտ մարդ մը իր տարիքին անհամապատասխան, խոհուն ու խոժոռութեամբ կեցած էր կոշտ սալարկներով դրան առջեւ: Բալեց ան ալ ամբոխին հետ, ամբոխին առջեւէն, իջան փոքր կալերը. անցան աղբիւրը զոյլն տակէն: Սառոյցները, բարակ առուին, տեղ տեղ փշրուած էր. ու զուլալ ջուրը կը վաղէր սառոյցի տակէն. քալեցին զուգընթաց առուին հետ, ուրկէ անցեր էր Մարգրիտը, հասան քահանային տունը, ծեր, դեղնած մօրուքով քահանան

դուրս ելաւ. դողդոջուն ձեռքերը բարձրացուց վեր, մրմնջեց չես գիտեր ինչ... բերին մկրատ մը. խաչակընքեց մկրատին վրայ: Կտրեցին Սուսանի ծփացող մազերը: Տարաւ մէկը այդ մկրատը, տարաւ նետելու վիրապ մը, որ ոչ ոք գիտնայ. ոչ ոք գտնէ, այլեւս մեղապարտի մկրատը, չկտրէ ուրիշ մազ, վերցուի, անյայտանայ ամօթը այդ, արատը գիւղին, ընտանեկան սրբութիւնը աղարտող այս տնարդ բնազդը վե՛նայ իրենց մէջէն:

Նոյն միջոցին բերին մեռած մանկիկը. դրին կիսամեռ մօր թեւերուն վրայ:

Վճիռը տրուած էր, բայց կար դորձադրութիւնը. (կ'ըսուի թէ կարգ մը տեղեր, կը նստեցնէին աւանակի մը վրայ հակառակ կողմէն, աւանակին պոչը ձեռքը կուտան, քարկոծելով կը պտտցնեն ամբողջ գիւղին կամ քաղաքին մէջ, կ'ըսեն նաեւ որ սայլի մը վրայ կը դնեն, նոյն չրջագայութիւնը ընելով ու քարկոծելով):

Տարին Սուսանը եկեղեցիին առջևի ուռնիի մը կապեցին: Առուն նուազկոտ խոխով մը կ'անցնէր, Սուսանի գլուխը ինկած էր կուրծքին վրայ, թեւերուն մէջ կապուած էր մեռած մանկիկը. իր նախառն տինքը:

Գիւղը ամբողջ եկաւ թքնելու Սուսանի երեսին անցաւ:

Թօփալ Սաթօն ալ, իր երկու կուռերուն վրայ կաղալէն, եկաւ թքնելու: Խուզախառն թանձր լորձուիքը ճակտէն ծուրով իջաւ դալկացած գէմքին վրայ ու անկէ ինկաւ Սուսանի ծոցին մէջը: Զգայութիւնը կորսնցուցած էր ան, բայց կենդանութեան նշոյլ ու չնեցող ջիղերը անոր մարմինին տուին սարսուռ մը: Եկաւ կոր Սալաթը, որուն բիւրերը գոցող սպիտակը կը մնար դուրս ցցուած ու իր կոպիչները չէին ծած-

կեր զայն: Եկաւ և եօթը էրկան գլուխը կերած Մանուշակը, որուն տանիքին վրայ բռնէն խայթողները, — որոնց մարմինը կարմիր փշտիկներ դուրս կուտայ — բալաւուր — պաղ տուչ մը կ'առնէին ու փշտիկները կ'անյայտանային: Թքաւ ան ալ ու շարաւալից հայհոյանքով խառն անէծքը չրթննրուն, անցաւ:

Ու երկու շան լակոտները կուրծքին, քաղաքի մուտքին ճամբուն վրայ, ամենքի թուքին ու նախատինքին դատապարտուած մօր հեքեաթը, հեքեաթ չէ, այլ իրականութիւն:

Քանի՞ օր պիտի մնար հոն Սուսան, թերեւս քառասուն օր, ծննդաբերուն քառասունքին ի հաշիւ: Բայց չմնաց ան ոչ իսկ քառասուն ժամ:

Երկու մեռելաթաղներ տարին զայն, առանց պատանքի, հասարակաց գերեզմանոցէն հեռու խորճկեցին առանց քահանայի, առանց աղօթքի: Դիւղը չուզեց որ ան, իր մահէն վերջը խառնուէր օրհնուած գերեզմաններուն...

Ու գիւղը դառնօրէն հեգնեց, ծանրօրէն խնդաց ու երգեց սա երգը. —

Պին բերէր Մարօն
 Փաքքէր մեզար,
 Տանէր դէիս կազար:
 Մեկն անէր խազար:
 Պին բերէր Սուսան
 Փաքքէր մեզար,
 Տանէր գերեզման:
 Շօրօրար. Մարօն, շօրօրար,
 Գամին վեր ծովուն կ'օրօրար:

Միթէ բոլոր գեղեցկութիւններուն ճակատագիրը այսպէս դա՞ռն կ'ըլլայ: Դիւղը թաղեց իր Խորոտը բայց գիւղը իր պատիւը վերագտաւ: Կարճ ժամանակ

ուայ մէջ լռեցին շրթները, երգը մոռացութեան գիրկը
գնաց սաղմնուիլ: Կրկին...:

Ո՞վ էր այդ անարգ ամօթը մտցուցած գիւղը որ
խարանը եղաւ նուիրական նարտին:

Քաղաքը որ ապականեց գիւղը:

ԸՆԹԵՐՑՈՂԻՆ

Ասիկա երրորդ աշխատութիւնն է որ հրատարակութեան կուսամ:

Ասիկա ալ չէ գազարը նպատակակէսիս, որուն հակումը, կը պարտադրէ ինծի ձգտիլ. սանդխամաս մը եւս քերեւս աւելի մօտեցնող բարձունքին:

ձակսիս ֆրէնցի մելանի վերածեցի եւ երէ զսնեմ ֆաջալերութիւն մը, այլեւս մելանի պիտի վերածեմ շահ շուտով:

«Աւանդատուն» վեպը, մտասեւեռում մըն է, մեր բաները, զոր արժանաւոր մշակները զանոնք պեղած են ու դուրս բերած մեր ժողովուրդի բաւուն ընդերքէն՝ անոնք *առողջներ* են սակայն, զոր յաւակնութիւն ունիմ զանոնք *կահի* վերածելու: Յանրակէիտ է այդ լուծը, *ժամանակի*, *պայմանի* եւ *ուժի* անհրաժեշտ տրոդութեամբ, միայն զլուխ բերելի: Եւ որոնց դեմ ունիմ միայն. յամառ աշխատանք, իմ հայրենիքէս՝ յիշողութիւն, մանկութեան օրերու, հետզհետէ մակերեւոյթին մտքիս եկող:

Այս պզտիկ հատուածը զոր տուի այս գրքով, «Աւանդատուն» վեպէս. զուգահեռականի մը պատրաստութիւնըն էր:

Այլապէս պիտի չուզէի ոչ իսկ խօսիլ անոր մասին վասնզի ան պիտի ըլլայ վերջին, եւ քերեւս անաւարտ աշխատութիւնս...

ՀՐԱՏԱՐԱԿԱԾ ԱՇԽԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՍ

ԵՐԵՔ ԵՐԳ	50 Լ. Դ.
ՊԱՏՄՈՒԱԾՔՆԵՐ	100 »
ՀԻՆ ԵՒ ՆՈՐ ՕՐԵՐ	200 »

Պատրաստ հրատարակելի

ԱՐԻԻՆԻ ՄԱՐՏԸ

քաղերգութիւն, հինգ արար

Հասցե.— Ա. ՖՐԱՆԿԻՒԼԵԱՆ

Rue GHALGHOUL

Imm. MIKATI Fres. 2em. étage

BEYROUTH

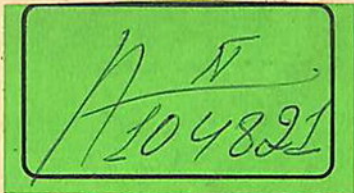
Liban

[1000 ր.]

ԳԱՍ Հիմնարար Գիտ. Գրադ.

FL0551991

200 Լ. Դեկտ.

5 Շիկի

A. FRANGULIAN

Rue Ghalghoul Imm. Mikati

(2em. étage)

BEYROUTH , Liban